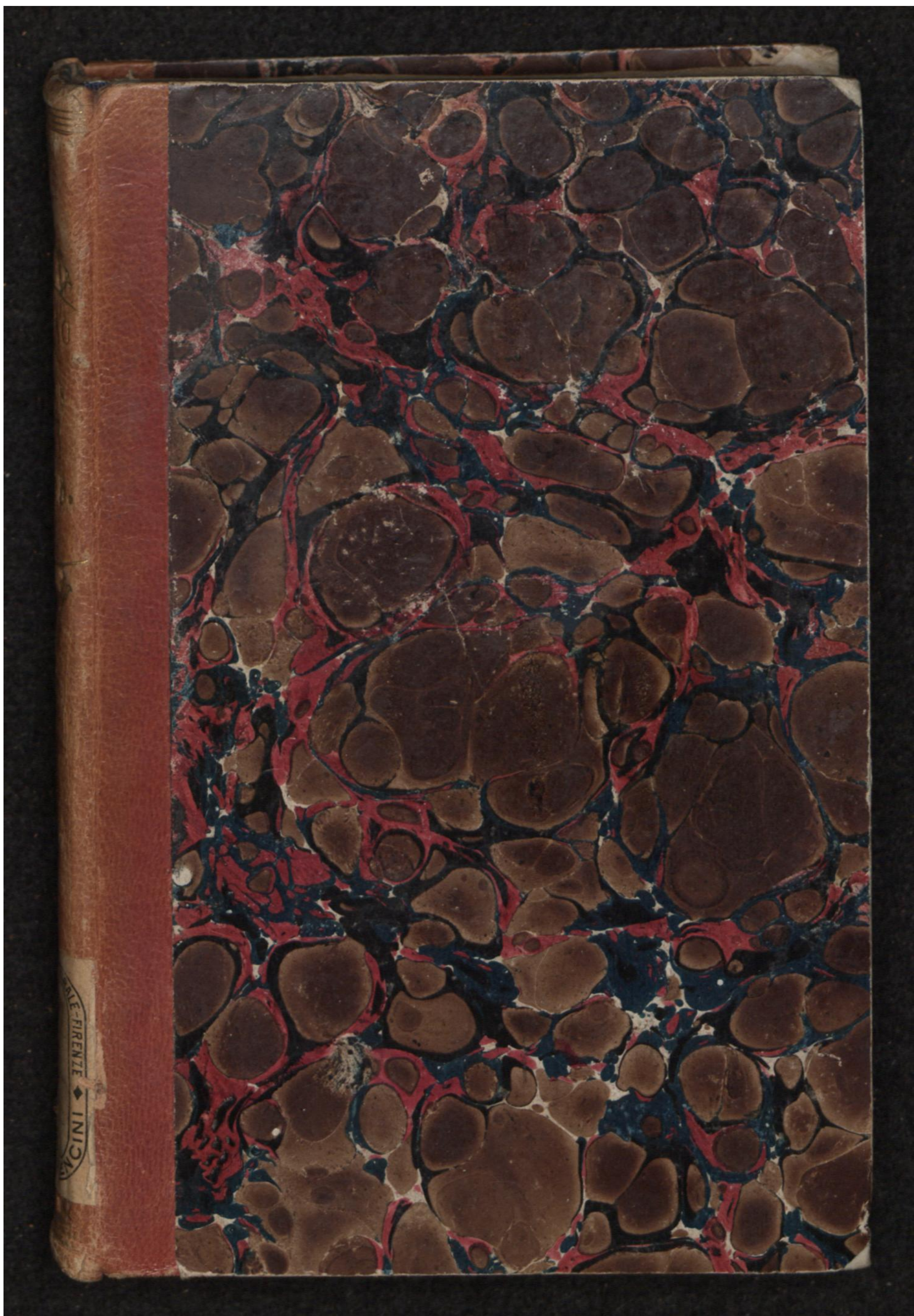
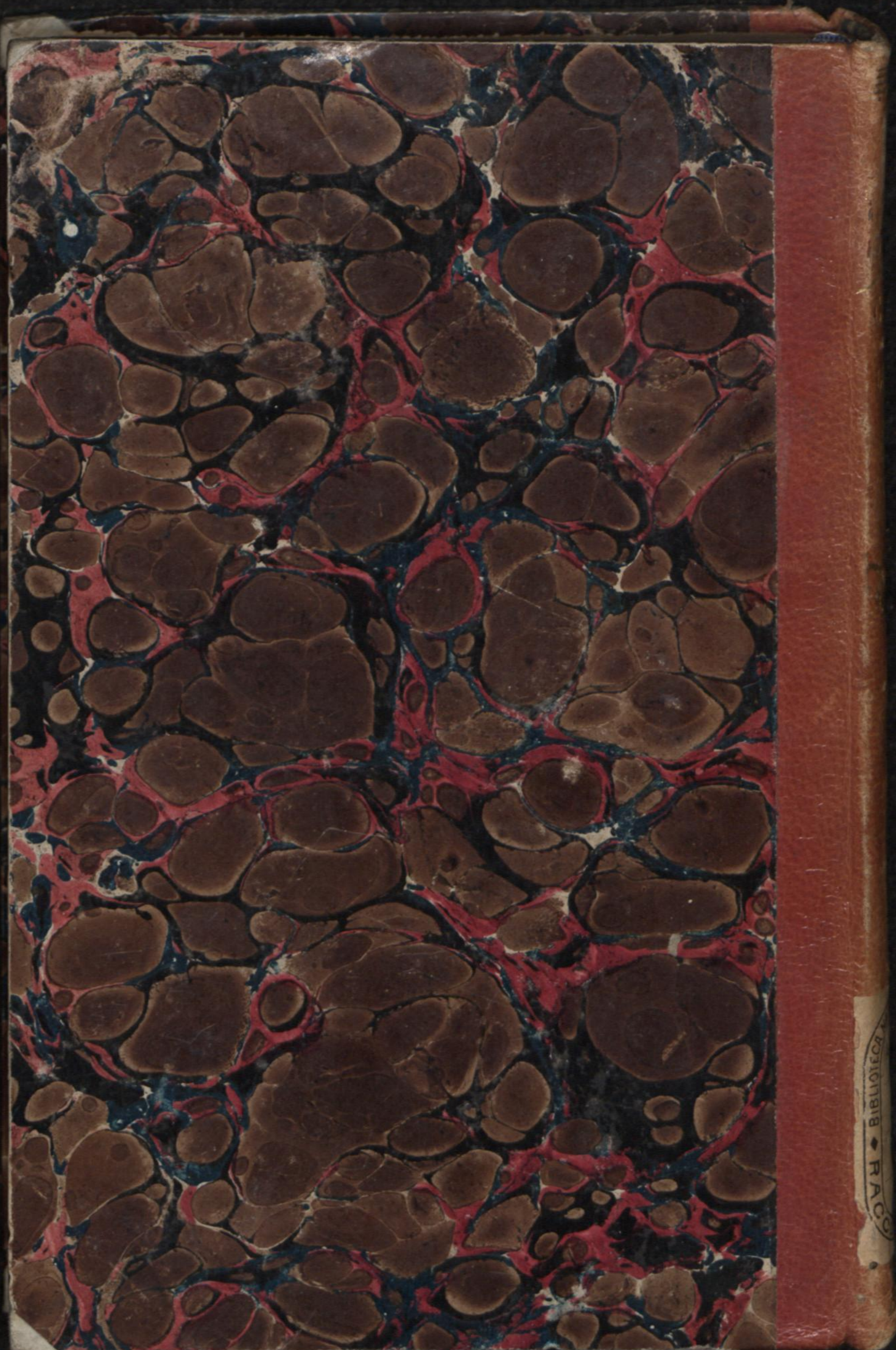
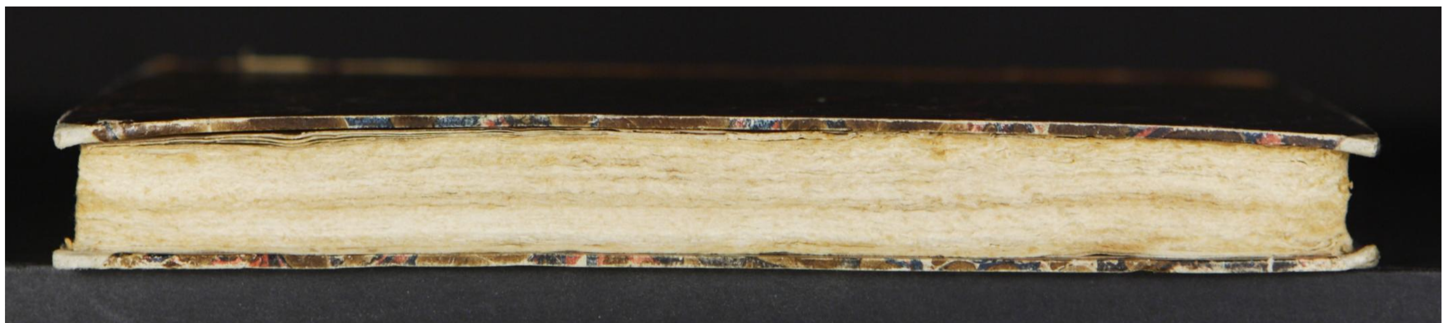

CICERO
DE
ALDUS
ALDINI
II
2
32

BIBLIOTECA

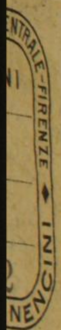
Ald 2/2

6962
6

Ex Libris Ioannis Nencini
1874

NTRALE-FIRENZE

CICERONIS DE OFFICIIS LIBRI TRES:

CATO MAIOR, VEL DE SENECTVTE:
LAELIVS, VEL DE AMICITIA:
PARADOXA STOICORVM SEX:
SOMNIVM SCIPIONIS, EX LIBRO SEXTO DE REPVBLICA.

Index rerum, & uerborum, quæcunque præcipue scitu digna sunt, accurate factus.

M D L V.

Collegij S. Mariæ Lauret. Spolet.

PAVLVS MANVTIVS ALDI F. BENEDICTO RHAMBERTO S. D.

Non ignoras Benedicte Rhamberte, sensuum esse quandam in hominibus similitudinem; quæ cum in consuetudine cognita est, efficitur, ut, inter quos id accidit, amor exoriatur. ab hoc quasi fonte multorum amicitiæ manarunt. multos etiam beneficium cum obligasset, cumq́; id, quod acceperant, memoria conseruatum grato animo redderent, idq́; uterque fieri ob ingenij bonitatem, et uoluntatis erga se propensionem existimaret: statim est illam opinionem beneuolentia consecuta. itaque duæ causæ sunt, quamobrem homines ament inter se: sed hæc posterior, quæ à rebus extremis originem ducit, cum illa superiore, quæ à natura proficiscitur, nullo pacto uidetur esse comparanda. illa enim primum habet eam suauitatem, qua, ut opinor, & certe nulla maior est, cum eos, quibus utimur, & ijsdem rebus quibus nos, & æque atque nos affici sentimus: deinde, etiam qui in dando & accipiendo beneficio fructus est, eo non eget. nam si hæc actio bene merendi interdum est, & esse potest in ijs, qui uoluntate non admodum coniuncti sunt, quanto facilius existet apud eos, quorum animi ita cõsentiunt, ut quasi natura hortante easdem res appetere, ab ijsdem fugere uideantur? at uero qui officiorum commoditatibus adducti in amicitiam coierunt; etiam si alter alterum initio summe diligat; tamen, si quando accidet, id quod

accidere sæpe solet, ut ea, qua diligere cœperunt, causa tollatur, certe eorum animi pedetentim in amore languescent: quo in genere animaduertis Rhãberte quàm multi quotidie labantur. de quibus, facile est intelligere, quid sentias, cum ab eorum instituto tua ratio tam uehementer abhorreat: probe enim te, quæ nostra debeat esse in iungendis amicitijs cautio, quæ in ijsdem colendis religio, quod item in omni uita præstandum officium sit, horum librorum, quos nunc tibi inscriptos ad te mittimus, lectio erudiuit. sensi in me ipso, quem ab opibus non magnopere firmum, aut ne firmum quidẽ, tamen octauum abhinc annum tanto studio es complexus, quantum, qui ab omni re paratissimus sit, remunerando compensare uix possit. cumq; rerum mearum status, ut sunt humana, interdum mutaretur; memoria teneo, te, nunquam immutatum, eandem semper cum mihi, tum fratribus meis uoluntatem, ac beneuolentiam præstitisse. cum uero maior aliquanto inter nos consuetudo esse cœpisset; quod quidẽ est factum, postea quàm te in nostram uicinitatem contulisti: facile sentio, ad meam uitam recte conformandam quanto mihi obseruatio tuorum morum fuerit adiumento. collocutiones uero de literis nostræ quid non dicam delectationis, sed utilitatis habuerunt? equidem, si liceret, totos dies uellem tecum ponere. quarum enim ego rerum cognitione delector, earum in omni genere quæ tui sit iudicij subtilitas, intelligo. sed hanc latine scribendi rationem, in qua multi nunc uolunt excellere, paucissimi possunt, eam uero sic tenes, ut tuis scriptis mihi quidem nihil esse purius uideatur. quod eo mirãdum est magis quia,

tu non, ut alij, diuturno, atque assiduo librorum usu, sed temporum studio subcisiuorum, hoc ut posses, consecutus es. nam ut omittam, quòd tibi, cuius fidei atque prudentiæ Veneti senatus arcana creduntur, otium non sæpe contingit: ecqui dies est, quo non ex amicis tuis aut consilio tibi aliquis, aut opera, aut etiam re sit adiuuandus? qua in consuetudine retinenda nimium diligens esse dum uis, accidit sæpe, ut tuum potius ipse commodum, quàm officij colendi facultatem prætermittas. quo ego me aptius facere sum arbitratus, si hæc opuscula, in quibus maxime de officio præcepta traduntur, ad te, quem cognoui esse omnium officiosissimum, mitterem. genus hoc Rhamberte quoddam est, quo ego eos, qui de me bene meriti sunt, remunerari soleo. perpende rem, nulla uidebitur: animum respice, gratissimum dices. Vale.

M. TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM LIBER I.

q

Vanquam te Marce fili annum iam au dientem Cratippū, idq́; Athenis, abundare oportet præceptis, institutisq́; philosophiæ, propter summam & doctoris auctoritatē, & urbis, quorum alter te scientia augere potest, altera exēplis: tamen, ut ipse ad meam utilitatem semper cū græcis latina coniunxi, neque id in philosophia solum, sed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi censeo faciendum, ut par sis in utriusque orationis facultate. quam quidem ad rē nos, ut uidemur, magnum attulimus adiumentū hominibus nostris, ut non modo græcarum literarum rudes, sed etiam docti aliquantulum se arbitrentur adeptos & ad dicendum, & ad iudicandū. quamobrem disces tu quidem à principe huius ætatis philosophorum, & disces, quàm diu uoles: (tam diu autem uelle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit) sed tamen nostra legens nō multum a Peripateticis dissidentia, (quoniā utrique et Socratici, et Platonici esse uolumus) de rebus ipsis utere tuo iudicio: nihil enim impedio: orationem autē latinam profecto legendis nostris efficies pleniorē. nec uero hoc arroganter dictum existimari uelim: nam philosophandi scientiam concedens multis; quod est oratoris proprium, apte, distincte, ornateq́; dicere, quoniā in eo studio ætatem consumpsi, si id mihi assumo, uideor id meo iure quodam modo uendicare. quamobrem

Athena exemplis illustris

graeca cum latinis coniungenda.

Cratippus peripateticorum princeps

De officijs librum multum a peripateticorum dogmate dissentire

oratoris proprium quid

magnopere te hortor mi Cicero, ut non solum orationes
meas, sed hos etiam de philosophia libros, qui iam se il-
lis fere æquarunt, studiose legas. uis enim dicendi ma-
ior est in illis: sed hoc quoque colendũ est æquabile, &
temperatum orationis genus. & id quidem nemini ui-
deo Græcorum adhuc contigisse, ut idem utroque in ge
Demetrius. nere laboraret, sequereturq; et illud forense dicendi, et
hoc quietum disputãdi genus: nisi forte Demetrius Pha
lereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis,
orator parum uehemens, dulcis tamen, ut Theophrasti
discipulum possis agnoscere. nos autẽ quantum in utro-
que profecerimus, aliorum sit iudicium: utrunque cer-
Plato. te secuti sumus. equidem & Platonem existimo, si ge-
nus id forense dicendi tractare uoluisset, grauissime, et
Demosthenes copiosissime potuisse dicere: & Demosthenem, si illa,
quæ a Platone didicerat, tenuisset, & pronunciare uo-
luisset, ornate, splendideq; facere potuisse. eodemq;
Aristoteles modo de Aristotele, & Isocrate iudico: quorum uterque
Isocrates. suo studio delectatus, contempsit alterum. sed, cum sta
tuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, & multa
posthac, ab eo exordiri uolui maxime, quod & ætati
tuæ esset aptissimum, & auctoritati meæ grauissimum.
nam, cum multa sint in philosophia & grauia & uti-
lia, accurate, copioseq; à philosophis disputata; latissi-
officij amplitudo me patere uidentur ea, quæ de officijs tradita ab illis,
et laus & præcepta sunt: nulla enim uitæ pars neque publi-
cis, neque priuatis, neque forensibus, neque domesticis
in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum alte-
ro contrahas, uacare officio potest: in eoq; colendo sita
uitæ est honestas omnis, & in negligendo turpitudo.

atque

atque hæc quidem quæstio communis est omnium philo sophorum: quis est enim, qui nullis officij præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? sed sunt nonnullæ disciplinæ, quæ, propositis malorum & bonorum finibus, officium omne peruertunt: nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum uirtute coniunctum; idq; suis commodis, non honestate metitur; hic si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate uincatur, fit, ut neque amicitiam colere possit, nec iustitiam, nec liberalitatem: fortis uero, dolorem summum malum iudicans; aut temperans, uoluptatem summum bonum statuens, esse certe nullo modo potest. quæ quãquã ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat; tamen sunt a nobis alio loco disputata. hæ disciplinæ igitur, si sibi consentaneæ esse uelint, de officio nihil queant dicere: neque ulla officij præcepta firma, stabilia, coniuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab ijs, qui solam, aut ab ijs, qui maxime honestatem propter se dicant expetendam. itaque propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, et Peripateticorum: quoniã Aristonis, Pyrrhonis, et Herilli iampridem explosa sententia est: qui tamen haberent ius suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officij inuentionẽ aditus esset. sequemur igitur hoc quidem tempore, & in hac quæstione potissimum Stoicos, non ut interpretes; sed, ut solemus, è fontibus eorum, iudicio, arbitrioq; nostro, quantum, quó que modo uidebitur, hauriemus. Placet igitur, quoniã omnis disputatio de officio futura est, ante definire, quid sit officium: quod a Panætio prætermissum esse miror: omnis enim,

Definitio necessaria principio disputationis

quæ à ratione suscipitur de aliqua re, institutio debet à definitione proficisci; ut intelligatur, quid sit id, de quo disputetur. Omnis de officio duplex est quæstio. unum genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes usus uitæ confirmari possit. superioris generis huiusmodi exempla sunt: omnia'ne officia perfecta sint; nunquid officium aliud alio maius sit; & quæ sunt generis eiusdem. quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea, quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem uitæ communis spectare uidentur. de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia diuisio est officij. nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. perfectum autem officium rectũ (opinor) uocemus, quod Græci κατόρθωμα; hoc autem, commune, quod ij καθῆκον uocãt. atque ea sic definiunt, ut, rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant; medium autem officium, id esse dicant, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit. Triplex igitur est, ut Panætio uidetur, consilij capiendi deliberatio. nam honestum'ne factu sit, an turpe, dubitant; id quod in deliberationem cadit. in quo considerando, sæpe animi in contrarias sententias distrahuntur. tum autem inquirunt, aut consultant, ad uitæ commoditatem, iucunditatẽq́;, ad facultates rerum, atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & se possint iuuare, & suos, conducat id, nec ne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationẽ utilitatis cadit. tertium dubitãdi genus est, cum pugnare uidetur cum honesto, id

Officij diuisio

Consilij capiendi deliberatio triplex ut Panætio uidetur

quod

quod uidetur esse utile: cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra reuocare ad se uidetur, fit, ut distrahatur in deliberando animus, afferatq; ancipitem curam cogitandi. hac in diuisione, cum præterire aliquid maximum uitium in diuidendo sit, duo prætermissa sunt: nec enim solum, utrum honestum, an turpe sit, deliberari solet; sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius; itemq;, duobus propositis utilibus, utrum utilius. ita, quam ille triplicem putauit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. primum igitur est de honesto, sed dupliciter; tum pari ratione de utili, post de comparatione eorum differendum. Principio generi animantium omni est à natura tributum, ut se, uitam, corpusq; tueatur, declinetq; ea, quæ nocitura uideantur; omniaq;, quæ sint ad uiuendum necessaria, inquirat, & paret, ut pastum, ut latibula, ut alia eiusdem generis. commune item animantium omnium est coniunctionis appetitus procreandi causa, & cura quædam eorum, quæ procreata sunt. sed inter hominem, & beluam hoc maxime interest, quòd hæc tantum, quantum sensu mouetur, ad id solum, quod adest, quodq; præsens est, se accommodat, paululum admodum sentiens præteritum, aut futurum: homo autem, qui rationis est particeps, per quam consequentia cernit, principia, & causas rerum uidet, earumq; progressus, & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, rebusq; præsentibus adiungit, atque annectit futuras; facile totius uitæ cursum uidet, ad eam degendam præparat res necessarias: eademq; natura ui rationis hominem cóciliat homini

mini & ad orationis, & ad uitæ societatem; ingene-
ratq; in primis præcipuum quendam amorem in eos,
qui procreati sunt; impellitq;, ut hominum cœtus & ce
lebrari inter se, & sibi obedire uelit; ob easq; causas
studeat parare ea, quæ suppeditent ad cultum, & ad
uictum, nec sibi soli, sed coniugi, liberis, cæterisq;,
quos caros habeat, tueriq; debeat. quæ cura exsuscitat
etiam animos, & maiores ad rem gerendam facit. in
primisq; hominis est propria, ueri inquisitio, atque in-
uestigatio. itaque, cum sumus necessarijs negotijs, cu-
risq; uacui, tum auemus aliquid uidere, audire, ac di-
scere; cognitionemq; rerum aut occultarum, aut admi-
rabilium, ad bene, beateq; uiuendum necessariam du-
cimus. ex quo intelligitur, quod uerum, simplex, sin-
cerumq; sit, id esse naturæ hominis aptissimum. huic
ueri uidendi cupiditati adiuncta est appetitio quædam
principatus, ut nemini parere animus bene informa-
tus à natura uelit, nisi præcipienti, et docenti, aut uti-
litatis causa iuste, & legitime imperanti: ex quo ani-
mi magnitudo existit, humanarumq; rerum contem-
ptio. nec uero illa parua uis naturæ est, rationisq;, quòd
unum hoc animal sentit, quid sit ordo, quid sit quod
deceat in factis dictisq;, qui modus. itaque eorũ ipso-
rum, quæ aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pul
chritudinem, uenustatem, conuenientiam partium sen-
tit. quam similitudinem natura, ratioq; ab oculis ad
animum transferens, multo etiam magis pulchritudi-
nem, constantiam, ordinem in consilijs, factisq; conser
uandum putat; cauetq;, ne quid indecore, effœminatè-
uè faciat, tum, in omnibus & opinionibus, & factis

ne

Hominis propria ueri inuestigatio

Hominis propria appetitio principatus

Homo solus ordinem sentit

ne quid libidinose aut faciat, aut cogitet. quibus ex rebus, conflatur & efficitur, id quod quærimus, honestum; quod etiam si nobilitatum non sit, tamen honestum sit; quodq; uere dicimus, etiam si à nullo laudetur, laudabile esse natura. Formam quidem ipsam Marce fili & tanquam faciem honesti uides. quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret sapientiæ. Sed omne, quod honestum est, id quatuor partium oritur ex aliqua: aut enim in perspicientia ueri, solertiaq; uersatur; aut in hominum societate tuenda, tribuendoq; suum cuique, & rerum contractarum fide; aut in animi excelsi, atque inuicti magnitudine, ac robore; aut in omnium, quæ fiunt, quæq; dicuntur, ordine, & modo, in quo inest modestia, & temperantia. quæ quatuor quanquam inter se colligata, atque implicita sunt: tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: uelut ex ea parte, quæ prima descripta est, in qua sapientiam, & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque inuentio ueri: eiusq; uirtutis hoc munus est proprium. ut enim quisque maxime perspicit, quid in re quaque uerissimum sit, quiq; & acutissime, & celerrime potest & uidere, & explicare rationem, is prudentissimus, & sapientissimus rite haberi solet. quo circa huic, quasi materia, quam tractet, & in qua uersetur, subiecta est ueritas. reliquis autem tribus uirtutibus necessitates propositæ sunt ad eas res parandas, tuendasq;, quibus actio uitæ continetur; ut societas hominum, coniunctioq; seruetur; & animi excellentia, magnitudoq; cum in augendis opibus, utilitatibusq; & sibi, & suis comparandis, tum mul-

to magis in his ipſis deſpiciendis eluceat. ordo autem, & conſtantia, & moderatio, & ea, quæ ſunt his ſimilia, uerſantur in eo genere, ad quod adhibenda eſt actio quædam, non ſolum mentis agitatio: his enim rebus, quæ tractantur in uita, modum quendam adhibentes, & ordinem, honeſtatem, & decus conſeruabimus. Ex quatuor autem locis, in quos honeſti naturam, uimq; diuiſimus, primus ille, qui in ueri cognitione conſiſtit, maxime naturam attingit humanam. omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis, & ſcientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, neſcire, & decipi, & malum, & turpe ducimus. in hoc genere & naturali, & honeſto duo uitia uitanda ſunt: unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisq; temere aſſentiamus: quod uitium effugere qui uolet, (omnes autem uelle debebunt) adhibebit ad conſiderandas res & tempus, & diligentiam. alterum eſt uitium, quòd quidam nimis magnum ſtudium, multamq; operam in res obſcuras, atque difficiles conferunt, eaſdemq; non neceſſarias. quibus uitijs declinatis, quod in rebus honeſtis, & cognitione dignis operæ, curæq; ponetur, id iure laudabitur: ut in aſtrologia C. Sulpicium, audiuimus; in geometria Sex. Pompeium, ipſi cognouimus; multos in dialectica, plures in iure ciuili. quæ omnes artes in ueri inueſtigatione uerſantur: cuius ſtudio à rebus agendis abduci, contra officium eſt: uirtutis enim laus omnis in actione conſiſtit: à qua tamen ſæpe fit intermiſſio, multiq; dantur ad ſtudia reditus: tum agitatio mentis, quæ nũquam acquieſcit, poteſt nos in ſtu-

dijs

[Marginal manuscript notes:]
Prudentia in quo consistit
scientię cupiditati oẽs trahimur
[C]onsideratio tempus et diligentiam postulat.
Sex. Pomp. geometrię studiosus
C. sulpitius astrologię studiosus.

dijs cogitationis & sine opera nostra continere. omnis
autem cogitatio, motusq; animi aut in consilijs capien
dis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene, beateq;
uiuendum, aut in studijs scientiæ, cognitionisq; uersa-
bitur. ac de primo quidem officij fonte diximus. De tri
bus autem reliquis, latissime patet ea ratio, qua societas
hominum inter ipsos, & uitæ quasi communitas conti-
netur. cuius partes duæ sunt; iustitia, in qua uirtutis
splendor est maximus, ex qua boni uiri nominantur; et
huic coniuncta beneficentia, quam eandem uel benigni
tatem, uel liberalitatem appellare licet. Sed iustitiæ pri
mum munus est, ut ne cui quis noceat, nisi lacessitus
iniuria; deinde, ut communibus pro cõmunibus utatur,
priuatis autem ut suis. sunt autem priuata nulla natu
ra; sed aut ueteri occupatione, ut qui quõdam in uacua
uenerunt; aut uictoria, ut qui bello potiti sunt; aut le-
ge, aut pactione, conditione, sorte. ex quo fit, ut ager
Arpinas Arpinatum dicatur, Tusculanus Tusculano-
rum. similisq; est priuatarum possessionum descriptio.
ex quo, quia suum cuiusque fit eorum, quæ natura fue-
rant cõmunia; quod cuique obtigit, id quisque teneat.
eo si quis sibi plus appetet, uiolabit ius humanæ societa
tis. sed quoniã (ut præclare scriptũ est à Platone) non
nobis solũ nati sumus, sed ortus nostri partẽ patria, par
tẽ parentes uendicãt, partẽ amici; atque (ut placet Stoi
cis) quæ in terris gignuntur, ad usum hominũ omnia
creari, homines autẽ hominum causa esse generatos, ut
ipsi inter se alij alius prodesse possent: in hoc naturam
debemus ducẽ sequi, et cõmunes utilitates in mediũ af-
ferre, mutatione officiorũ, dãdo, accipiẽdo, tũ artibus,
tum

Animi motus in quo uersari debeant

priuata nulla natura, sed occupatione, uictoria, lege, pactione, conditione, sorte

platonis præclara sententia

stoicorum opinio de commodis cõmunicandis

tum opera, tum facultatibus deuincire hominum inter homines societatem. Fundamentum autem iustitiæ est fides, id est dictorum, conuentorumq; constantia, & ueritas. ex quo, quanquam hoc uidebitur fortasse cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquirūt, unde uerba sint ducta, credamusq;, quia fiat quod dictum est, appellatam fidem. Sed iniustitiæ duo genera sunt; unum eorum, qui inferunt; alterum eorū, qui ab ijs, quibus infertur, si possint, non propulsant iniuriam: nam qui iniuste impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus uiolenter uidetur afferre socio: qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, iniuriæ, tam est in uitio, quàm si parentes, aut amicos, aut patriam deserat. Atque illæ quidem iniuriæ, quæ nocēdi causa de industria inferuntur, sæpe è metu proficiscuntur, cum is, qui alteri nocere cogitat, timet, ne, nisi id alteri fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut adipiscantur ea, quæ concupierunt: in quo uitio latissime patet auaritia. expetuntur autem diuitiæ tum ad usus uitæ necessarios, tū ad perfruendas uoluptates. in quibus autem maior est animus, in his pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus negabat ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in rep. princeps uellet esse, qui suis fructibus exercitū alere non posset. Delectant etiam magnifici apparatus, uitæq; cultus cum elegantia, & copia. quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec uero rei familiaris amplificatio, nemini

nocens,

nocens, uituperanda est: sed fugienda semper iniuria. Maxime autem adducuntur plerique, ut eos iustitiæ capiat obliuio, cum in imperiorum, honorum, gloriæ'ue cupiditatem inciderint: quod enim est apud Ennium,

Nulla sancta societas, nec fides regni est,

id latius patet: nam quidquid eiusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo plerunque fit tanta contentio, ut difficillimum sit sanctam seruare societatem. declarauit id modo tempestas C. Cæsaris, qui omnia iura diuina, & humana peruertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. est autẽ in hoc genere molestũ, quòd in maximis animis, splendidissimis ingenijs plerunque existũt honoris, imperij, potentiæ, gloriæ cupiditates: quo magis cauendum est, ne quid in eo genere peccetur. sed in omni iniustitia permultum interest; utrũ perturbatione aliqua animi, quæ plerunque breuis est, & ad tempus, an consulto, & cogitato fiat iniuria: leuiora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt; quàm ea, quæ meditata, & præparata inferuntur. ac de inferenda quidem iniuria satis dictum est. Prætermittendæ autem defensionis, deserendiq; officij plures solẽt esse causæ. nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolũt; aut etiã negligentia, pigritia, inertia, aut suis studijs, quibusdam ue occupationibus sic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. itaque uidendum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in philosophos dictum; quòd in ueri inuestigatione uersentur, quodq; ea, quæ plerique uehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, et pro

nihilo

Phylosophi in quo peccant

nihilo ducãt, propterea iustos esse. n. ĩ dũ alterũ iustitiæ genus assequuntur, inferẽda ne cui noceant iniuria; in alterum incidunt. discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. itaque eos ne ad remp. quidem accessuros putat, nisi coactos. æquius autem erat id uoluntate fieri: nam hoc ipsum ita iustum est, quod recte fit, si est uoluntarium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum suum se negotium agere dicant, ne facere cuiquam uideantur iniuriam. qui, dum altero iniustitiæ genere uacant, in alterum incurrunt: deserunt enim uitæ societatẽ, quia nihil cõferunt in eam studij, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus iniustitiæ propositis, adiunximus causas utriusque generis, easq; res ante cõstituimus, quibus iustitia cõtinetur; facile, quod cuiusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos ualde amabimus, iudicare. est enim difficilis cura rerum alienarum. quanquam Terentianus ille Chremes humani nihil a se alienum putat. sed tamen, quia magis ea percipimus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut aduersa eueniũt, quàm illa, quæ cæteris, quæ quasi longo interuallo interiecto uidemus; aliter de illis, ac de nobis, iudicamus. quo circa bene præcipiunt, qui uetant quidquam agere, quod dubites æquũ sit, an iniquum: æquitas enim lucet ipsa per se, dubitatio autem cogitationem significat iniuriæ. sed incidunt sæpe tẽpora, cum ea, quæ maxime uidentur digna esse iusto homine, eoq;, quem uirum bonum dicimus, cõmutantur, fiuntq; contraria; ut, non reddere depositum, etiam ne furioso promissum facere, quæq; pertinent ad

Recte in ita iustum si uoluntarium.

Aequitas lucet ipsa per se.

ueritatem,

ueritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & nõ seruare, sit iustum: referri enim decet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta iustitiæ; primum, ut ne cui noceatur; deinde, ut communi utilitati seruiatur. ea cum tempore commutantur, commutatur officium, ut nõ semper sit idem: potest enim accidere promissum aliquod, & conuentum, ut id effici sit inutile uel ei, cui promissum sit; uel ei, qui promiserit: nam si (ut in fabulis est) Neptunus, quod Theseo promiserat, non fecisset, Theseus filio Hippolito non esset orbatus: ex tribus enim optatis (ut scribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optauit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. nec promissa igitur seruanda sunt ea, quæ sint ijs, quibus promiseris, inutilia: nec, si plus tibi noceant, quàm illi prosint, cui quidem promiseris, contra officium est, maius damnum anteponi minori: ut, si constitueris te cuipiam aduocatum in rem præsentem esse uenturum, atque interim grauiter ægrotare filius cœperit, non sit contra officium, non facere, quod dixeris; magisq; ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Iam, illis promissis non standum esse, quis non uidet, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiserit? quæ quidem pleraque iure prætorio liberantur, nonnulla legibus. Existunt etiã iniuriæ sæpe calumnia quadam, & nimis callida, & malitiosa iuris interpretatione. ex quo illud, Summum ius summa iniuria, factum est iam tritum sermone prouerbium. quo in genere etiam in rep. multa peccantur. ut ille, qui, cum triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quòd dierũ es-

 sent

ſent pactæ, non noctium induciæ. nec noſter quidem probãdus eſt, ſi uerum eſt, Qu. Fabium Labeonem, ſeu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrũ Nolanis, & Neapolitanis de finibus agri à ſenatu datum, cum ad locum ueniſſet, cum utriſq; ſeparatim locutum, ne cupide quid agerent, nec appeterẽt, atque ut regredi, quam progredi mallent: id cum utrique feciſſent, aliquantum agri in medio relictum eſt: itaque illorum fines, ſicut ipſi dixerant, terminauit: in medio relictum quod erat, populo R. adiudicauit. decipere hoc quidem, non iudicare eſt. quocirca in omni re fugienda eſt talis ſolertia. Sunt autem quædam officia etiam aduerſus eos ſeruanda, à quibus iniuriam acceperis: eſt enim ulciſcendi, & puniendi modus: atq; haud ſcio, an ſatis ſit eum, qui laceſſierit, iniuriæ ſuæ pœnitere, ut ipſe ne quid tale poſthac committat, et ceteri ſint ad iniuriam tardiores. Atque in rep. maxime conſeruanda ſunt iura belli: nam cum ſint duo genera decertandi, unum per diſceptationem, alterũ per uim, cumq; illud proprium ſit hominis, hoc belluarum; confugiendum eſt ad poſterius, ſi uti non licet ſuperiore. quare ſuſcipienda quidem bella ſunt ob eam cauſam, ut ſine iniuria in pace uiuatur: parta autem uictoria conſeruandi ſunt ij, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerũt: ut maiores noſtri Tuſculanos, Aequos, Volſcos, Sabinos, Hernicos in ciuitatem etiã acceperunt: at Carthaginem, & Numantiam funditus ſuſtulerunt: nollem Corinthum: ſed credo illos ſecutos opportunitatem loci maxime, ne poſſet aliquando ad bellum faciendum locus ipſe adhortari. mea quidem ſententia, paci, quæ

nihil

Qu. Fab. Labeo

De hoc uide apud Valerium maximu lib. septimo cap. tertio

Ulciscendi modus

Decertandi duo genera

Iura belli

Bella cur suscipienda

Rom. quibus post uictis ciuitatem dederint

Corinthus cur deleta.

nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendũ. in quo si mihi obtemperatum esset, si non optimã, at aliquam remp. quæ nunc nulla est, haberemus. & cũ ijs, quos ui deuiceris, consulendum est: tum ij, qui armis positis ad imperatorum fidem confugiunt, quáuis murum aries percusserit, recipiendi sunt. in quo tantopere apud nostros iustitia culta est, ut ij, qui ciuitates aut nationes deuictas bello in fidem recepissent, earum patroni essent more maiorum. ac belli quidem æquitas sanctissime fœciali populi R. iure perscripta est: ex quo intelligi potest, nullum bellum esse iustũ, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum ante sit, & indictum. Pompilius Imperator tenebat prouinciam, in cuius exercitu Catonis filius tyro militabat. cũ autem Pompilio uideretur unam dimittere legionem, Catonis quoq; filium, qui in eadem legione militabat, dimisit: sed, cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut, si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eũ obligaret militiæ sacramento, quia, priore amisso, iure pugnare cum hostibus non poterat. adeo summa erat obseruatio in bello mouendo. Marci quidem Catonis senis est epistola ad Marcum filium, in qua scripsit se audisse eum missum factum esse à consule, cum in Macedonia bello Persico miles esset. monet igitur, ut caueat, ne prælium ineat: negat enim ius esse, qui miles non sit, pugnare cũ hoste. equidem illud etiam animaduerto, quod, qui proprio nomine perduellis esset, is hostis uocaretur, lenitate uerbi tristitiã rei mitigante: hostis enim apud maiores nostros is dicebatur, quẽ nunc peregrinũ dicimus:

[Manuscript marginal notes: Faecialeius. / Bella iusta que / Pompilius. / Miles semel demissus nisi secundo sacramento obliget pugnare contra [illegible] potest. / perduellis]

Indicant duodecim tabulæ, AVT status dies cum hoste: itemq́;, ADVERSVS hostem æterna auctoritas. quid ad hanc mansuetudinem addi potest, eum, qui cum bella geras, tam molli nomine appellare? quanquam id nomen durius efficit iam uetustas: à peregrino enim recessit, & proprie in eo, qui contra ferret arma, remansit. Cum uero de imperio decertatur, belloq́; quæritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulo ante iustas causas esse bellorũ. sed ea bella, quibus imperij gloria proposita est, minus acerbe gerenda sunt. ut enim, cum ciuiliter contendimus, aliter, si est inimicus, aliter, si competitor; cum altero certamen honoris, & dignitatis est, cum altero capitis, & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum ut cum inimicis gerebatur, uter esset, non uter imperaret; cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Annibal, reliqui iustiores. Pyrrhi quidem de captiuis reddendis illa præclara sententia est.

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes,
Ferro, non auro uitam cernamus utrique.
Vos'ne uelit, an me regnare hera, quid'ue ferat sors,
Virtute experiamur. & hoc simul accipe dictum:
Quorum uirtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est,
Dono: ducite: doq́; uolentibus cum magnis dijs.

regalis sane, & digna Aeacidarum genere sententia. atque etiam, si quid singuli, temporibus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides seruanda: ut primo Pu-

nico

nico bello Regulus captus à Pœnis, cum de captiuis cõmutandis Romam missus esset, iurassetq; se rediturum, primum, ut uenit, captiuos reddendos in senatu nõ censuit: deinde, cum retineretur a propinquis, & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quàm fidem hosti datam fallere. ac de bellicis quidem officijs satis dictũ est. Meminerimus autem, & aduersus infimos iustitiã esse seruandam. est autem infima conditio & fortuna seruorum: quibus, nõ male præcipiunt, qui ita iubẽt uti, ut mercenarijs, ad operam exigendam, & iusta præbenda. Cum autem duobus modis, id est aut ui, aut fraude, fiat iniuria. fraus quasi uulpeculæ, uis leonis uidetur: utrunque alienissimum ab homine est, sed fraus odio digna maiore. totius autem iniustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum, qui tum, cum maxime fallũt, id tamen agũt, ut uiri boni esse uideantur. de iustitia satis dictum est. Deinceps (ut erat propositũ) de beneficentia, ac liberalitate dicatur. qua quidem nihil est naturæ hominis accommodatius: sed habet multas cautiones: uidendum est enim primum, ne obsit benignitas & ijs ipsis, quibus benigne uidebitur fieri, & ceteris: deinde, ne maior benignitas sit, quàm facultas: tum, ut pro dignitate cuique tribuatur: id enim est iustitiæ fundamentũ; ad quam hæc referenda sunt omnia: nã & qui gratificãtur cuipiam, quod obsit illi, cui prodesse uelle uideantur, non benefici, neque liberales, sed perniciosi assentatores iudicandi sunt; &, qui alijs nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt iniustitia, ut si in suã rem aliena conuertant. sunt autem multi, & quidem cupidi splendoris, & gloriæ, qui eripiũt ab alijs, quod

aliјs largiantur: hiq; arbitrantur se beneficos in suos a-
micos uisum iri, si locupletent eos quacunque ratione.
id autem tantum abest ab officio, ut nihil magis officio
possit esse contrarium. uidendum est igitur, ut ea libe-
ralitate utamur, quæ prosit amicis, noceat nemini. qua
re L. Syllæ, & C. Cæsaris pecuniarum translatio à iu
stis dominis ad alienos non debet liberalis uideri: nihil
enim est liberale, quod nõ sit idem iustum. Alter locus
erat cautionis, ne benignitas maior esset, quàm faculta
tes; quòd, qui benigniores uolũt esse, quàm res patitur,
primum in eo peccãt, quòd iniuriosi sunt in proximos:
quas enim copias his & suppeditari æquius est, & re-
linqui, eas transferunt ad alienos. inest autem in tali li
beralitate cupiditas rapiendi plerunque, & auferendi
per iniuriam, ut ad largiendum suppetant copiæ. uide
re etiã licet plerosq; nõ tã natura liberales, quam qua
dam gloria ductos, ut benefici uideantur, facere mul-
ta, quæ ab ostentatione proficisci magis, quam à uolũta
te uideantur. talis autem simulatio uanitati est coniũ
ctior, quàm aut liberalitati, aut honestati. Tertium est
propositum, ut in beneficentia delectus esset dignitatis.
in quo & mores eius erunt spectandi, in quem benefi-
cium conferetur, et animus erga nos, & cõmunitas, ac
societas uitæ, & ad nostras utilitates officia ante colla
ta. quæ ut concurrant omnia, optabile est: sin minus,
plures causæ, maioresq; ponderis plus habebunt. quoni
am autem uiuitur non cũ perfectis hominibus, pleneq;
sapientibus, sed cum ijs in quibus, præclare agitur, si
sunt simulacra uirtutis: etiam hoc intelligendum puto,
neminem omnino esse neglegẽdum, in quo aliqua signi-

significatio

Syllæ, et Cæsaris largitiones non liberalitates sed iniustæ

Negligendus nemo in quo aliqua significatio uirtutis

ficatio uirtutis appareat; colendum autem esse ita quenque maxime, ut quisque maxime uirtutibus his lenioribus erit ornatus, modestia, temperantia, ac ipsa, de qua iam multa dicta sunt, iustitia : nam fortis animus, & magnus in homine nō perfecto, nec sapiente feruentior plerunque est : illæ uero uirtutes bonum uirum uidentur potius attingere. atque hæc in moribus considerentur. De beneuolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur, sed beneuolentiā non adolescentulorum more, ardore quodam amoris; sed stabilitate potius, & constantia iudicemus. sin erũt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia; maior quædam cura adhibenda est: nullum enim officium referenda gratia magis necessarium est. quòd si ea, quæ acceperis utenda, maiore mensura, si modo possis, iubet reddere Hesiodus : quidnam beneficio prouocati facere debemus? an non imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt, quàm acceperunt? etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui iam profuerunt? nam cum duo genera liberalitatis sint, unum dādi beneficij, alterum reddēdi: demus, nec ne, in nostra potestate est; non reddere uiro bono non licet, si modo id facere possit sine iniuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habēdi: nec dubium, quin maximo cuiq; plurimum debeatur. in quo tamen in primis, quo quisq; animo, studio, beneuolentia fecerit, ponderandum est : multi enim multa faciunt temeritate quadam, sine iudicio, uel modo, in omnes, uel repentino quodam, quasi

Beneuolentia ratio

Beneuolentiam adolescenti ardore quodam amoris indicant

Referenda gratia nullum officium magis necessarium.

agri fertiles imitandi

Liberalitatis duo genera.

uento, impetu animi incitati. quæ beneficia æque magna non sunt habenda, atque ea, quæ iudicio, considerate, constanterq́; delata sunt. Sed in collocando beneficio, et in referenda gratia, si cetera paria sunt, hoc maxime officij est, ut quisque maxime opis indigeat, ita ei potissimum opitulari. quod contra fit à plerisque: à quo enim plurimum sperant, etiam si ille his non eget, tamẽ ei potissimum inseruiunt. Optime autem societas hominum, coniunctioq́; seruabitur, si ut quisque erit coniunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed quæ naturæ principia sint communitatis, & societatis humanæ, repetendũ altius uidetur. est enim primum, quod cernitur in uniuersi generis humani societate. eius autem uinculum est ratio, & oratio, quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, iudicando conciliat inter se homines, coniungitq́; naturali quadam societate. neque ulla re longius absumus à natura ferarum: in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus, iustitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus: sunt enim rationis, & orationis expertes. ac latissime quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes societas hæc est. in qua omnium rerum, quas ad communem usum hominum natura genuit, est seruanda communitas, ut, quæ descripta sunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneantur, ut sit constitutũ; è quibus ipsis cetera sic obseruentur, ut in Græcorum prouerbio est amicorum omnia esse cõmunia. omnia autem communia hominum uidentur ea, quæ sunt generis eiusdem, quod ab Ennio positum in una re, transferri per multas potest:

Beneficia in egentissimos quosque precipue conferenda.

societatis humanæ uinculum ratio, et oratio

Amicorum oĩa communia

Vt homo, qui erranti comiter monstrat uiam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit,
Vt nihilo minus ipsi luceat, cum illi accenderit.

Ennij locus diuersas ad res prolatus

una enim ex re satis præcipitur, ut, quidquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur cuique, uel ignoto. ex quo sunt illa communia, non prohibere aquam profluentem; pati ab igne ignem capere, si quis uelit; consilium fidele deliberanti dare. quæ sunt iis utilia, qui accipiunt; danti non molesta. quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum.

Beneficia communicanda omnibus quæ

sed quoniam copiæ paruæ singulorum sunt; eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: uulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennij finem: Nihilo minus ut ipsi luceat: ut facultas sit, qua in nostros simus liberales. Gradus autem plures sunt societatis hominum: ut enim ab illa discedatur infinitate, propior est eiusdem gentis, nationis, linguæ; qua maxime homines coniunguntur: interius etiam est, eiusdem esse ciuitatis: multa sunt enim ciuibus inter se cōmunia, forum, fana, porticus, uiæ, leges, iura, iudicia, suffragia, consuetudines præterea, & familiaritates, multæq; cum multis res, rationesq; contractæ.

communis ciuibus quæ sit
Societatis humane gradus

arctior uero colligatio est, societas propinquorum: ab illa enim immensa societate humani generis, in exiguum, angustumq; concluditur. nam cum sit hoc natura commune omnium animantium, ut habeant libidinem procreandi; prima societas in ipso est coniugio, proxima in liberis, deinde una domus cōmunia omnia. id autem est principium urbis, & quasi seminarium reip. sequuntur fratrum coniunctiones, post consobrinorum, sobrinorumq;

coniugij societas prima

norumq; : qui cum una domo iam capi non possint, in alias domos, tanquam in colonias, exeunt. sequuntur connubia, & affinitates: ex quibus etiam plures propinqui. quæ propagatio, & soboles, origo est rerump. sanguinis autem coniunctio, & beneuolentia deuincit charitate homines: magnum est enim eadem habere monimenta maiorum, eisdem uti sacris, sepulcra habere communia. sed omnium societatum nulla præstantior est, nulla firmior, quàm cum uiri boni, moribus similes, sunt familiaritate coniuncti: illud enim honestum, quod sæpe diximus, etiam si in alio cernimus, tamen nos mouet, atque illi, in quo id inesse uidetur, amicos facit. et quanquam omnis uirtus nos ad se allicit, facitq; , ut diligamus, in quibus ipsa inesse uideatur; tamen iustitia, & liberalitas id maxime efficit. nihil autem est amabilius, nec copulantius, quàm morum similitudo bonorum: in quibus enim eadem studia sunt, eædemq; uoluntates, in his fit, ut æque quisque altero delectetur, ac se ipso: efficiturq; id, quod Pythagoras uult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. magna etiam illa cõmunitas est, quæ conficitur ex beneficijs ultro, citroq; datis, acceptisq;. quæ mutua, et grata dũ sunt, inter quos ea sunt, firma deuinciuntur societate. sed, cum omnia ratione, animoq; lustraueris, omnium societatum nulla est gratior, nulla carior, quàm ea, quæ cum rep. est unicuique nostrũ. chari sunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium charitates patria una complexa est. pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam,

&

& in ea funditus delenda occupati & sunt, & fuerunt. sed si contentio quædam, et comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officij; principes sunt patria, & parentes, quorum beneficijs maxime obligati sumus; proximi liberi, totaq; domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium; deinceps bene conuenientes propinqui, quibus communis etiam plerunque fortuna est. quamobrem necessaria uitæ præsidia debentur ijs maxime, quos ante dixi: uita autem, uictusq; communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam obiurgationes in amicis uigent maxime; estq; ea iucundissima amicitia, quam similitudo morum coniugauit. Sed in his omnibus officijs tribuendis, uidendum erit, quid cuique maxime necesse sit, et quid quisque nobiscum, uel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. ita non ijdem erunt necessitudinum gradus, qui et temporum. suntq; officia, quæ alijs magis, quàm alijs, debeantur: ut, uicinum citius adiuueris in frugibus percipiẽdis, quàm aut fratrem, aut familiarem: at si lis in iudicio sit, propinquum potius, & amicum, quàm uicinum defenderis. hæc igitur, & talia circumspicienda sunt in omni officio, & consuetudo, exercitatioq; capienda, ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus, et addendo, deducendoq; uidere, quæ reliqui summa fiat, ex quo, quantum cuique debeatur, intelligas. sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamuis artis præcepta perceperint, quidquã magna laude dignum sine usu, et exercitatione consequi possunt: sic officij conseruandi præcepta traduntur illa quidem, ut faciamus ipsi; sed rei magnitudo

officia alia alijs magis debentur

officiorum boni ratiocinatores esse debemus

exercitatio in omni re necessaria.

magnitudo usum quoque, exercitationemq; desiderat. atque ab ijs rebus, quæ sunt in iure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo ortum est officium, satis fere diximus. Intelligendum est autem, cum proposita sint genera quatuor, è quibus honestas, officiumq; manaret, splendidissimum uideri, quod animo magno, elatoq;, humanasq; res despiciente factum sit. itaque in probris maxime in promptu est, si quid tale dici potest:

officia splendidissima, quæ ab animi magnitudine oriunt

Vos etenim iuuenes animum geritis muliebrem,
Illaq; uirgo uiri: & , si quid huiusmodi:
Salmaci da spolia sine sanguine, & sudore.

contraq; in laudibus; quæ magno animo, & fortiter, excellenterq; gesta sunt, ea nescio quo modo quasi pleniore ore laudamus. hinc rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle: hinc noster Cocles, hinc Decij, hinc Cn. & P. Scipiones, hinc M. Marcellus, innumerabilesq; alij: maximeq; ipse populus R. animi magnitudine excellit. declaratur autē studium bellicæ gloriæ, quòd statuas quoque uidemus ornatu ferè militari. sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis, et laboribus, si iustitia uacat, pugnatq; non pro salute cōmuni, sed pro suis cōmodis, in uitio est: non enim modo id uirtutis nō est, sed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. itaque probe definitur à Stoicis fortitudo, cum eam uirtutem esse dicunt propugnantem pro æquitate. quo circa nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est, insidijs, & malitia laudem est adeptus: nihil enim honestum esse potest, quod iustitia uacat. præclarum igitur Platonis illud:

Rhetorum campus

Bellica gloria studium in ueteribus Rom.

Romani in illustrat bellica gloria

statuę ueterum ornatu ferè militari

Fortitudinem quomodo definiant Stoici

Honestum nihil quod iustitia uacat

Platonis locus

lud: non solum, inquit, scientia, quæ est remota a iustitia, calliditas potius, quàm sapientia est appellanda; uerum etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quàm fortitudinis. itaque uiros fortes, & magnanimos, eosdem bonos, & simplices, ueritatis amicos, minimeq; fallaces esse uolumus: quæ sunt ex media laude iustitiæ. sed illud odiosum est, quòd in hac elatione, & magnitudine animi facillime pertinacia, & nimia cupiditas principatus innascitur: ut enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum esse cupiditate uincendi; sic ut quisque animi magnitudine maxime excellit, ita maxime uult princeps omnium esse, uel potius solus esse. difficile autẽ est, cum præstare omnibus concupieris, seruare æquitatem, quæ est iustitiæ maxime propria. ex quo fit, ut neque disceptatione uinci se, nec ullo publico, ac legitimo iure patiantur: existuntq; in rep. plerunque largitores, et factiosi, ut opes quammaximas consequantur, et sint ui potius superiores, quàm iustitia pares. sed quo difficilius, hoc præclarius: nullum enim est tempus, quod iustitia uacare debeat. fortes igitur, & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant iniuriam. uera autem, et sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maxime natura sequitur, in factis positum, non in gloria iudicat, principemq; esse mauult, quàm uideri: etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis uiris non est habendus. facillime autẽ ad res iniustas impellitur, ut quisque est altissimo animo & gloriæ cupido. qui locus est sane lubricus, quòd

uix

Lacedemonij uictoria cupidissimi

fortissimus quisq; imperandi cupidissimus.

iustitia nullum tempus uacare debet

gloriæ cupidi homines facile ad res iniustas impelluntur

uix inuenitur, qui laboribus susceptis, periculisq; aditis, non quasi mercedem rerum gestarum desideret gloriam. Omnino fortis animus, et magnus duabus rebus maxime cernitur: quarum una in rerũ externarum despiciẽtia ponitur, cum persuasum sit nihil hominẽ, nisi quod honestum, decorũq; sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere, nulliq; neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ succũbere. altera est res, ut, cum ita sis affectus animo, ut supra dixi, res geras magnas illas quidem, et maxime utiles, sed ut uehementer arduas, plenasq; laborum, & periculorũ, tum causa uitæ, tum multarum rerum, quæ ad uitam pertinent. harum rerum duarum splendor omnis, & amplitudo est, addo etiam utilitatem, in posteriore: causa autẽ, & ratio efficiens magnos uiros est in priore: in eo enim est illud, quod excellentes animos, et humana contemnentes facit. id autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id, quod honestum sit, bonum iudices, et ab omni animi perturbatione liber sis: nam & ea, quæ eximia plerisque, & præclara uidentur, parua ducere, eaq; ratione stabili, firmaq; contemnere, fortis animi, magniq; dicendum est; et ea, quæ uidentur acerba, quæ multa, & uaria in hominum uita, fortunaq; uersantur, ita ferre, ut nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapientis, robusti animi est, magnæq; constantiæ. non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate; nec, qui inuictum se à labore præstiterit, uinci à uoluptate. quamobrem & hæc uitanda sunt, & pecuniæ fugienda cupiditas: nihil enim est tam angusti animi, tamq; parui, quàm amare diuitias: nihil honestius,

Gloriam qui susceptis laboribus sperat [illegible]

Fortis animus duabus rebus cernitur

Diuitias amare parui angustiq animi est.

honeſtius, magnificentius, quàm pecuniam cõtemnere, ſi non habeas; ſi habeas, ad beneficentiam, liberalitatemq; conferre. cauenda eſt etiam gloriæ cupiditas, ut ſupra dixi. eripit enim libertatem, pro qua magnanimis uiris omnis debet eſſe contentio. nec uero imperia expetenda, ac potius non accipienda interdum, aut deponenda non nunquam. uacandum autem eſt omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & uoluptate animi, & iracundia, ut tranquillitas animi adſit, & ſecuritas, quæ afferat tum conſtantiam, tum etiam dignitatem. multi autem & ſunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes à negocijs publicis ſe remouerunt, ad ociũq; perfugerunt. in his et nobiliſſimi philoſophi, longeq; principes, & quidam homines ſeueri, et graues nec populi, nec principum mores ferre potuerunt: uixeruntq; non nulli in agris, delectati re ſua familiari. his idem propoſitum fuit, quod & regibus, ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertatę uterentur, cuius proprium eſt ſic uiuere, ut uelis. quare, cum hoc commune ſit potentiæ cupidorum cum ijs, quos dixi, ocioſis; alteri ſe adipiſci id poſſe arbitrantur, ſi opes magnas habeant; alteri, ſi contenti ſint & ſuo, & paruo. in quo quidem neutrorum omnino contemnenda eſt ſententia: ſed et facilior, & tutior, & minus alijs grauis, aut moleſta uita eſt ocioſorum: fructuoſior autem hominum generi, & ad claritatem, amplitudinemq; aptior eorum, qui ſe ad remp. et ad magnas res gerendas accommodauerunt. quapropter & his forſitan concedendum ſit remp. non capeſſentibus, qui excellenti ingenio, doctrinæ ſeſe dedi-

derunt;

Priuata uita quib. concedenda.

derunt; & ijs qui aut ualetudinis imbecillitate, aut ali
qua grauiore causa impediti, à rep. recesserunt, cum
eius administrandæ potestatem alijs, laudemq; concede
rent. quibus autem talis nulla est causa, si despicere se
dicant ea, quæ plerique admirentur, imperia, et magi-

gloriam qui contemnant non reprehendendi

stratus, his non modo non laudi, uerum etiam uitio dan
dum puto. quorum iudicium in eo, quòd gloriam con-
temnant, & pro nihilo putent, difficile factu est non
probare: sed uidentur labores, & molestias tum offen-
sionum, tum repulsarum, quasi quandam ignominiam,
timere, & infamiam: sunt enim, qui in rebus contra-
rijs parum sibi constent; uoluptatem seuerissime con-
temnant, in dolore sint molliores; gloriam negligant,
frangantur infamia; atque ea quidem non satis con-
stanter. sed ijs, qui habent à natura adiumenta rerum
gerendarum, abiecta omni cunctatione adipiscendi ma
gistratus sunt, et gerenda resp. est: nec enim aliter aut
regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo potest. Ca

Remp. capessenti bus adhibenda est despicientia rerum humanarum.

pessentibus autẽ remp. nihil minus quàm philosophis,
haud scio an magis etiam, & magnificentia, & despi
cientia adhibenda est rerum humanarum, quam sæpe
dico, et tranquillitas animi, atque securitas: si quidem
nec anxij futuri sunt, & cum grauitate, constantiaq;
uicturi. quæ eo faciliora sunt philosophis, quo minus

Philosophorum uita minus exposita fortunæ telis quam eorum, qui remp. tractant

efficienda

patent multa in eorum uita, quæ fortuna feriat; et quo
minus multis rebus egent; &, quia, si quid aduersi eue
niat, tam grauiter cadere non possunt. quocirca non
sine causa maiores motus animorum concitantur: ma-
ioraq; efficienda remp. gerentibus, quàm quietis, quo
magis his & magnitudo animi est adhibenda, & ua-
cuitas

ciuitas ab angoribus. ad rem gerendam autem qui accedit, caueat, ne id modo consideret, quàm illa res honesta sit; sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. in quo ipso considerandum est, ne aut temere desperet propter ignauiam, aut nimis confidat propter cupiditatẽ. in omnibus autem negotijs prius, quàm aggrediare, adhibenda est præparatio diligens. sed cum plerique arbitrentur res bellicas maiores esse, quàm urbanas; minuẽda est hæc opinio: multi enim bella sæpe quæsiuerunt propter gloriæ cupiditatẽ: atque in magnis animis, ingenijsq́; id plerunque cõtingit, eoq́; magis si sunt ad rẽ militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. uere autẽ si uolumus iudicare, multæ res extiterunt, urbanæ maiores, clarioresq́;, quàm bellicæ. quamuis enim Themistocles iure laudetur, & sit eius nomen, quàm Solonis, illustrius; citeturq́; Salamis clarissimæ testis uictoriæ, quæ anteponatur cõsilio Solonis, ei, quo primum constituit Ariopagitas: non minus præclarum hoc, quàm illud, iudicandum est: illud enim semel profuit, hoc semper proderit ciuitati: hoc consilio leges Atheniẽsium, hoc maiorum instituta seruantur. & Themistocles quidem nihil dixerit: in quo ipse Ariopagum adiuuerit: at ille adiuuit Themistoclem: est enim bellum gestum consilio senatus eius, qui à Solone erat constitutus. licet eadem de Pausania, Lysandroq́; dicere: quorum rebus gestis quanquam imperium Lacedæmoniorum dilatatum putatur, tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & disciplinæ conferendi sunt: quin etiam ob has ipsas causas & paratiores habuerunt exercitus, et fortiores. mihi quidẽ neque, pueris nobis,

M. Scaurus C. Mario, neque, cum uersaremur in rep. Qu. Catulus Cn. Pōpeio cedere uidebatur: parua enim sunt foris arma, nisi est cōsilium domi. nec plus Africanus, singularis & uir, & imperator, in excidenda Numantia reip. profuit, quàm eodem tempore P. Nasica priuatus, cum Ti. Gracchum interemit. quāquam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione: attingit enim et bellicam, quoniam ui, manuq; confecta est. sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano sine exercitu. illud autem optimum est, in quo me inuadi solere ab inuidis, & improbis audio:

Cedant arma togæ: concedat laurea linguæ.

ut enim alios omittam, nobis remp. gubernantibus nōne togæ arma cessere? neq; enim in rep. periculū fuit grauius unquam, nec maius otium. ita consilijs, diligentiáq; nostra celeriter de manibus audacissimorum ciuiū delapsa arma ipsa ceciderunt. quæ res igitur gesta est unquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? licet enim Marce fili apud te gloriari, ad quem & hæreditas huius gloriæ, & factorum imitatio pertinet. mihi quidem certe uir abundans bellicis laudibus Cn. Pōpeius multis audientibus hoc tribuit, ut diceret frustra se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi meo in rep. beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. sunt ergo domesticæ fortitudines nō inferiores militaribus: in quibus plus etiam, quàm in his, operæ, studijq; ponendum est: omnino enim illud honestum, quod ex animo excelso, magnificoq; quærimus, animi efficitur, non corporis uiribus. exercendum tamen est corpus, et ita afficiendum, ut obedire consilio, rationiq; possit in

exequendis negotijs, & in labore tolerando. honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura, & cogitatione. in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati reip. præsunt, quàm qui bella gerũt. itaque eorum consilio sæpe aut nõ suscepta, aut cõfecta bella sunt, non nunquam etiã illata, ut M. Catonis consilio bellum tertium Punicum: in quo etiam mortui ualuit auctoritas. quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quàm decertandi fortitudo: sed cauendum, ne id belládi magis fuga, quàm utilitatis ratione faciamus. bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quæsita uideatur. fortis uero animi, & constantis est non perturbari in rebus asperis, nec tumultuanté de gradu deijci, ut dicitur; sed præsentis animi uti consilio, nec à ratione discedere. quanquam hoc animi, illud etiã ingenij magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquãto ante constituere, quid accidere possit in utranque partem; & quid agendum sit, cum quid euenerit; nec committere aliquid, ut aliquando dicendum sit, non putaram. hæc sunt opera magni animi, et excelsi, et prudẽtia, consilioq; fidentis. temere autem in acie uersari, et manu cum hoste confligere, immane quiddã, & belluarum simile est. sed, cum tẽpus est, necessitasq; postulat, decertandum manu est, & mors seruituti, turpitudiniq; anteponenda. De euertendis autem, diripiendisq; urbibus ualde illud considerandum est, ne quid temere, ne quid crudeliter fiat. idq; est uiri magnanimi, rebus agitatis punire sontes, multitudinem conseruare, in omni fortuna recta, atque honesta retinere: ut enim sunt (quemadmodũ supra dixi) qui urbanis rebus bel-

Bellum Punicum tertium M. Catonis consilio illatum.

Non putaram uidendum sapienti ne aliquando dicere cogatur.

mors seruituti, turpitudini anteponenda.

licas anteponũt; sic reperias multos, quibus periculosa,
& callida consilia quietis cogitationibus splẽdidiora, et
maiora uideantur. nunquam omnino periculi fuga com
mittendum est, ut imbelles, timidiq; uideamur: sed fu-
giendũ etiam illud, ne offeramus nos periculis sine cau
sa: quo nihil potest esse stultius. quapropter in adeun-
dis periculis cõsuetudo imitanda medicorum est, qui le
uiter ægrotantes leuiter curant: grauioribus autem mor
bis periculosas curationes, & ancipites adhibere cogun
tur. quare in tranquillo tempestatem aduersam opta-
re, dementis est; subuenire autem tempestati quauis ra
tione, sapiẽtis, eoq; magis, si plus adipiscare re explica
ta boni, quàm addubitata mali. periculosæ autem rerũ
actiones partim ijs sunt, qui eas suscipiũt; partim reip.
itemq; alij de uita, alij de gloria, & beneuolentia ci-
uium in discrimen uocantur. promptiores igitur debe-
mus esse ad nostra pericula, quàm ad communia, dimi-
careq; paratius de honore, & gloria, quàm de ceteris
commodis. inuenti autem multi sunt, qui non modo pe-
cuniam, sed uitam etiam profundere pro patria parati
essent; ijdem gloriæ iacturam ne minimam quidem fa-
cere uellent, ne rep. quidem postulante: ut Callicrati-
das, qui, cum Lacedæmoniorum dux esset Peloponnesia
co bello, multaq; fecisset egregie, uertit ad extremum
omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab
Arginnusis remouendam, nec cum Atheniensibus dimi
candum putabant. quibus ille respondit; Lacedæmo-
nios, classe illa amissa, aliam parare posse; se fugere sine
suo dedecore non posse. atque hæc quidem Lacedæmo-
nijs plaga mediocris fuit, illa pestifera, qua, cum Cleom
brotus

periculis sine causa offerre se stultum est

periculosorum actionum ratio multiplex

callicratidas nimis gloriae studiosus lacedemonijs nocuit

brotus inuidiam timens, temere cum Epaminunda con flixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. quanto Qu. Maximus melius? de quo Ennius:

Vnus homo nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postq́; magisq́; uiri nunc gloria claret.

quod genus peccandi uitandum est etiam in rebus urbanis: sunt enim, qui, quod sentiunt, etiam si optimũ sit, tamen inuidiæ metu non audent dicere. Omnino, qui reip. præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant: unum, ut utilitatem ciuium sic tueantur, ut, quidquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: alterum, ut totum corpus reip. curent; ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant: ut enim tutela, sic procuratio reip. ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissi, gerenda est. qui autem parti ciuium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimã in ciuitatem inducunt, seditionem, atque discordiam: ex quo euenit, ut alij populares, alij studiosi optimi cuiusque uideantur, pauci uniuersorũ. hinc apud Atheniẽses magnæ discordiæ ortæ, in nostra rep. non solum seditiones, sed pestifera etiam bella ciuilia. quæ grauis & fortis ciuis, in rep. dignus principatu fugiet, atque oderit, tradetq́; se totũ reip. neq; opes, aut potentiam consectabitur, totamq́; eam sic tuebitur, ut omnibus consulat: nec uero criminibus falsis in odiũ aut inuidiam quenquam uocabit: omninoq́; ita iustitiæ, honestatiq́; adhærescet, ut, dũ eam conseruet, quamuis grauiter offendat, mortẽ appetat potius, quã deserat illa, quæ dixi. miserrima est omnino ambitio, honorumq́;

cleombrotus inuidiam timens lacedemoniorum [illegible]. Ennij poetæ dictus.

Platonis præcepta duo reip. præfuturis necessaria.

contentio. de qua præclare apud eundem est Platonem: similiter facere eos, qui inter se cõtenderent, uter potius remp. administret, ut, si nautæ certarent, quis eorum potissimum gubernaret. idemq; præcepit, ut eos aduersarios existimemus, qui arma contra ferant; non eos, qui suo iudicio tueri remp. uelint: qualis fuit inter P. Africanum, et Qu. Metellum sine acerbitate dissensio. Nec uero audiendi, qui grauiter irascẽdum inimicis putant, idq; magnanimi, & fortis uiri esse censent. nihil enim laudabilius, nihil magno, et præclaro uiro dignius placabilitate, atq; clementia. In liberis uero populis, & iuris æquabilitate, exercenda etiam est facilitas, et altitudo animi quæ dicitur: ne, si irascamur aut intẽpestiue accedẽtibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem, & odiosam incidamus. & tamen ita probanda est mansuetudo, atque clementia, ut adhibeatur reipub. causa seueritas, sine qua administrari ciuitas non potest. omnis autem & animaduersio, et castigatio contumelia uacare debet, neque ad eius, qui punit aliquem, aut uerbis castigat, sed ad reipub. utilitatem referri. Cauendũ est etiam, ne maior pœna, quàm culpa sit; &, ne iisdem de causis alii plectantur, alii ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo: nunquam enim, iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium, & parum: quæ placet peripateticis, & recte placet, modo ne laudarent iracundiam, & dicerent utiliter à natura datam. illa uero omnibus in rebus repudianda est: optandumq;, ut ii, qui præsunt reipub. legum similes sint: quæ ad puniendum non iracundia,

sed

Ambitiosos quos similes esse dixerit Plato.

irasci grauiter inimicis non oportet.

clementia, et placabilitas magnis uiris dignis.

seueritate sublata ciuitas administrari non potest.

castigatio omnis contumelia uacare debet.

ira male laudatur a peripateticis.

ira omnibus in rebus repudianda est.

ſed æquitate ducuntur. Atque etiam in rebus proſperis, & ad uoluntatem noſtram fluentibus, ſuperbiam magnopere, faſtidium, arrogantiamq; fugiamus: nam ut aduerſas res, ſic ſecundas immoderate ferre, leuitatis eſt: præclaraque eſt æquabilitas in omni uita, & idem ſemper uultus, eademq; frons: ut de Socrate, item de Caio quoque Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum Regem, rebus geſtis, & gloria ſuperatum à filio, facilitate uero, & humanitate uideo ſuperiorem fuiſſe: itaque alter ſemper magnus, alter ſæpe turpiſſimus fuit: ut recte præcipere uideatur, qui monent, ut, quanto ſuperiores ſimus, tãto nos ſummiſſius geramus. Panætius quidem auditorẽ Africanum, & familiarem ſuum ſolitum ait dicere; ut equos propter crebras contentiones præliorum ferocitate exultãteis domitoribus tradere ſoleãt, ut his facilioribus poſſint uti; ſic homines ſecũdis rebus effrenatos, ſibiq; præfidentes tanquam in gyrum rationis, & doctrinæ duci oportere, ut perſpicerent rerum humanarum imbecillitatem, uarietatemq; fortunæ. Atque etiam in ſecũdiſſimis rebus maxime eſt utendum conſilio amicorum: hiſq; etiam maior, quàm ante, tribuenda eſt auctoritas: iiſdemq; temporibus cauendum eſt, ne aſſentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos ſinamus. in quo falli facile eſt: tales enim nos eſſe putamus, ut iure laudemur: ex quo naſcuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus, turpiter irridentur, & in maximis uerſantur erroribus. ſed hæc quidem hactenus. Illud autem ſic eſt iudicandum, maximas geri res, & maximi animi ab iis, qui remp. regant, quòd eorum

administratio latissime pateat, ad plurimosq́; pertineat. esse autem magni animi, & fuisse multos, etiam in uita ociosa, qui aut inuestigarent, aut conarentur magna quædam, seseq́; suarum rerum finibus cõtinerent; aut interiecti inter philosophos, et eos, qui remp. administrarent, delectarentur re sua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab eius usu suos, potiusq́; & amicis impartientes, & reip. si quando usus esset. quæ primum bene parata sit, nulloq́; turpi quæstu, neque odioso: tum quàmplurimis, modo dignis, se utilem præbeat: deinde augeatur ratione, diligentia, parsimonia: nec libidini potius, luxuriæq́;, quàm liberalitati, & beneficentiæ pateat. hæc præscripta seruantẽ licet magnifice, grauiter, animoseq́; uiuere, atque etiam simpliciter, fideliter, uitæq́; hominum amice. sequitur, ut de illa reliqua parte honestatis dicendum sit, in qua uerecundia, et quasi quidam ornatus uitæ, temperantia et modestia, omnisq́; sedatio perturbationum animi, et rerũ modus cernitur. hoc loco continetur id, quod dici latine decorũ potest: græce enim πρέπον dicitur. huius uis est ea, ut ab honesto non queat separari: nam &, quod decet, honestum est; &, quod honestum est, decet. qualis autẽ differentia sit honesti, & decori, facilius intelligi, quàm explanari potest: quidquid enim est, quod deceat, id tum apparet, cum antegressa est honestas. itaque non solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco disserendum est, sed etiã in tribus superioribus, quid deceat, apparet: nam et ratione uti, atque oratione prudenter; et agere, quod agas, considerate; omniq́; in re, quid sit ueri, uidere, & tueri decet:

contraq́;

Rei familiaris augendæ quis modus.

modestia et temperantia

Decorum ab honesto separari non potest.

Decorum fusum est per omnes partes honestatis

cōtraq; falli, errare, labi, decipi tā dedecet, quam delirare, et mente captum esse. et iusta omnia decora sunt; iniusta omnia contra, ut turpia, sic indecora. similis est ratio fortitudinis: quod enim uiriliter, animoq; magno fit, id dignum uiro, & decorum uidetur; quod contra, id ut turpe, sic indecorum. quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum, et ita pertinet, ut nō recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu: est enim quiddā, idq; intelligitur in omni uirtute, quod deceat: quod cogitatione magis à uirtute potest, quàm re separari. ut enim uenustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à ualetudine; sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum quidem illud est cum uirtute confusum, sed mente, & cogitatione distinguitur. est autem eius descriptio duplex; nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate uersatur, & aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. atque illud superius sic ferè definiri solet: decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo, in quo natura eius à reliquis animantibus differat. quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse uelint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio, & temperantia appareat cum specie quadam liberali. hæc ita intelligi à philosophis, possumus existimare ex eo decoro, quod poetæ sequuntur, de quo alio loco plura dici solent. sed tum seruare illud poetas dicimus, quod deceat, cum id, quod quaque persona dignum est, & fit, & dicitur: ut, si aut Aeacus, aut Minos diceret, ODERINT, dum metuant; aut,

NATIS

Decorum duplex.

Decorum poeticum

Aeacus. Minos

NATIS sepulcrum ipse est parens; indecorum uideretur, quòd eos fuisse iustos accepimus. at Atreo dicente, plausus excitantur: est enim digna persona oratio. sed poetæ, quid quęque deceat, ex persona iudicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia, præstantiaq; animantium reliquorum. quocirca poetæ in magna uarietate personarum, etiam uitiosis quid conueniat, & quid deceat, uidebunt: nobis autem cum à natura constantiæ, moderationis, tēperantiæ, uerecundiæ partes datæ sint, cumq; eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos aduersus homines geramus; efficitur, ut & illud, quod ad omnem honestatē pertinet, decorū, quàm late fusum sit, appareat, & hoc, quod spectatur in uno quoque genere uirtutis: ut enim pulchritudo corporis apta cōpositione membrorum mouet oculos, & delectat hoc ipso, ꝙ inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt; sic hoc decorum, quod elucet in uita, mouet approbationem eorum, quibuscum uiuitur, ordine, & constantia, moderatione dictorū omnium, atque factorum. adhibenda est igitur quædam reuerentia aduersus homines, & optimi cuiusque, & reliquorum: nam negligere, quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est: sed etiam omnino dissoluti. est autem, quod differat in omni ratione habenda, inter iustitiam, et uerecundiam. iustitiæ partes sunt, non uiolare homines: uerecūdiæ, non offendere: in quo maxime perspicitur uis decori. his igitur expositis, quale sit id quod decere dicimus, intellectum puto. Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primum habet uiam, quæ deducit ad conuenientiam

nientiam

nientiam conseruationemq́; naturæ: quam si sequemur ducem, nunquam aberrabimus; sequemurq́; et id, quod acutum & perspicax natura est, & id quod ad hominũ societatem accõmodatum; & id, quod uehemens, atque forte. sed maxima uis decori in hac inest parte, de qua disputamus, neque enim solum corporis, qui ad naturã apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probãdi, qui item ad naturam accõmodati sunt. Duplex est enim uis animorũ, atque naturæ. una pars in appetitu posita est; quæ est ὁρμὴ græce; quæ hominem huc, et illuc rapit: altera in ratione; quæ docet, & explanat, quid faciendum, fugiendumq́; sit. ita fit, ut ratio præsit, appetitus uero obtemperet. omnis autẽ actio uacare debet temeritate, & negligentia; nec uero agere quidquam, cuius non possis causam probabilem reddere: hæc est enim fere descriptio officij. Efficiendum autẽ est, ut appetitus rationi obediant, eamq́; neque præcurrant, nec propter pigritiam aut ignauiã deserant; sintq́; tranquilli, atque omni perturbatione animi careant. ex quo elucebit omnis constantia, omnisq́; moderatio. nã qui appetitus longius euagantur, et tanquam exultantes siue cupiendo, siue fugiendo non satis à ratione retinentur, hi sine dubio finem, & modum transeunt: relinquunt enim, & abijciunt obedientiã, nec rationi parent, cui sunt subiecti lege naturæ. à quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti sunt, aut uoluptate nimia gestiunt: quorũ omnium uultus, uoces, motus, statusq́; mutantur. ex quibus illud intelligitur (ut ad officij formã reuertamur) appetitus

omnes

animorum u[is] duplex.

appetitus rati[oni] lege natur[ae] subiecti sunt

omnes contrahendos, sedandosq́; , excitandamq́; esse animaduersionẽ, et diligentiam, ut ne quid temere, ac fortuitu, incõsiderate, negligenterq́; agamus: neque enim ita generati à natura sumus, ut ad ludum, et iocũ facti esse uideamur, sed ad seueritatẽ potius, & ad quædam studia grauiora, atque maiora. ludo autem, et ioco uti illis quidem licet, sed, sicut somno et quietibus ceteris, tum, cũ grauibus, serijsq́; rebus satisfecerimus. ipsumq́; genus iocandi non profusum, nec immodestũ, sed ingenuum, et facetum esse debet: ut enim pueris non omnẽ licentiã ludẽdi damus, sed eam, quæ ab honestatis actionibus non sit aliena; sic in ipso ioco aliquod probi ingenij lumen eluceat. duplex omnino est iocãdi genus: unũ illiberale, petulans, flagitiosum, obscœnũ; alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. quo genere non modo Plautus noster, & Atticorum antiqua comœdia, sed etiã philosophorum Socraticorũ libri referti sunt: multaq́; multorũ facete dicta; ut ea, quæ à sene Catone sunt collecta, quæ uocantur ἀποφθέγματα. facilis igitur est distinctio ingenui, & illiberalis ioci. alter est, si tempore fit, ac remisso animo, libero dignus: alter ne homine quidem, si rerum turpitudini adhibetur uerborũ obscœnitas. ludendi etiã est quidam modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus, elatiq́; uoluptate in aliquam turpitudinem delabamur. suppeditant autem & campus noster, & studia uenandi honesta exẽpla ludendi. sed pertinet ad omnem officij quæstionem semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquisq́; bestijs antecedat: illæ enim sentiunt, nisi uoluptatem, ad eamq́; feruntur omni impetu: hominis au-

tem

ludo, et ioco quatenus utendum
iocandi genus quale esse debeat
iocandi genus duplex.
Plautus.
comœdia antiqua.
Cato collegit ἀποφθέγματα
campus martius

tem mens discendo alitur, et cogitando semper aliquid aut inquirit, aut agit, uidendiq́; et audiendi delectatione ducitur. quin etiam, si quis est paulo ad uoluptates propensior, modo ne sit ex pecudum genere (sunt enim quidā homines non re, sed nomine) sed si quis est paulo erectior, quamuis uoluptate capiatur, occultat, et dissimulat appetitum uoluptatis, propter uerecundiam. ex quo intelligitur corporis uoluptatem non satis esse dignā hominis præstantia, eamq́; contemni, et reijci oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat uoluptati, diligenter ei tenendum esse modum eius fruendæ. itaque uictus, cultusq́; corporis ad ualetudinem referantur, et ad uires, nō ad uoluptatem. atque etiam, si considerare uolumus, quæ sit in natura excellentia, et dignitas, intelligemus, quàm sit turpe diffluere luxuria, et delicate, ac molliter uiuere; quamq́; honestū, parce, continenter, seuere, sobrieq́;. Intelligendum est etiam, duabus quasi nos à natura indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo, ꝙ omnes participes sumus rationis, præstantiæq́; eius, qua antecellimus bestijs, à qua omne honestum, decorumq́; trahitur, et ex qua ratio inueniendi officij exquiritur: altera autē, quæ proprie singulis est tributa: ut enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt (alios enim uidemus uelocitate ad cursum, alios uiribus ad luctandū ualere; itemq́; in formis, alijs dignitatem inesse, alijs uenustatem) sic et in animis existunt etiā maiores uarietates. erat in L. Crasso, et L. Philippo multus lepos, maior etiā, magisq́; de industria in C. Cæsare L. Filio. at ijsdem temporibus in M. Scauro, & in M. Druso adolescente singularis seueritas, in C. Lælio

multa

Homines quidam non re sed nomine. Voluptatis appetitum omnes fere propter uerecundiam occultant.

Personis duabus natura unumquemque induit.

L. Crassus L. Philippus M. Scaurus M. Drusus

multa hilaritas, in eius familiari Scipione ambitio maior, uita tristior. de Græcis autem dulcem & facetum, festiuiq; sermonis, atque in omni ratione simulatorem, quem εἴρωνα Græci nominauerunt, Socratē accepimus; contra Pythagoram, & Periclem summā auctoritatem consecutos sine ulla hilaritate. callidum Annibalem ex Pœnorum, ex nostris ducibus Qu. Maximū accepimus, facile celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostium consilia. in quo genere Græci Themistoclem Atheniensem, & Pheræum Iasonem ceteris anteponunt. in primisq; uersutum, & callidum factum Solonis: qui, quo et tutior uita eius esset, et plus aliquanto reip. prodesset, furere se simulauit. sunt his alij multū dispares, simplices, et aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidijs agendum putant, ueritatis cultores, fraudis inimici: itemq; alij, qui quiduis perpetiantur, cuiuis deseruiāt, dum, quod uelint, consequantur: ut Syllam, et M. Crassum uidebamus. quo in genere uersutissimum, et patientissimū Lacedæmonium Lysandrū accepimus; contraq; Callicratidā, qui præfectus classis proximus post Lysandrum fuit. itemq; in sermonibus, alium quidem uidemus, quamuis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse uideatur. quod in Catulo, & in patre, & in filio, idemq; et in Qu. Mutio Mancino uidimus. audiui & ex maioribus natu hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica; contraq; patrem eius, illum, qui Tiberij Gracchi conatus perditos uindicauit, nullam comitatem habuisse sermonis; nec non Xenocratem quidem seuerissimum philosophorum, ob eamq; rem ipsam magnū, clarumq; fuisse. innumerabiles aliæ dissimilitudines sunt natu-

ræ

Lælius plenus hilaritatis
Scipio ambitiosus et tristis
Pericles et Pitagoras seueritas
Socrates ειρων
Q. Fabius max. callidus. Themistocles, et Iason Pharaeus.
Solon furorem simulauit
Sylla et M. Crassus
Lysander lacedemonius.
Callicratidas
Catulorum sermo qualis.
Q. Mutij Mancini et P. Scipionis Nasicae sermo qualis.
Xenocrates seuerissimus.

ræ, morumq́; minime tamen uituperandorũ. admodum autẽ tuenda ſunt ſua cuique non uitioſa, ſed tamen propria, quo facilius decorũ illud, quod quærimus, retineatur: ſic enim eſt faciendum, ut contra naturam uniuerſam nihil contendamus; ea tamen conſeruata, propriam naturã ſequamur; ut, etiam ſi ſint alia grauiora, atque meliora, tamen nos ſtudia noſtra naturæ regula metiamur: neque enim naturæ attinet repugnare, nec quidquã ſequi, quod aſſequi nequeas. ex quo magis emergit, quale ſit decorum illud: ideo quia nihil decet inuita (ut aiunt) Minerua, id eſt aduerſante, et repugnante natura. omnino, ſi quidquam eſt decorum, nihil eſt profecto magis, quàm æquabilitas uniuerſæ uitæ, tum ſingularum actionum: quam conſeruare non poſſis, ſi aliorum naturã imiteris, omittas tuã: ut enim ſermone eo debemus uti, qui notus eſt nobis, ne, ut quidam, græca uerba inculcantes, iure optimo rideamur; ſic in actiones, omnemq́; uitã nullam diſcrepantiam cõferre debemus. atque hæc differentia naturarũ tantam habet uim, ut non nunquam mortem ſibi ipſi alius conſciſcere debeat, alius in eadẽ cauſa non debeat: non enim alia in cauſa M. Cato fuit, alia ceteri, qui ſe in Africa Cæſari tradiderunt: atqui ceteris forſitan uitio datum eſſet, ſi ſe interemiſſent, propterea quòd eorum uita lenior, et mores fuerant faciliores: Catoni autem, cum incredibilem tribuiſſet natura grauitatẽ, eamq́; ipſe perpetua cõſtantia roboraſſet, ſemperq́; in propoſito, ſuſceptoq́; conſilio permanſiſſet, moriendum potius, quam tyranni uultus aſpiciendus, fuit. quàm multa paſſus eſt Vlyſſes in illo errore diuturno, cũ et mulieribus (ſi Circe, et Calypſo mulieres

Naturam quis suam potius q alienam insequi debet

Cato uticensis cur se interficere debuerit

Ulisses

lieres appellandæ sunt) inseruiret, et in omni sermone
omnibus affabilem se esse uellet; domi uero et contume
lias seruorum, ancillarumq́; pertulit, ut ad id aliquãdo,
quod cupiebat, perueniret. at Aiax, quo animo tradi-
tur, millies oppetere mortem, quàm illa perpeti ab alio
maluisset. quæ contẽplantes expendere oportebit, quid
quisque habeat sui; eaq́; moderari, nec uelle experiri,
quàm se aliena deceant: id enim quenque decet, quod
est cuiusque suum maxime. suum igitur quisque noscat
ingenium, acremq́; se et uitiorum, et bonorum suorum
iudicem præbeat; ne scenici plus, quàm nos, uideantur
habere prudentiæ: illi enim non optimas, sed sibi accõ-
modatissimas fabulas eligũt: qui enim uoce freti sunt,
Epigonos, Medeamq́;; qui gestu, Menalippã, Clytemnæ
stram: semper Rupilius, quẽ ego memini, Antiopam,
nõ sæpe Aesopus Aiacẽ. ergo histrio hoc uidebit in sce
na, quod non uidebit sapiens in uita? ad quas igitur res
aptissimi erimus, in ijs potissimũ elaborabimus. sin ali-
quando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri inge
nij nõ erunt: omnis adhibẽda erit cura, meditatio, dili-
gentia, ut ea si non decore, at quàminimũ indecore face
re possimus: nec tam est enitendum, ut bona, quæ nobis
data non sunt, sequamur, quàm ut uitia fugiamus. Ac
duabus his personis, quas supra dixi, tertia adiũgitur;
quam casus aliquis, uel tẽpus imponit: quarta etiã, quã
nobismet ipsis iudicio nostro accõmodabimus: nã regna,
imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eaq́;, quæ sũt
his cõtraria, in casu sita, tẽporibus gubernãtur; ipsi aũt
quã personã gerere uelimus, à nostra uoluntate profici
scitur: itaque se alij ad philosophiã, alij ad ius ciuile, alij
ad eloquentiam

Aiax telamonius

Epigoni, Medea, Menalippa, clytemnestra tragedia, Aiax tragedia

Rupilius Aesopus fabularum actores.

ad eloquentiam applicant, ipſarumq; uirtutum in alia alius mauult excellere: quorum uero patres, aut maiores in aliqua gloria præſtiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis ſtudent excellere; ut Qu. Mutius P. filius in iure ciuili, Pauli filius Africanus in re militari. quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam ſuam; ut hic idem Africanus eloquentia cumulauit bellicam gloriam: quod idem fecit Timotheus Cononis filius; qui, cum belli laude non inferior fuiſſet quàm pater, ad eam laudem, doctrinæ, & ingenij gloriam adiecit. fit autem interdum, ut non nulli omiſſa imitatione maiorum, ſuum quoddam inſtitutum conſequantur: maximeq; in eo plerunque elaborant ij, qui magna ſibi proponunt, obſcuris orti parentibus. hæc igitur omnia, cum quærimus quid deceat, complecti animo, & cogitatione debemus. In primis autem conſtituendum eſt, quos nos, & quales eſſe uelimus, et in quo genere uitæ. quæ deliberatio eſt omniũ difficillima: ineunte enim adoleſcentia, cum ineſt maxima imbecillitas conſilij, tunc id ſibi quiſque genus ætatis degendæ conſtituit, quod maxime adamauit: itaque ante implicatur aliquo certo genere, curſuq; uiuendi quàm potuit, quod optimum eſſet, iudicare. nam quòd Herculem Prodicus dicit (ut eſt apud Xenophontem) cum primum pubeſceret, quod tempus à natura ad deligẽdum quam quiſque uiam uiuendi ſit ingreſſurus, datum eſt, exiſſe in ſolitudinem, atque ibi ſedentem diu ſecum, multumq; dubitaſſe, cum duas cerneret uias, unã uoluptatis, alteram uirtutis, utram ingredi melius eſſet: hoc Herculi Iouis ſatu edito potuit fortaſſe contingere; no-

bis non itẽ, qui imitamur, quos cuique uisum est, atque ad eorum studia, institutaq; impellimur. plerunque autem parentum præceptis imbuti, ad eorum consuetudinem, moremq; deducimur. alij multitudinis iudicio feruntur; quæq; maiori parti pulcherrima uidentur, ea maxime exoptant. non nulli tamen siue felicitate quadam, siue bonitate naturæ, siue parentum disciplina, rectam uitæ secuti sunt uiam. illud autem maxime rarum genus eorum, qui aut excellente ingenij magnitudine, aut præclara eruditione, atque doctrina, aut utraque re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimum uitæ cursum sequi uellent. in qua deliberatione ad suam cuiusque naturam consilium est omne reuocandum: nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, quo quisque natus est, ut supra dictum est, quid deceat, exquirimus, tum in tota uita constituenda multo est eius rei cura maior adhibenda, ut constare in uitæ perpetuitate possimus nobismet ipsis, nec in ullo officio claudicare. ad hanc autẽ rationem quoniam maximam uim natura habet, fortuna proximã, utriusque omnino ratio habenda est in deligendo genere uitæ, sed naturæ magis: multo enim & firmior est, et constantior: ut fortuna non nunquam ipsa mortalis cum immortali natura pugnare uideatur. qui igitur ad naturæ suæ non uitiosæ genus, consilium uitæ omne contulerit, is constantiam teneat: id enim maxime decet. nisi forte se errasse intellexerit in deligendo genere uitæ. quod si acciderit (potest autem accidere) facienda morũ, institutorumq; mutatio est. eam igitur mutationem, si tempora adiuuabunt, facilius, commodiusq; faciemus, sin minus, sensim

Mutatio facienda consilij ubi nos errasse cognoscimus

erit,

erit, pedetẽtimq́; facienda: ut amicitias, quæ minus delectent, & minus probentur, magis decere censent sapientes sensim dissuere, quàm repente præcidere. cõmutato autem genere uitæ, omni ratione curandum est, ut id bono consilio fecisse uideamur. Sed quoniã paulo ante dictum est imitandos esse maiores: primũ illud exceptum sit, ne uitia sint imitanda: deinde, si natura non ferret, ut quædam imitari possint; ut superioris Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptauit, propter infirmitatẽ ualetudinis non tam potuit patris similis esse, quàm ille fuerat sui: si igitur non poterit siue causas defensitare, siue populum concionibus tenere, siue bella gerere; illa tamẽ præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, iustitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam; quo minus ab eo id, quod desit, requiratur. optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omniq́; patrimonio præstantior, gloria uirtutis, rerumq́; gestarũ: cui dedecori esse, nefas, et uitium iudicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliaq́; sunt iuuenum, alia seniorum: aliquid etiam de hac distinctione dicendum est. Est igitur adolescentis, maiores natu uereri, ex hisq́; eligere optimos, et probatissimos, quorum consilio, atque auctoritate nitatur: ineuntis enim ætatis inscitia, senum constituenda, & regenda prudentia est. maxime autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendaq́; in labore, patientiaq́; et animi, et corporis, ut eorum et in bellicis, & ciuilibus officijs uigeat industria. atque etiam cum relaxare animos, et dare se iucunditati uolent, caueant intemperantiam, meminerint uerecundiæ: quod erit facilius,

imitandos
uitia.
Hereditas optima quæ.
officia pro ætatis ratione uariant
officium adolescentis

cilius, si eiusmodi quoq; rebus maiores natu interesse uelint. Senibus autem labores corporis sunt minuẽdi, exercitationes animi etiam augendæ uidentur: danda uero opera, ut amicos, & iuuentutem, & maxime remp. consilio, & prudentia quamplurimum adiuuent. nihil autem magis cauendum est senectuti, quàm ne languori, desidiæq; se dedat. luxuria uero cum omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima est. sin autem et libidinum intemperantia accesserit, duplex malum est, quòd & ipsa senectus concipit dedecus, et facit adolescentium impudentiorẽ intemperantiam. Ac ne illud quidem alienum est, de magistratuũ, de priuatorum; de ciuium, de peregrinorum officijs dicere. Est igitur proprium munus magistratus, intelligere, se gerere personam ciuitatis, debereq; eius dignitatem, & decus sustinere, seruare leges, iura describere, ea fidei suæ cõmissa meminisse. Priuatum autẽ oportet æquo, et pari cum ciuibus iure uiuere, neque summissum, et abiectum, neque se efferentem; tum in rep. ea uelle, quæ tranquilla, & honesta sint: talem enim et sentire, & bonum ciuem dicere solemus. Peregrini autem & incolæ officium est, nihil præter suũ negotium agere, nihil de alio inquirere, minimeq; in aliena esse rep. curiosum. ita fere officia reperientur, cum quæretur, quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. nihil est autẽ, quod tã deceat, quàm in omni re gerenda, consilioq; capiendo seruare constantiam. Sed quoniam decorum illud in omnibus factis, & dictis, in corporis denique motu, et statu cernitur, idq; positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto (difficilius ad eloquendum,

officia senum
Luxuria senectuti fœdis.
officium magist.
officium priuati
officium peregr.

quendum, ſed ſatis erit intelligi) in his autẽ tribus con tinetur cura etiam illa, ut probemur ab ijs, cum quibus, et apud quos uiuamus: his quoque de rebus pauca dicantur. Principio, corporis noſtri magnam natura ipſa uidetur habuiſſe rationem. quæ formam noſtram, reliquamq́; figuram, in qua eſſet ſpecies honeſta, eam poſuit in promptu; quæ autem partes corporis ad naturæ neceſſitatem datæ aſpectum eſſent deformem habituræ, atque turpem, eas contexit, atque abdidit. hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata eſt hominum uerecundia: quæ enim natura occultauit, eadem omnes, qui ſana mente ſunt, remouent ab oculis; ipſiq; neceſſitati, dant operam, ut quamocculti ſſime pareant; quarumq́; partium corporis uſus ſunt neceſſarij, eas neque partes, neque earum uſus ſuis nominibus appellant; quodq́; facere non turpe eſt, modo occulte, id dicere obſcœnum eſt: itaque nec actio rerum illarum aperta, petulantia uacat, nec oratio obſcœnitate. nec uero audiendi ſunt Cynici, aut ſi qui fuerunt Stoici pene Cynici, qui reprehendunt, et irrident, quòd ea, quæ turpia re non ſunt, uerbis flagitioſa dicamus; illa autem, quæ turpia ſint, nominibus appellemus ſuis. latrocinari, fraudare, adulterari re turpe eſt, ſed dicitur non obſcœne: liberis dare operam, re honeſtum eſt; nomine obſcœnum: pluraq́; in eam ſententiam ab eiſdem contra uerecundiam diſputantur. nos autem naturam ſequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipſa oculorum, auriumq́; comprobatione, fugiamus. ſtatus, inceſſus, ſeſſio, accubatio, uultus, oculi, manuum motus teneant illud decorum. quibus in rebus duo ſunt maxime fugienda, ne quid effœ-

Natura quas partes texit eadem omnes tegere debent

Cynicorum u[...] uerecundia

minatum, aut molle; aut ne quid durum, aut rusticum
sit. nec uero histrionibus, oratoribusq; cōcedendum est,

scenicorum mos uerecundus.

ut ijs hæc apta sint, nobis dissoluta. scenicorum quidē
mos tantam habet à uetere disciplina uerecundiam, ut
in scena sine subligaculo prodeat nemo: uerentur enim,
ne, si quo casu euenerit, ut corporis partes quædam ape
riantur, aspiciantur non decore. nostro quidem more
cum parentibus puberes filij, cum soceris quidem gene
ri non lauantur. retinenda est igitur huius generis ue-
recundia, præsertim natura ipsa magistra, & duce.

Pulchritudinis duo genera.

Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in
altero uenustas sit, in altero dignitas: uenustatem mu-
liebrem ducere debemus, dignitatem uirilem. Ergo &
à forma remoueatur omnis uiro non dignus ornatus, et
huic simile uitium in gestu, motuq; caueatur: nam &
palæstrici motus sæpe sunt odiosiores, & histrionum
nonnulli gestus ineptijs non uacant, & in utroque ge-
nere, quæ sunt recta, & simplicia, laudantur. Formæ

forma dignitas quomodo tuenda.

autem dignitas coloris bonitate tuenda est, color exerci
tationibus corporis. adhibenda est præterea munditia
non odiosa, neque exquisita nimis, tantum quæ fugiat
agrestem, & inhumanam negligentiam. eadem ratio

vestitus quae ratio

est habenda uestitus: in quo, sicut in plerisque rebus, me
diocritas optima est. cauendum est autem, ne aut tardi
tatibus utamur in gressu mollioribus, ut similes pom-

incessus quae ratio

parum ferculis esse uideamur: aut in festinationibus su
scipiamus nimias celeritates: quæ cum fiunt, anhelitus
mouētur, uultus mutantur, ora torquentur: ex quibus
magna significatio fit, non adesse constantiam. sed mul
to etiam magis elaborādum est, ne animi motus à natu

ra

ra recedant: quod assequemur, si cauebimus, ne in perturbationes, atque exanimationes incidamus, et si attentos animos ad decori conseruationem tenebimus. motus autem animorũ duplices sunt, alteri cogitationis, alteri appetitus. cogitatio in uero exquirendo maxime uersatur: appetitus impellit ad agendum. curandum est igitur; ut cogitatione ad res quamoptimas utamur, appetitum rationi obedientem præbeamus. Et quoniã magna uis orationis est, eademq; duplex, altera contentionis, altera sermonis: cõtentio disceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum, senatus; sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium uersetur, persequatur etiam conuiuia. contentionis præcepta rhetorũ sunt, nulla sermonis. quanquã haud scio, an possint hæc quoque esse. sed discentiũ studijs inueniuntur magistri. huic autem qui studeant, sunt nulli. rhetorum turba referta omnia. quanquam quæ uerborũ sententiarumq; præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. sed cũ orationis iudicem uocem habeamus, in uoce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suauis: utrunque omnino a natura petendum est; uerum alterum exercitatio augebit, alterũ imitatio presse loquentium, & leniter. quid fuit in Catulis, ut eos exquisito iudicio putares uti literarum? quanquam erant literati: sed & alij: hi autem optime uti lingua latina putabantur. sonus erat dulcis: literæ neque expressæ, neque oppressæ; ne aut obscurũ esset, aut nimis putidum. sine contentione uox nec languẽs, nec canora. uberior oratio L. Crassi, nec minus faceta: sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. sale uero cõditus, & facetijs Cæsar, Catuli patris frater,

uicit omnes; ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum, sermone uinceret. in omnibus igitur his elaborandum est, si in omnibus, quod deceat, exquirimus. sit igitur hic sermo, in quo Socratici maxime excellunt, lenis minimeq; pertinax: insit in eo lepos: nec uero, tanquam in possessionem suam uenerit, excludat alios; sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, uicissitudine nonnunquam utendum putet. ac uideat in primis, quibus de rebus loquatur; si serijs, seueritatem adhibeat; si iocosis, leporem. in primis prouideat, ne sermo uitium aliquod indicet inesse moribus. quod maxime tum solet euenire, cum studiose de absentibus detrahendi causa aut per ridiculum, aut seuere, maledice, contumelioseq; dicitur. habentur autem plerunque sermones aut de domesticis negocijs, aut de rep. aut de artium studijs, & doctrina. danda igitur opera est, ut, etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc reuocetur oratio: sed utcũque aderunt res: neque enim ijsdem de rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur. animaduertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat, &, ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. sed quoniam in omni uita rectissime præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id est motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic eiusmodi motibus sermo debet uacare; ne aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignauia, aut quid tale appareat. maximeq; curandum est, ut eos, quibuscum sermonem conferimus, & uereri, et diligere uideamur. Obiurgationes etiam non nunquam incidunt necessariæ: in quibus utendum est fortasse & uocis contentione

Sermo
Socratici in sermone maxime excellunt

obiurgationum qui modus.

tentione maiore, & uerborum grauitate acriore. id agendum etiam, ut ea facere non uideamur irati, sed, ut ad urendum, & secandum medici, sic nos ad hoc genus castigandi raro, inuitiq; ueniamus, nec unquã, nisi necessario, si nulla reperietur alia medicina: sed tamen ira procul absit, cum qua nihil recte fieri, nihil considerate potest. magna autem ex parte clementi castigatione licet uti, grauitate tamen adiuncta, ut seueritas adhibeatur, & contumelia repellatur. atque etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet obiurgatio, significandũ est, ipsius causa, qui obiurgetur, susceptum esse. Rectum est autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen grauitatem retinere, iracundiam repellere: quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea neque constanter fieri possunt, nec ab iis, qui adsunt, approbari. deforme etiam est de se ipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum. et quoniam omnia persequimur, uolumus quidem certe; dicendum est etiam, qualem hominis honorati, & principis domum placeat esse: cuius finis est usus: ad quem accõmodanda est ædificandi descriptio: et tamen adhibenda dignitatis, commoditatisq; diligentia. Cn. Octauio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quòd præclaram ædificasset in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum uulgo uiseretur, suffragata domino, nouo homini, ad consulatum putabatur. hanc Scaurus demolitus, accessionem adiunxit ædibus. itaque ille in suam domum consulatum primus intulit. hic summi, & clarissimi uiri filius

in

ira nihil rec[te] fieri patitur

Domus hu[mi]nis honorati qualis esse debeat.

Domus fini[s] usus.

cn. octauius primus ex sua familia consul.

in domum multiplicatam non repulsam solum retulit, sed ignominiam, & calamitatem: ornanda est enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda; nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. & ut in ceteris habenda ratio non sui solum, sed etiam aliorum, sic in domo clari hominis, in quam et hospites multi recipiendi, & admittenda hominum cuiusque generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis: aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in ea solitudo, & maxime, si aliquando alio domino solita est frequentari: odiosum est enim, cum à prætereuntibus dicitur; O domus Anci, quàm dispari domino dominaris. quod quidem his temporibus in multis licet dicere. Cauendum est etiam, præsertim si ipse ædifices, ne extra modum sumptu, & magnificentia prodeas. quo in genere multum mali etiam in exemplo est: studiose enim plerique, præsertim in hac parte, facta principum imitantur: ut L. Luculli summi uiri uirtutem quis? quàm multi uillarum magnificentiam imitati sunt? quarum quidem certe est adhibendus modus, ad mediocritatem reuocandus: eademq́; mediocritas ad cõmunem usum, cultumq́; uitæ referenda est. sed hæc hactenus. In omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda: primum, ut appetitus rationi pareat; quo nihil est ad officia conseruanda accommodatius; deinde, ut animaduertatur, quanta illa res sit, quam efficere uelimus; neu minor, ne'ue maior cura, & opera suscipiatur, quàm causa postulet: tertium est, ut caueamus, ut ea, quæ pertinent ad liberalem speciem, & dignitatem, moderata sint. modus autem est optimus, decus ipsum tenere, de

quo

Domum dominus honestare debet non contra;

L. Luculli magnificentia in extruendis uillis

atis moderand

quo ante diximus, nec progredi longius. horum autem
trium præstantissimum est, appetitum obtemperare ra-
tioni. Deinceps de ordine rerum, & temporum oppor-
tunitate dicendum est. hæc autem scientia continet eã,
quam Græci εὐταξίαν nominant, non hanc, quam in-
terpretamur modestiam: quo in uerbo modus inest. sed εὐταξία.
illa est εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conseruatio.
itaque, ut eandem nos modestiam appellemus, sic defi-
nitur à Stoicis, ut modestia sit scientia earũ rerum, quæ Modestia quid
agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. itaque
uidetur eadem uis ordinis, & collocationis fore: nam
& ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis,
& accommodatis locis: locum autem actionis, opportu
nitatem temporis esse dicunt. tempus autem actionis
opportunum, græce εὐκαιρία, latine appellatur occa- εὐκαιρία.
sio. sic fit, ut modestia hæc, quam interpretamur ita, ut
dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum
temporum. sed potest eadem esse prudentiæ diffinitio:
de qua principio diximus. hoc autem loco de modera-
tione, & temperantia, & alijs similibus uirtutibus
quærimus. itaque, quæ erant prudentiæ propria, suo lo
co dicta sunt: quæ autem harum uirtutum, de quibus
iam dudum loquimur, quæ pertinent ad uerecundiam,
& ad eorum approbationem, quibuscum uiuimus, nunc
dicenda sunt. Talis est igitur ordo actionum adhiben-
dus, ut, quemadmodum in oratione cõstanti, sic in uita
omnia sint apta, et inter se cõuenientia: turpe est enim,
ualdeq; uitiosum, in re seuera conuiuio dignum, aut
delicatum aliquem inferre sermonem. bene Pericles,
cum haberet collegam in prætura Sophoclem, hiq; de
communi

communi officio conuenissent, & casu formosus puer præteriret, dixissetq; Sophocles, ò puerum pulchrum Pericle: at enim, Pericles, prætorem Sophocle decet nõ solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere. atque hoc idem Sophocles si in athletarum approbatione dixisset, iusta reprehensione caruisset. tanta uis est & loci, & temporis, ut si quis, cum causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in conuiuio faciat, inhumanus uideatur inscitia temporis. sed ea, quæ multum ab humanitate discrepant, ut si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna peruersitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem, & præcepta desiderant: quæ autem parua uidentur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab his est diligentius declinãdum. ut in fidibus, aut in tibijs, quãuis paulum discrepent, tamẽ id à sciente animaduerti solet: sic uiuendum est in uita, ne forte quid discrepet; uel multo etiam magis, quo maior, & melior actionum, quàm sonorum concentus est: itaque, ut in fidibus musicorum aures uel minima sentiunt, sic nos, si acres, ac diligentes iudices esse uolumus, animaduersoresq; uitiorum, magna intelligimus sæpe ex paruis. ex oculorum obtutu, superciliorum aut remissione, aut contractione, ex mœstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione uocis, ex summissione, ex ceteris similibus facile iudicabimus, quid apte eorum fiat, quid ab officio, naturaq; discrepet. quo in genere non est incommodum, quale quodq; eorum sit, ex alijs iudicare; ut, si quid dedeceat in illis, uitemus

&

Periclis dictum in sophoclem

Loci, et temporis uis quanta sit

Comp.

& ipsi: fit enim nescio quo modo, ut magis in alijs cernamus, quàm in nobismet ipsis, si quid delinquitur. itaque facillime corriguntur illi in discendo, quorum uitia imitantur emendandi causa magistri. nec uero alienum est ad eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, uel etiam usu peritos, &, quid his de uno quoque genere officij placeat, exquirere: maior enim pars eò fere deferri solet, quò à natura ipsa deducitur. in quibus uidendum est non modo, quid quisque loquatur; sed etiam, quid quisque sentiat; atque etiam, de qua causa quisque sentiat. ut enim pictores, & ij, qui signa fabricant, & uero etiam poetæ suum quisque opus à uulgo considerari uult, ut, si quid reprehendendum sit à pluribus, id corrigatur, hiq; & secum, & cũ alijs, quid in eo peccatum sit, exquirunt: sic aliorum iudicio permulta nobis & facienda, & non facienda, et mutanda, et corrigenda sunt: quæ uero more aguntur, & institutis ciuilibus, de his nihil est præcipiendum: illa enim ipsa præcepta sunt: nec quenquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socrates, aut Aristippus contra morem, consuetudinemq; ciuilem fecerint, locuti ue sint, idem sibi arbitretur licere. magnis illi, & diuinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum uero ratio tota est eijcienda: est enim inimica uerecundiæ, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. eos autem quorum uita perspecta in rebus honestis, atque magnis est, de rep. sentientes, ac bene meritos, aut merentes, aliquo honore, aut imperio affectos obseruare, & colere debemus; tribuere etiam multum senectuti, cedere ijs, qui magistratum habebunt; habere delectum

ciuis,

ciuis, & peregrini; in ipso quoque peregrino, priuatim ne, an publice uenerit: ad summam (ne agam de singulis) communem totius generis hominum conciliationē, et cōsociationem colere, tueri, seruare debemus. iam de artificijs, et quæstibus, qui liberales habēdi, qui sordidi sint, hæc fere accepimus. primum improbantur ij quæstus, qui in odia hominum incurrunt; ut portitorum, et fœneratorū. illiberales autem, et sordidi quæstus mercenariorum omnium, quorum operæ, non quorum artes emuntur: est enim in illis ipsa merces auctoramentum seruitutis: sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod statim uendant: nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur, nec uero quidquam est turpius uanitate. opificesq; omnes in sordida arte uersantur. nec uero quidquā ingenuum potest habere officina; minimeq; artes probandæ, quæ ministræ sunt uoluptatum; Cetarij, lanij, coqui, fartores, piscatores, ut ait Terentius: adde his, si placet, unguentarios, saltatores, totumq; ludum talarium. quibus autem artibus aut prudentia maior inest, aut nō mediocris utilitas quæritur, ut medicina, architectura, ut doctrina rerum honestarum; hæ sunt ijs, quorum ordini conueniunt, honestæ. mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est: sin magna, & copiosa, multa undique apportans, multisq; sine uanitate impartiens, non est admodū uituperanda: atque etiam, si satiata quæstu, uel contenta potius, ut sæpe ex alto in portū, ex ipso portu se in agros, possessionesq; contulerit, uidetur iure optimo posse laudari. omnium autem rerum, ex quibus aliquid exquiritur, nihil est agricultura melius, nil uberius, nil dulcius,

officina nihil habet ingenuum

Mercatura qui probanda qua nimis

Agricultura laus.

cius, nil libero homine dignius. de qua quoniam in Ca
tone Maiore ſatis multa diximus, illinc aſſumes, quæ ad
hunc locum pertinebunt. Sed ab ijs partibus, quæ ſunt
honeſtatis, quemadmodum officia ducerentur, ſatis ex
poſitum uidetur. Eorum autem ipſorum, quæ honeſta
ſunt, poteſt incidere ſæpe contentio, & comparatio, de
duobus honeſtis utrum honeſtius: qui locus à Panæ-
tio eſt prætermiſſus. nam cum omnis honeſtas manet à
partibus quatuor, quarum una ſit cognitionis, altera
communitatis, tertia magnanimitatis, quarta modera-
tionis; hæ in deligendo officio ſæpe inter ſe comparen-
tur, neceſſe eſt. placet igitur aptiora eſſe naturæ ea offi
cia, quæ ex communitate, quàm ea, quæ ex cognitione
ducantur: idq́; hoc argumento confirmari poteſt, quòd,
ſi contigerit ea uita ſapienti, ut omnium rerum affluen
tibus copijs ditetur; quamuis ea, quæ cognitione digna
ſunt, ſummo ocio ſecum ipſe conſideret, & contemple-
tur, tamen, ſi ſolitudo tanta ſit, ut hominem uidere non
poſſit, excedat è uita. princepsq́; omnium uirtutum eſt
illa ſapientia, quam σοφίαν Græci uocant: prudentiam
enim, quam Græci φρόνησιν dicunt, aliam quandam in
telligimus, quæ eſt rerum expetendarum, fugienda-
rumq́; ſcientia: illa autem ſapientia, quam principem
dixi, rerum eſt diuinarum, atque humanarum ſcientia:
in qua continetur deorum, & hominum communitas,
& ſocietas ipſorum inter ipſos. ea ſi maxima eſt, ut cer
te; neceſſe eſt, quod à communitate ducatur officium,
id eſſe maximum: etenim cognitio, contemplatioq́; na
turæ manca quodam modo, atque incohata ſit, ſi nulla
actio rerum conſequatur, ea uero actio in hominum
com-

Honestas a partibus quatuor manat

sapientia princeps virtutum

sapientia qua a prudentia differat

commodis tuendis maxime cernitur: pertinet igitur ad societatem generis humani: ergo hæc cognitioni anteponenda est: atque id optimus quisque re ipsa ostendit, & indicat: quis est enim tam cupidus perspicienda, cognoscendaq; rerum natura, ut, si ei tractanti, contemplantiq; res cognitione dignissimas subito sit allatum periculum, discrimenq; patriæ, cui subuenire, opitulariq; possit, non illa omnia relinquat, atque abijciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur; atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit? quibus rebus intelligitur, studijs, officijsq; scientiæ præponēda esse officia iustitiæ: quæ pertinet ad hominum utilitatem: qua nihil homini debet esse antiquius. atque illi, quorum studia, uitaq; omnis in rerum cognitione uersata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus, & cōmodis non recesserunt: nam & erudierunt multos, quo meliores ciues, utilioresq; rebus suis publicis essent; ut Thebanum Epaminundam Lysis Pythagoreus, Syracusium Dionem Plato, multiq; multos: nosq; ipsi, quicquid ad remp. attulimus, (si modo aliquid attulimus) à doctoribus, atque doctrina instructi ad eam & ornati accessimus. neque solum uiui, atque præsentes studiosos discendi erudiunt, atque docent, sed hoc idem etiam post mortem monimentis literarum assequuntur: nec enim locus ullus prætermissus est ab ijs, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam reipubl. pertineret, ut otium suum ad nostrum negotium contulisse uideantur. ita illi ipsi doctrinæ studijs, & sapientiæ dediti, ad hominum utilitatem, suam sapientiam, prudentiam.

actio cognitioni anteponenda

Lisis Pycagoreus epaminundam Plato [illegible] Dionem syracusium erudiit.

dentiam, intelligentiamq; potissimũ conferunt. ob eam
etiam causam eloqui copiose, modo prudenter, melius
est, quàm uel acutissime sine eloquentia cogitare, quòd
cogitatio in se ipsa uertitur, eloquentia uero complecti
tur eos, quibuscum communitate iuncti sumus. atque,
ut apum examina non fingendorum fauorum causa con
gregantur, sed, cum cõgregabilia natura sint, fingunt
fauos: sic homines, ac multo etiam magis natura con-
gregati, adhibent agẽdi, cogitandiq; solertiam. itaque
nisi ea uirtus, quæ cõstat ex hominibus tuendis, idest ex
societate generis humani, attingat rerum cognitionem,
soliuaga cognitio, & ieiuna uideatur: itemq; magnitu
do animi remota cõmunitate, coniunctioneq; humana,
feritas sit quædam, & immanitas. ita fit, ut uincat co-
gnitionis studium consociatio hominum, atque commu
nitas.. nec uerum est, quod dicitur à quibusdam, pro-
pter necessitatẽ uitæ, quòd ea, quæ natura desideraret,
consequi sine alijs, atque efficere non possemus, iccirco
istam esse cum hominibus communitatem, & societa-
tem; quòd, si omnia nobis, quæ ad uictum, cultumq;
pertinẽt, quasi uirgula diuina (ut aiunt) suppeditaren
tur, tũ optimo quisque ingenio, negotijs omnibus omis-
sis, totum se in cognitione, et scientia collocaret. non est
ita: nam & solitudinem fugeret, & socium studij quæ
reret; tum docere, tum discere uellet, tum audire, tum
dicere. ergo, omne officium, quod ad coniunctionem ho
minum, & ad societatem tuendam ualet, anteponen-
dum est illi officio, quod cognitione, et scientia contine
tur. illud forsitan quærendum sit, num hæc communi
tas, quæ maxime est apta naturæ, sit etiam moderatio-

E ni,

eloquentia lau

virgula diuin

ni, modestiæq; semper anteponenda. non placet: sunt enim quædam partim ita fœda, partim ita flagitiosa, ut ea ne conseruandæ quidem patriæ causa sapiens facturus sit. ea Posidonius collegit permulta, sed ita tetra quædam, ita obscœna, ut dictu quoq; uideantur turpia. hæc igitur non suscipiet quisquam reipubl. causa, nec respubl. quidem pro se suscipi uolet. sed hæc commodius se res habet, quòd non potest accidere tempus, ut intersit reipubl. quidquam illorum facere sapientem. quare hoc quidem effectum sit in officijs deligendis, hoc genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate: etenim cognitionem, prudentiamq; sequetur considerata actio: ita fit, ut, considerate agere, pluris sit, quàm cogitare prudẽter. Atque hæc quidem hactenus: patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirendo officio, quod cuique sit præponendum, uidere. in ipsa autem communitate sunt gradus officiorũ, ex quibus, quod cuique præstet, intelligi possit; ut prima dijs immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. quibus ex rebus breuiter disputatis intelligi potest, non solum id homines solere dubitare, honestum ne, an turpe sit; sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. hic locus à Panætio est (ut supra dixi) prætermissus. sed ad reliqua pergamus.

MARCI

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM LIBER II.

¶ QVEMADMODVM *officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere uirtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. sequitur, ut hæc officiorum genera persequar, quæ pertinent ad uitæ cultum, & ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. in quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile; tum, ex utilibus quid utilius, aut quid maxime utile. de quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto, ac de iudicio meo dixero. Quanquam enim libri nostri complures nõ modo ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitauerint: tamen interdum uereor, ne quibusdam bonis uiris philosophiæ nomen sit inuisum, mirenturq; in ea tantum me operæ & temporis ponere. ego autem, quàm diu resp. per eos regebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas, cogitationesq; in eam conferebam. cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neque esset usquam consilio, aut auctoritati locus, socios denique tuendæ reip. summos uiros amisissem; nec me angoribus dedi, quibus essem cõfectus, nisi ijs restitissem; nec rursum indignis homine docto uoluptatibus. atque utinam resp. stetisset, quo cœperat, statu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quàm euertendarum cupidos incidisset: primum enim, ut stante rep. facere solebamus, in agendo plus, quàm in scribendo operæ poneremus;*

i. tyrannide iu[lii] caesaris

cicero stante rep. plus temporis in agendo, quam in scribendo ponebat

neremus; deinde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandaremus, ut sæpe fecimus. cum autem resp. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino, illæ scilicet literæ conticuerunt forenses, & senatoriæ. nihil autem agere cum animus non posset, in ijs studijs ab initio uersatus ætatis, existimaui honestissime molestias deponi posse, si me ad philosophiam retulissem. cui cum multum adolescens discendi causa temporis tribuissem, postea quàm honoribus inseruire cœpi, meq; totum reip. tradidi, tantum erat philosophiæ loci, quantum superfuerat amicorum, & reip. temporibus. id autem omne consumebatur in legendo. scribendi otium non erat. maximis igitur in malis hoc tantum boni assecuti uidemur, ut ea literis mandaremus, quæ nec satis erant nota nostris, et erant cognitione dignissima. quid est enim per deos optabilius sapientia? quid præstantius? quid homini melius? quid homine dignius? hanc qui expetunt igitur, philosophi nominantur: nec quidquam aliud est philosophia, si interpretari uelis, quàm studium sapientiæ. sapiẽtia autem est (ut à ueteribus philosophis definitum est) rerum diuinarum, & humanarum, causarumq;, quibus hæ res continentur, scientia. cuius studium qui uituperat, haud sane intelligo, quidnam sit, quod laudandum putet. nam siue oblectatio quæritur animi, requiesq; curarū, quæ conferri cum eorum studijs potest, qui semper aliquid acquirunt, quod spectet, & ualeat ad bene, beateq; uiuendū; siue ratio constantiæ, uirtutisq; quæritur, aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur. nullam dicere maximarum rerum artem

esse,

esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquentium, atque in maximis rebus errantium. si autem est aliqua disciplina uirtutis; ubi ea quæretur, cum ab hoc discẽdi genere discesseris? sed hæc, cum ad philosophiam cohortamur, accuratius solent disputari: quod alio quidem libro fecimus. hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orbati reip. muneribus ad hoc nos studium potissimũ contulissemus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis, & eruditis, quærentibus, satis ne constanter facere uideamur, qui, cum percipi nihil posse dicamus, tamen et alijs de rebus disserere soleamus, et hoc ipso tempore præcepta officij persequamur. Quibus uellem satis cognita esset nostra sententia: non enim sumus ij, quorum uagetur animus errore, nec habeat unquam, quid sequatur: quæ enim esset ista mẽs, uel quæ uita potius, non solum disputandi, sed etiam uiuendi ratione sublata? nos autem, ut ceteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt, sic ab his dissentientes alia probabilia, contra alia improbabilia esse dicimus. quid est ergo, quod me impediat ea, quæ mihi probabilia uideãtur, sequi; quæ contra, improbare; atque affirmandi arrogantiam uitare, fugere temeritatem, quæ à sapientia dissidet plurimum? contra autem omnia disputatur à nostris, quòd hoc ipsum probabile elucere non posset, nisi ex utraque parte causarum esset facta contentio. sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem mi Cicero, quanquam in antiquissima, nobilissimaq; philosophia Cratippo auctore uersaris, ijs simillimo, qui ista præclara pepererunt; tamen hæc no-

Academici dicebant nihil certo sciri posse et ueritatem in profundo esse demersam

Academia à cæteris differat

probabile quod sit, nisi facta causarum contentione non constat

Cratippi laus

Temeritas a sapientia plurimum dissidet.

conformia.

quinque rationibus propositis officii uide lib. 1. officior. pars a

Utile ab honesto separari non debet

stra, finitima uestris, ignota esse nolui. sed iam ad instituta pergamus. Quinque igitur rationibus propositis officii persequẽdi, quarum duæ ad decus, honestatemq; pertinent, duæ ad commoda uitæ, copias, opes, facultates, quinta ad eligendi iudiciũ, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se uiderentur; honestatis pars perfecta est, quam quidem tibi cupio esse notissimam. hoc autẽ, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur. in quo uerbo lapsa consuetudo deflexit de uia, sensimq; eò deducta est, ut ab honesto utile secerneret, & constitueret honestum aliquod, quod utile non esset; & utile, quod non honestum: qua nulla pernicies maior hominũ uitæ potuit afferri. summa quidem auctoritate philosophi seuere sane atque honeste hæc tria genera confusa cogitatione distinguũt: quidquid enim iustum sit, id utile etiam esse censent; itemq;, quod honestum idem esse iustum: ex quo efficitur, ut quidquid honestum sit, idem sit utile. quod qui parum prospiciunt, hi sæpe uersutos homines, & callidos admirantes, eorum malitiam, sapientiam iudicant. quorum error eripiendus est; omnisq; opinio ad eam spem traducenda, ut honestis consiliis, iustisq; factis, non fraude, & malitia se intelligant ea, quæ uelint, consequi posse. quæ ergo ad uitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanimata, ut aurum, argentum, ut ea, quæ gignuntur è terra, ut alia eiusdem generis; partim animalia, quæ habent suos impetus, & rerum appetitus. eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. expertes rationis sunt equi, boues, reliquæ pecudes, apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominum usum, atque

uitam.

uitam. ratione autem utentium duo genera ponuntur: unum deorum, alterum hominum. deos placatos pietas efficiet, & sanctitas. proxime autem, et secundũ deos, homines hominibus maxime utiles esse possunt. earũq; iterum rerum, quæ noceant, & obsint, eadẽ diuisio est. sed quia deos nocere non putant, his exceptis homines hominibus plurimum obesse, uel prodesse arbitrantur: ea enim ipsa, quæ inanimata diximus, pleraque sunt hominum effecta operis: quæ nec haberemus, nisi manus, & ars accessisset; nec his sine hominũ administratione uteremur: neque enim ualetudinis curatio, neque nauigatio, neque agricultura, neque frugũ, fructuũq; reliquorum perceptio, & conseruatio sine opera hominum, ulla esse potuisset. iam uero et earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, quibus egeremus, inuectio certe nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. eademq; ratione nec lapides exciderentur à terra ad usum nostrum necessarii, nec ferrum, aurum, æs, argentum effoderetur penitus abditum, sine hominum labore, & manu. tecta uero, quibus et frigorum uis pelleretur, et calorum molestiæ sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea subuenire, si aut ui tempestatis, aut terræ motu, aut uetustate cecidissent, nisi communis uita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? adde ductus aquarũ, deriuationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos: quæ nõ sine hominum opere habere possemus. ex quibus omnibus, multisq; alijs perspicuũ est, qui fructus, quæq; utilitates ex rebus ijs, quæ sunt inanimatæ, percipiantur,

Ratione utentium duo genera

Homines hominibus maxime utiles.

eas non nullo modo sine hominũ manu, atque opera capere potuisse. qui denique ex bestijs fructus, aut quæ cõmoditas, nisi homines adiuuarent, percipi posset? nam et qui principes inueniendi fuerunt, quẽ ex quaque bellua usum habere possemus, homines certe fuerunt: nec hoc tempore sine hominũ opera aut pascere equos, aut domare, aut tueri, aut tempestiuos fructus ex his capere possemus: ab eisdemq; & ea, quæ nocent, interficiũtur, &, quæ usui possunt esse, capiuntur. quid enumerem artiũ multitudinem, sine quibus uita omnino nulla esse potuisset? quis enim agris subueniret? quæ esset oblectatio ualentiũ, qui uictus, aut cultus, nisi tã multæ nobis artes ministrarent? quibus rebus exculta hominum uita tantum distitit à uictu, & cultu bestiarum. urbes uero sine hominũ cœtu non potuissent nec ædificari, nec frequentari: ex quo leges, moresq; constituti, tũ iuris æqua descriptio, certaq; uiuendi disciplina; per quas bene, beateq; uiuitur. quas res et mansuetudo animorum consecuta, et uerecundia est: effectumq; est, ut esset uita munitior, atque ut dando, et accipiendo, permutandisq; facultatibus, et cõmodis nulla re egeremus. longiores hoc loco sumus, quã necesse est: quis est enim, cui non perspicua sint illa, quæ pluribus uerbis à Panætio commemorantur, neminem neque ducẽ in bello, nec principem magnas res, et salutares sine hominũ studiis gerere potuisse? cõmemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexãder: quos negat sine adiumentis hominum tantas res efficere potuisse. utitur in re non dubia testibus non necessarijs. atque ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum, atque con

sensu,

ſenſu, ſic nulla tam deteſtabilis peſtis eſt, quæ non homi
ni ab homine naſcatur. eſt Dicæarchi liber de interitu
hominum, peripatetici magni, & copioſi: qui collectis
ceteris cauſis, eluuionis, peſtilentiæ, uaſtitatis, belluarũ
etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet
quædam hominum genera eſſe conſumpta; deinde com
parat, quanto plures deleti ſint homines hominũ impe
tu, id eſt bellis, aut ſeditionibus, quàm omni reliqua ca
lamitate. cũ igitur hic locus nihil habeat dubitationis,
quin homines plurimũ hominibus et proſint, et obſint;
proprium hoc ſtatuo eſſe uirtutis, conciliare ſibi animos
hominum, et ad uſus ſuos adiungere. itaque, quæ in re
bus inanimis, quæque in uſu, et tractatione belluarum
fiunt utiliter ad hominum uitã, artibus ea tribuuntur
operoſis: hominum autem ſtudia ad amplificationẽ no-
ſtrarum rerum prompta, ac parata, uirorũ præſtantium
ſapientia, & uirtute excitantur: etenim uirtus fere om
nis in tribus rebus uertitur. quarum una eſt in perſpi-
ciendo, quid in quaque re uerum, ſincerumq; ſit, quid
conſentaneum cuique, quid conſequens, ex quo quæq;
gignãtur, quæ cuiuſque rei ſit cauſa. alterum, cohibere
motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant; ap
petitiones, quas illi ὁρμὰς, obedientes efficere rationi:
tertium, ijs, quibuſcum congregamur, uti moderate, et
ſcienter, quorũ ſtudiis ea, quæ natura deſiderat, exple
ta, cumulataq; habeamus: per eos denique, ſi quid im-
portetur nobis incommodi, propulſemus: ulciſcamurq;
eos, qui nocere nobis conati ſunt; tantaq; pœna afficia-
mus, quantã æquitas, humanitasq; patitur. quibus au-
tem rationibus hanc facultatẽ aſſequi poſſimus, ut ho-
minum

Homines homi-
bus plurimum
nocent

Hominum studi
in nos quomodo
excitentur.

Virtus omis tribus
in rebus fere
uertit:

πάθη

ὁρμαι

Vlciscendi mo
dus.

minum ſtudia complectamur, eaq; teneamus, dicemus, neque ita multo poſt. ſed pauca ante dicenda ſunt. Magnam uim eſſe in fortuna in utranque partẽ, uel ad ſecundas res, uel aduerſas, quis ignorat? nam et, cũ proſpero flatu eius utimur, ad optatos exitus prouehimur: &, cum reflauit, affligimur. hæc igitur ipſa fortuna ceteros caſus rariores habet; primum ab inanimis procellas, tempeſtates, naufragia, ruinas, incendia; deinde à beſtiis ictus, morſus, impetus. hæc igitur (ut dixi rariora. at uero interitus exercituum, ut proxime trium, ſæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper ſummi, ac ſingularis uiri; inuidiæ præterea multitudinis, atq; ob eas bene meritorũ ſæpe ciuium expulſiones, calamitates, fugæ. rurſusq; ſecundæ res, honores, imperia, uictoriæ, quanquam fortuita ſunt, tamen ſine hominum operibus, & ſtudiis neutram in partem effici poſſunt. hoc igitur cognito, dicendum eſt, quonam modo hominum ſtudia ad utilitates noſtras allicere, atque excitare poſſimus. quæ ſi longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur: ita fortaſſe etiam breuior uidebitur. quæcunque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum, atque honeſtandum, aut beneuolentiæ gratia faciunt, cum aliqua de cauſa quempiam diligunt; aut honoris, ſi cuius uirtutem ſuſpiciunt, & ſi quem dignum fortuna quamampliſſima putant; aut cui fidem habent, et bene rebus ſuis conſulere arbitrantur; aut cuius opes metuunt; aut contra, à quibus aliquid expectant, ut cum reges, populares'ue homines largitiones aliquas proponunt; aut poſtremo pretio, aut mercede ducuntur. quæ ſordidiſſima quidem eſt ratio,

&

Fortuna' magna uis in utramq; partem.

C. Pompeii magni

Hominum studia in nos quomodo excitent?

& inquinatissima & ijs, qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur: male enim se res habet, cum, quod uirtute effici debet, id tentatur pecunia. sed quoniam nonnunquam subsidium hoc necessarium est, quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si prius ijs de rebus, quæ uirtuti propiores sunt, dixerimus. atque etiã subijciunt se homines imperio alterius, & potestati pluribus de causis: ducuntur enim aut beneuolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantia, aut spe, sibi id utile futurum; aut metu, ne ui parere cogantur; aut spe largitionis, promissionisq; capti; aut postremo, ut sæpe in nostra rep. uidemus, mercede conducti. rerum autem omnium nec aptius est quidquam ad opes tuendas, quàm diligi; nec alienius, quàm timeri. præclare Ennius: Ennij uersus

Quem metuunt, oderunt:
Quem quisque odit, perijsse expetit.

multorum autem odijs nullas opes posse obsistere, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. nec uero huius tyrãni solum, quem armis oppressa pertulit ciuitas, interitus declarat, quantum odium hominum ualet ad pestem; sed reliquorum similes exitus tyrannorum; quorum haud fere quisquam interitum similem effugit: malus enim custos diuturnitatis metus: cõtraq; beneuolentia fidelis est uel ad perpetuitatem. sed ijs, qui ui oppressos imperio coercent, sit sane adhibenda sæuitia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt. qui uero in libera ciuitate ita se instruunt, ut metuantur; his nihil potest esse dementius: quãuis enim demersæ sint leges alicuius opibus, quãuis tremefacta libertas, emergunt

[Marginal manuscript note:] Vnde illud Ad generum Cereris sine cæde et uulnere pauci Descendunt reges et sicca morte tyranni. metus malus diuturnitatis custos.

gunt tamen hæc aliquādo aut iudicijs tacitis, aut occultis de honore suffragiis: acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quàm retentæ. quod igitur latissime patet, neque ad incolumitatē solum, sed etiam ad opes, & potentiam ualet plurimum, id amplectamur, ut metus absit, caritas retineatur: ita facillime, quæ uolumus, & priuatis in rebus, & in rep. consequemur: etenim, qui se metui uolent, à quibus metuuntur, eosdem metuant ipsi, necesse est: quid enim censemus superiorem illum Dionysium, quo cruciatu timoris angi solitum, qui cultros metuens tonsorios candente carbone sibi adurebat capillum? quid Alexandrum Phæræum, quo animo uixisse arbitramur? qui (ut scriptum legimus) cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum ueniens, barbarum, & eum quidem (ut scriptum est) cōpunctum notis Threiciis, districto gladio iubebat anteire, præmittebatq; de stipatoribus suis, qui perscrutarentur arculas muliebres, &, ne quod in uestimentis occultaretur telum, exquirerent. ò miserum, qui fideliorem & barbarum, & stigmatiam putaret, quàm coniugem. nec eum fefellit opinio: ab ea est enim ipse propter pellicatus suspicionem interfectus. nec uero ulla uis imperii tanta est, quæ premente metu possit esse diuturna. testis est Phalaris: cuius est præter ceteros nobilitata crudelitas: qui non ex insidiis interiit, ut is, quem modo dixi, Alexander; non à paucis, ut hic noster; sed in quem uniuersa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. quid Macedones? non ne Demetrium reliquerunt, uniuersiq; se ad Pyrrhum contulerunt? quid Lacedæmo-

nios

Dionysius superior quanto metu uixerit

Stigmaticum.

Alexander Phereus ab uxore interfectus.

Phalaridis mors

nios iniuste imperantes? non'ne repente omnes fere socij deseruerunt, spectatoresq; se ociosos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? externa libentius in tali re, quàm domestica, recordor. ueruntamen quàm diu imperium populi R. beneficijs tenebatur, non iniurijs, bella aut pro socijs, aut de imperio gerebantur; exitus erant bellorum aut mites, aut necessarij. Regum, populorum, nationum portus erat, & refugium senatus. nostri autem magistratus, imperatoresq; ex una hac re maximam laudem capere studebant, si prouincias, si socios æquitate, et fide defendissent: itaque illud patrocinium orbis terræ uerius, quàm imperium poterat nominari. sensim hanc consuetudinem, & disciplinam iam antea minuebamus, post uero Syllæ uictoriam penitus amisimus: desitum est enim uideri quidquam in socios iniquum, cum extitisset etiam in ciues tãta crudelitas. ergo in illo secuta est honestam causam non honesta uictoria: est enim ausus dicere, hasta posita cum bona in foro uenderet & bonorum uirorum, & locupletum, & certe ciuium, prædam suam se uendere. secutus est, qui in causa impia, uictoria etiam fœdiore non solum singulorum ciuium bona publicaret, sed uniuersas quoque prouincias, regionesq; uno calamitatis iure comprehenderet: itaq; uexatis, et perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperij portari in triumpho Massiliam uidimus, et ex ea urbe triumphari, sine qua nunquam nostri imperatores ex trãsalpinis bellis triumpharunt. multa præterea commemorarem nefaria in socios, si hoc uno sol quidquam uidisset indignius. iure igitur plectimur: nisi enim multorum impunita scelera tulissemus,

Lacedæmonij quod iniuste [illegible] ab omnib. fere deserti.

Sylla causa [illegible] honesta.

Sylla dicitur inhumanus

Massilia in triumpho portata.

lissemus, nunquam ad unum tanta peruenisset licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatũ ad multos improbos uenit hæreditas. nec uero unquam bellorum ciuilium semen, et causa deerit, dum homines perditi hastam illam cruentam & meminerint, & sperabunt, quam P. Sylla cum uibrasset, dictatore propinquo suo, idem sexto & tricesimo anno post à sceleratiore hasta eadem non recessit. alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quæstor urbanus. ex quo debet intelligi, talibus præmijs propositis, nunquã defutura bella ciuilia. itaque parietes urbis modo stant, et manent, ijq; ipsi iam extrema scelera metuentes: rẽ uero publicam penitus amisimus. atq; in has clades incidimus (redeũdum est enim ad propositum) dum metui, quàm chari esse, & diligi, maluimus. quæ si populo R. iniuste imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? quod cum perspicuum sit, beneuolentiæ uim esse magnã, metus imbecillem: sequitur, ut disseramus, quibus rebus possimus facillime eam, quam uolumus, adipisci cum honore, & fide charitatem. sed ea non pariter omnes egemus: nam ad cuiusq; uitam instituendam accõmodandum est, à multis ne opus sit, an satis sit à paucis diligi. certum igitur hoc sit, & id, quod & primum, & maxime necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & nostra mirantium: hæc enim est una res prorsus, ut nõ differat multum inter summos, & mediocres uiros: eaq; utrisq; propemodum comparanda. honore, & gloria, & beneuolentia ciuium fortasse non æque omnes egent: sed tamẽ si cui hæc suppetunt, adiuuant aliquantũ tum ad cete-

ra,

ra, tum ad amicitias comparandas. ſed de amicitia libro dictum eſt, qui inſcribitur Lælius. nunc dicamus de gloria, quanquam ea quoque de re duo ſunt noſtri libri. ſed attingamus, quando quidem ea in rebus maioribus adminiſtrandis adiuuat plurimum. Summa igitur, & perfecta gloria conſtat ex tribus his: ſi diligit multitudo: ſi fidem habet: ſi cum admiratione quadam, honore nos dignos putat. hæc autem, ſi eſt ſimpliciter, breuiterq; dicendum, quibus rebus pariuntur à ſingulis, eiſdem fere à multitudine. ſed eſt alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in uniuerſorum animos tanquam influere poſſimus. Ac primum de illis tribus, quæ ante dixi, beneuolentiæ præcepta uideamus: quæ quidem beneficiis capitur maxime: ſecundo autem loco beneſica uoluntate beneuolentia mouetur, etiam ſi res forte non ſuppetit. uehementer autem amor multitudinis cõmouetur ipſa fama, & opinione liberalitatis, beneficentiæ, iuſtitiæ, fidei, omniumq; earum uirtutum, quæ pertinent ad manſuetudinẽ morum, ac facilitatem. etenim illud ipſum, quod decorum, honeſtumq; diximus, quia per ſe nobis placet, animosq; omnium natura, & ſpecie ſua commouet, maximeq; quaſi perlucet ex ijs, quas commemoraui, uirtutibus, icciрco illos, in quibus eas uirtutes eſſe remur, à natura ipſa diligere cogimur. atque hæ quidem cauſæ ſunt diligendi grauiſſimæ: poſſunt enim præterea non nullæ eſſe leuiores. Fides autẽ ut habeatur, duabus rebus effici poteſt; ſi exiſtimabimur adepti coniunctam cum iuſtitia prudentiam: nam & ijs fidem habemus, quos plus intelligere, quàm nos, arbitramur, quosq; & futura proſpicere credimus, &,

cum

gloria trib. e reb. constat

Honestum ... se animos ... mouet.

Fides ut hab... atur quib. an... rib. elaborand...

cum res agatur, in discrimenq; uentum sit, expedire rem, et consilium ex tempore capere posse: (hanc enim omnes existimant utilem,ueramq; prudentiam) iustis autem, et fidis hominibus, idest bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis, iniuriaeq; suspicio: itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissime cõmitti arbitramur. harũ igitur duarum ad fidem facien dam iustitia plus pollet, quippe cum ea sine prudentia satis habeat auctoritatis, prudẽtia sine iustitia nihil ualeat ad faciendam fidem: quo enim quis uersutior, & callidior est, hoc inuisior, & suspectior, detracta opinione probitatis. quamobrẽ intelligẽtiae iustitia coniuncta, quantum uolet habebit ad faciendam fidem uirium: iustitia sine prudentia multum poterit: sine iustitia nihil ualebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus, cur, cum inter omnes philosophos constet, à meq; ipso saepe disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere uirtutes; nũc ita seiungã, quasi possit quisquã, qui non idem prudens sit, iustus esse: alia est illa, cũ ueritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas; alia, cum ad opinionem communem omnis accõmodatur oratio. quamobrem, ut uulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos uiros, alios prudentes dicamus: popularibus enim uerbis est agendum, & usitatis, cum loquamur de opinione populari: idq; eodem modo fecit Panaetius. sed ad propositũ reuertamur. Erat igitur ex tribus, quae ad gloriã pertinerent, hoc tertium, ut cũ admiratione hominum honore ab his digni iudicaremur. admirantur igitur cõmuniter illi quidẽ omnia, quae magna, & praeter opinionem suam animaduerterunt; separatim autem in

singulis,

singulis, si perspiciũt nec opinata quidem bona: itaque eos uiros suspiciunt, maximisq́; efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdã, & singulares uirtutes perspicere; despiciunt autẽ eos, et contemnunt, in quibus nihil uirtutis, nihil animi, nihil neruorũ putant: non enim omnes eos contemnunt, de quibus male existimant: nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam iniuriam instructos, eos haud contemnunt quidem, sed de ijs male existimant. quamobrem (ut ante dixi) contẽnuntur ij, qui nec sibi, nec alteri prosunt, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est: admiratione quadam uero afficiuntur ij, qui anteire ceteros uirtute putantur, et cum omni carere dedecore, tum uero ijs uitijs, quibus alij non facile possunt obsistere: nam et uoluptates blandissimæ dominæ sæpe maiores partes animi à uirtute detorquent; &, dolorum cum admouentur faces, præter modum plerique exterrentur: uita, mors, diuitiæ, paupertas omnes homines uehementissime permouent. quæ qui in utranque partẽ excelso animo, magnoq́; despiciunt; cumq́; aliqua his ampla, & honesta res obiecta est, totos ad se conuertit, et rapit: tum quis non miretur splendorẽ, pulchritudinemq́; uirtutis? ergo & hæc animi perspicientia admirabilitatẽ magnam facit; & maxime iustitia, ex qua una uirtute uiri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini uidetur: nec iniuria: nemo enim iustus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet, aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponit. maximeq́; admirantur eum, qui pecunia non mouetur: quod in

ats. despicientia

iustitia ex una uiri boni nominantur

quo uiro perspectum sit, hunc dignum spectatu arbitrātur. itaque illa tria, quæ proposita sunt ad gloriā, omnia iustitia conficit; et beneuolentiā, quòd prodesse uult plurimis; & ob eandem causam fidem, & admirationem, quòd eas res spernit, et negligit, ad quas plerique inflāmati auiditate rapiuntur. ac mea quidem sententia omnis ratio, & institutio uitæ adiumenta hominum desiderat, in primisq; ut habeas, quibuscum possis familiares conferre sermones: quod est difficile, nisi speciē præ te boni uiri feras. ergo etiam solitario homini, atque in agro uiam agenti opinio iustitiæ necessaria est, eoq; etiā magis, quòd si eam non habebunt, iniusti habebuntur, nullis præsidijs septi, multis afficientur iniuriis. Atque his etiam, qui uendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisq; negotiis implicantur, iustitia ad rem gerendam necessaria est. cuius tanta uis est, ut nec illi quidē, qui maleficio, et scelere pascuntur, possint sine ulla particula iustitiæ uiuere: nam qui eorum cuipiam, qui unà latrocinātur, furatur aliquid, aut clam eripit, is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum: ille autem, qui archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædā dispertiat, aut occidetur à sociis, aut relinquetur. quin etiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas obseruent. itaque propter æquabilem prædæ portionem & Bargulus Illyricus latro, de quo est apud Theopompum, magnas opes habuit; & multo maiores Viriatus Lusitanus: cui quidem exercitus nostri, imperatoresq; cesserunt: quem C. Lælius, is, qui Sapiens usurpatur, prætor fregit, et comminuit; ferocitatemq; eius ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. cum igitur tan-

ta

uitam iustitiæ opinio etiā solitario homini necessaria

Iustitie particula aliqua etiam in piratis cæterisq latronibus

leges etiam quædam inter latrones

ta uis iustitiæ sit, ut ea etiã latronum opes firmet, atque augeat, quantam eius uim inter leges, & iudicia, et instituta reip. fore putamus? mihi quidem non apud Medos solum (ut ait Herodotus) sed apud etiam maiores nostros fruendæ iustitiæ causa uidentur olim bene morati reges constituti: nam, cum premeretur initio multitudo ab ijs, qui maiores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant uirtute præstantem; qui, cum prohiberet iniuria tenuiores æquitate constituenda, summos cum infimis pari iure retinebat. eademq; constituendarũ legum fuit causa, quæ regum: ius enim semper quæsitum est æquabile: neque enim aliter esset ius. id si ab uno iusto, et bono uiro cõsequebantur, eo erant contenti. cum id minus contingeret, leges sunt inuentæ, quæ cum omnibus semper una, atque eadem uoce loquerentur. ergo hoc quidẽ perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de iustitia magna esset opinio multitudinis. adiuncto uero hoc, ut ijdem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non posse consequi se arbitrarentur. omni igitur ratione colenda, & retinenda iustitia est, tum ipsa propter sese (nam aliter iustitia non esset) tum propter amplificationem honoris, & gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendæ non solum ratio est, sed etiã collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solum necessarios, sed etiã liberales: sic gloria quærenda, & collocanda ratione est. quanquã præclare Socrates hanc uiam ad gloriam proximam, & quasi cõpendiariam dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi uellet, talis esset. Quòd si qui simulatione, et inani ostentatione, ficto nõ modo

sermone, sed etiam uultu stabilem se gloriam consequi posse rentur, uehementer errant. uera gloria radices agit, atque etiam propagatur. ficta omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt; nec simulatum potest quicquã esse diuturnum. testes sunt permulti in utranque partem, sed breuitatis causa familia erimus contenti una; Ti. enim Gracchus P. filius tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit: at eius filij nec uiui probabantur à bonis, & mortui numerum obtinẽt iure cæsorum. Qui igitur adipisci ueram iustitiæ gloriam uolet, iustitiæ fungatur officijs: ea quæ essent, dictum est in superiore libro. sed ut facillime, quales simus, tales esse uideamur; etsi in eo ipso uis maxima est, ut simus ijs, qui haberi uelimus: tamen quædam præcepta danda sunt. nam si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis, & nominis, aut à patre acceptam, quod tibi mi Cicero arbitror contigisse; aut aliquo casu, atque fortuna; in hunc oculi omnium conijciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum uiuat, inquiritur; &, tanquam in clarissima luce uersetur, ita nullum obscurum potest nec dictum eius esse, nec factum: quorum autem prima ætas propter humilitatem, et obscuritatem in hominum ignoratione uersatur, hi, simul ac iuuenes esse cœperunt, magna spectare, & ad ea rectis studijs debent contendere. quod eo firmiore animo facient, quia non modo non inuidetur illi ætati, uerum etiam fauetur. Prima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam: si qua ex bellicis rebus comparari potest, in qua multi apud maiores nostros extiterunt: semper enim fere bella gerebantur. tua autem ætas inci-

dis

dit in id bellum, cuius altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parum: quo tamen in bello, cum te Pompeius alæ alteri præfecisset, magnam laudem et à summo uiro, et ab exercitu consequebare, equitando, iaculando, omnia militari labore tolerando. atque ea quidem tua laus pariter cum rep. cecidit. mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto. quamobrem ad ea, quæ restant, pergamus. Vt igitur in reliquis rebus multo maiora sunt opera animi, quàm corporis: sic eæ res, quas persequimur ingenio, ac ratione, gratiores sunt, quàm illæ, quas uiribus. prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos beneuolentia. facillimè autem in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros, & sapientes uiros, bene consulentes reip. contulerunt. quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum. P. Rutilij adolescentiam ad opinionem & innocentiæ, & iuris scientiæ P. Mucij commẽdauit domus: nam L. quidem Crassus, cum esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili, & gloriosa. & qua ætate qui exercentur, laude affici solent; ut de Demosthene accepimus: ea ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optime iam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. sed cum duplex sit ratio orationis, quarum in altera sit sermo, in altera contentio: non est id dubium, quin contentio orationis plurimum possit, & maiorem uim habeat ad gloriam; ea est enim, quam eloquentiam di-

Ciceronis filij laus in re militari

Adolescentes quib. ex reb. commendationem petere debent

P. Rutilius

L. Crassus adolescens ex accusatione laudem consecutus

orationis duplex ratio

Sermonis comitas multum ad gratiam conciliandam valet.

Philippi ad Alexandrum epistola.

cimus: sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos hominũ comitas, affabilitasq́; sermonis. extant epistolæ et Philippi ad Alexandrum, et Antipatri ad Cassandrum, & Antigoni ad Philippum, trium prudẽtissimorum, (sic enim accepimus) quibus præcipiũt, ut oratione benigna multitudinis animos ad beneuolentiã alliciant, militesq́; blando appellando sermone deliniant. quæ autẽ in multitudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe uniuersam excitat gloriã: magna est enim admiratio copiose, sapienterq́; dicentis: quẽ qui audiunt, intelligere etiam, et sapere plus, quàm ceteros arbitrãtur. si uero inest in oratione mixta modestiæ grauitas, nil admirabilius fieri potest, eoq́; magis, si ea sunt in adolescente. sed cum sint plurima causarum genera, quæ eloquentiam desiderant; multiq́; in nostra rep. adolescentes & apud iudices, et apud senatum dicendo laudem assecuti sint: maxima admiratio est in iudicijs.

Iudiciorum ratio duplex.

Defensio accusatione laudabilior.

quorum ratio duplex est: nam ex accusatione, & defensione constat: quarum et si laudabilior est defensio, tamen etiam accusatio probata persæpe est. dixi paulo ante de Crasso: idem fecit adolescens M. Antonius: etiam P. Sulpicij eloquentiam accusatio illustrauit, cum seditiosum, & inutilem ciuem C. Norbanum in iudicium uocauit.

P. Sulpitius C. Norbanum accusavit.

Accusatio quibus de causis suscipienda.

sed hoc quidem non est sæpe faciendum; nec unquam, nisi aut reip. causa, ut duo Luculli; aut patrocinii, ut nos pro Siculis, pro Sardis; pro M. Albutio Iulius Cæsar. in accusando etiam M. Aquilio L. Fusii cognita industria est. semel igitur, nõ sæpe certe. sin erit, cui faciendum sit sæpius; reip. tribuat hoc muneris; cuius inimicos ulcisci sæpe, non est reprehendendũ: modus.

tamen adsit. duri enim hominis, uel potius uix hominis uidetur, periculum capitis inferre multis: id enim tum periculosum ipsi est, tum etiã sordidum ad famam, committere, ut accusator nominetur. quod cõtigit M. Bruto summo genere nato, illius filio, qui iuris ciuilis in primis peritus fuit. atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum est, ne quem unquã innocentem in iudicium capitis arcessas: id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. nam quid est tam inhumanum, quàm eloquentiam, à natura ad salutem hominum, et ad conseruationem datam, ad bonorum pestem, perniciemq; conuertere? nec tamen, ut hoc fugiendum est, ita habendum est religioni contrarium, nocentem aliquando, & nefarium, impiumq; defendere. uult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. iudicis est, semper in causis uerum sequi; patroni, nonnunquã uerisimile, etiam si minus sit uerum, defendere: quod scribere, præsertim cum de philosophia scriberem, non auderem, nisi idem placeret grauissimo Stoicorum Panætio. maxime autem & gloria paritur, & gratia defensionibus, eoq; maior, si quando accidit, ut ei subueniatur qui potentis alicuius opibus circumueniri, urgeriq; uideatur; ut nos & sæpe aliàs, & adolescentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sex. Roscio Amerino fecimus: quæ, ut scis, extat oratio. Sed expositis adolescentium officijs, quæ ualeant ad gloriam adipiscendam, deinde de beneficentia, ac liberalitate dicendum est. cuius est ratio duplex: nam aut opera benigne fit indigentibus aut pecunia. facilior est hæc posterior, locupleti præsertim; sed illa lautior, ac splendidior, et ui-

ro forti, claroq́; dignior: quanquam enim in utroque inest gratificandi liberalis uoluntas; tamen altera ex arca, altera ex uirtute depromitur; largitioq́;, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur: qua quo in plures usus sis, eo minus in multos uti possis. at, qui opera, id est uirtute, et industria benefici, et liberales erunt, primum, quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adiutores habebunt: deinde consuetudine beneficentiæ paratiores erunt, et tanquã exercitatiores ad bene de multis promerendum. præclare in epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, quòd largitione beneuolentiam Macedonum consectetur. quid te (malũ) inquit, rationis in istã spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupisses? an tu id agis, ut Macedones non te regẽ suum, sed ministrũ et præbitorem putent? quo quid sordidius regi? melius etiam quòd largitionem corruptelam dixit esse: fit enim deterior qui accipit, atque ad idem semper expectandum paratior. hoc ille filio: sed præceptum putemus omnibus. quamobrem id quidem non est dubium, quin illa benignitas, quæ constat ex opera, & industria, et honestior sit, & latius pateat, & possit prodesse pluribus. nonnunquam tamen est largiendum: nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligẽter, atque moderate: multi enim patrimonia effuderunt inconsulte largiendo: quid autem est stultius, quàm, quod libẽter facias, curare, ut id diutius facere non possis? atque etiam sequuntur largitionem rapinæ:

Philippi ad Alexandrum epistola.

pinæ:

pinæ: cũ enim dando egere cœperunt, alienis bonis manus afferre coguntur: ita, cum beneuolentiæ cõparandæ causa benefici esse uelint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt: quanta odia eorum, quibus ademerunt. quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ita reseranda, ut pateat omnibus: modus adhibeatur, isq; referatur ad facultates. omnino meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissime usurpatũ, iamq; in prouerbij consuetudinem uenit, largitionẽ fundum non habere: etenim quis potest esse modus, cum et ijdem qui consueuerunt, & illud idem alij desiderent? omnino duo sunt genera largorum, quorum alteri prodigi, alteri liberales: prodigi, qui epulis, & uiscerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, uenationum q; apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut breuem, aut nullam sint relicturi omnino. liberales, autem, qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt, aut æs alienum suscipiunt amicorũ causa, aut in filiarum collocatione adiuuant, aut opitulantur uel in re quærenda, uel augenda. itaque miror, quid in mentem uenerit Theophrasto in eo libro, quem de diuitijs scripsit; in quo multa præclare, illud absurde: est enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliumq; sumptuum facultatem, fructum diuitiarum putat. mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca posui, multo & maior uidetur, & certior. quanto Aristoteles grauius, et uerius nos reprehendit, qui has effusiones pecuniarum non admiremur, quæ fiunt ad multitudinẽ deliniendam,

largitio fundi non habet
prodigi qui
liberales qui
Theophrastus
Aristoteles quid de pecuniarum effusionibus sentiat

liniendam. at ij, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextarium mina cogerentur, hoc primo auditu incredibile nobis uideri, omnesq; mirari; sed cum attenderimus, ueniam necessitati dare; in his immanibus iacturis, infinitisq; sumptibus nihil nos magnopere mirari; cum præsertim neque necessitati subueniatur, nec dignitas augeatur; ipsaq; illa delinitio multitudinis ad breue tempus, exiguumq; duratura sit, eaq; à leuissimo quoque animo; in quo tamẽ ipso una cum satietate memoria quoque moriatur uoluptatis. bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & seruis, et seruorum simillimis liberis esse grata; graui uero homini, & ea, quæ fiunt, iudicio certo ponderanti, probari posse nullo modo. quanquam intelligo, in nostra ciuitate inueterasse iam bonis temporibus, ut splendor ædilitatum ab optimis uiris postuletur. itaque P. Crassus cum cognomine Diues, tum copijs, functus est ædilicio maximo munere. & paulo post L. Crassus cum omnium hominum moderatissimo Q. Mutio magnificentissima ædilitate functus est: deinde C. Claudius App. filius: multi post, Lucullus, Hortensius, Silanus. omnes autem P. Lentulus me consule uicit superiores: hunc est Scaurus imitatus. magnificentissima uero nostri Pompeij munera secundo consulatu. in quibus omnibus, quid mihi placeat, uides. uitanda tamen est suspicio auaritiæ: nã Mamerco homini ditissimo prætermissio ædilitatis, consulatus repulsam attulit. quare &, si postulatur à populo, bonis uiris si non desiderantibus, attamen approbantibus, faciendum est, modo pro facultatibus; nos ipsi ut fecimus: et, si quando aliqua res maior, aut uti-

Aedilitatum splendor.

Crassi diuitis aedilicium munus.

lior

lior populari largitione acquiritur; ut Oresti nuper prandia in semitis decimæ nomine magno honori fuerunt. ne M. quidem Seio uitio datum est, quòd in caritate annonæ asse modium populo dedit: magna enim se, & inueterata inuidia, nec turpi iactura, quando erat ædilis, nec maxima liberauit. sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quòd gladiatoribus emptis reip. causa, quæ salute nostra continebatur, omnes P. Clodij conatus, furoresq́; compressit. causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. in his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus Q. filius, magno uir ingenio, in primisq́; clarus, gloriari solebat se sine ullo munere adeptũ esse omnia, quæ haberentur amplissima. dicebat idem Cotta, Curio. nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari: nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragijs adepti sumus nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modo nominaui, sane exiguus sumptus ædilitatis fuit. atque etiam illæ impensæ meliores sunt, muri, naualia, portus, aquarũ ductus, omniaq́;, quæ ad usum reip. pertinent. quanquam, quod præsens tanquam in manu datur, iucundius est: tamen hæc in posterum gratiora, theatra, porticus, noua templa. uerecundius reprehendo propter Pompeium: sed doctissimi non probant; ut et hic ipse Panætius, quẽ multum in his libris secutus sum, nõ interpretatus; et Phalereus Demetrius, qui Periclem principem Græciæ uituperabat, quòd tam tam pecuniam in præclara illa Propylea coniecit. sed de hoc genere toto in ijs libris, quos de rep. scripsi, diligẽter est disputatum. tota igitur ratio talium largitionum ge-

nere

nere uitioſa eſt, temporibus neceſſaria, et tum ipſa et ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda eſt. In illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiſcitur, non uno modo in diſparibus cauſis affecti eſſe debemus. alia cauſa eſt eius, qui calamitate premitur; & eius, qui res meliores quærit nullis ſuis rebus aduerſis. propenſior benignitas eſſe debebit in calamitoſos: niſi forte erunt digni calamitate. in iis tamen, qui ſe adiuuari uolent, non ut ne affligantur, ſed ut ad altiorem gradum aſcendant, reſtricti omnino nullo modo eſſe debemus, ſed in deligendis idoneis iudiciũ, & diligentiam adhibere; nam præclare Ennius.

Benefacta male locata, malefacta arbitror.

quod autem tributum eſt bono uiro, et grato, in eo cum ex ipſo fructus eſt, tum etiam ex ceteris: temeritate enim remota, gratiſſima eſt liberalitas: eoq; eam ſtudioſius plerique laudant, quòd ſummi cuiuſque bonitas cõmune perfugium eſt omnium. danda igitur opera eſt, ut hos beneficiis quamplurimis afficiamus, quorum liberis, poſteriſq; prodatur memoria, ut his ingratis eſſe non liceat. omnes enim immemorem beneficii oderunt; eamq; iniuriam in deterrenda liberalitate ſibi etiam fieri, eumq;, qui faciat, communem hoſtem tenuiorum putant. atque hæc benignitas etiam reip. utilis eſt, redimi è ſeruitute captos, locupletari tenuiores: quod quidem uulgo ſolitum fieri ab ordine noſtro, in oratione Craſſi ſcriptum copioſe uidemus. hanc ergo conſuetudinem benignitatis largitioni munerum antepono: hæc eſt grauium hominum, atque magnorum, illa quaſi aſſentatorum populi, multitudinis leuitatem uoluptate quaſi ti-

tillantium

Benignitas propensior esse debet in calamitosos.

Benefacta male locata malefacta arbitror.

Beneficia in quos conferenda.

Beneficii immemorem omnes oderunt.

Benignitas quam sit utilis reip.

Benignitas largitioni anteponenda.

tillantium. conuenit autẽ tum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum; in omniq; re contrahenda, uendendo, emendo, conducendo, locando, in uicinitatibus, & confiniis æquum, & facilem, multa multis de iure suo concedentem; à litibus uero, quantũ liceat, & nescio an paulo plus etiam quàm liceat, abhorrentẽ: est enim non modo liberale, paulum nonnunquã de suo iure decedere, sed interdum etiam fructuosum. habenda autem est ratio rei familiaris; quam quidem dilabi sinere flagitiosum est; sed ita, ut illiberalitatis, auaritiæq; absit suspicio: posse enim liberalitate uti, non spoliantẽ se patrimonio, nimirum est pecuniæ fructus maximus. Recte etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas: est enim (ut mihi uidetur) ualde decorum, patere domos hominum illustrium illustribus hospitibus: idq; etiam reip. est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere: est etiam uehementer utile iis, qui honeste posse multa uolunt, per hospites apud externos populos ualere opibus, & gratia. Theophrastus quidem scribit Cimonẽ Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse. ita enim instituisse, et uillicis imperasse, ut omnia præberentur, quicunque Laciades in uillam suam diuertisset. Quæ autem opera, non largitione beneficia dantur; hæc tum in uniuersam remp. tum in singulos ciues conferuntur: nam in iure cauere, consilio iuuare, atque hoc scientiæ genere prodesse quamplurimis, uehementer & ad opes augendas pertinent, & ad gratiam. itaque cum multa præclara maiorum, tum quamoptime constituti iuris ciuilis summo semper in honore fuit cognitio, atque interpretatio:

quam

Lites ualde uitandas.

Theoprastus.

Cimõ Atheniensis.

Iuris ciuilis cognitio laudabilis.

quam quidem ante hanc confusionem temporum in pos-sessione sua principes retinuerunt: nunc, ut honores, ut omnis dignitatis gradus, sic huius scientiæ splendor deletus est: idq́; eo indignius, quòd eo tempore hoc contigit, cum is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientia facile uicisset. hæc igitur opera grata multis, & ad beneficijs astringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima est dicendi grauior facultas, & gratior, et ornatior: quid enim eloquentia laudabilius, & præstabilius, uel admiratione audientium, uel spe indigentium, uel eorum, qui defensi sunt, gratia? huic quoque ergo à maioribus nostris est in tota dignitate principatus datus. diserti igitur hominis, et facile laborantis, quodq́; in patriis est moribus, multorum causas & non grauate, & gratuito defendentis, beneficia, et patrocinia late patent. admonebat me res, ut hoc quoque loco intermissionem eloquentiæ, ne dicã interitum, deplorarem, nisi uererer, ne de me ipso aliquid uiderer queri. sed tamen uidemus, quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis spes, quàm in paucioribus facultas, quam in multis sit audacia. cum autem omnes non possint, ne multi quidẽ, aut iuris periti esse, aut diserti; licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus, et magistratibus, uigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut cõsulunt, aut defendunt, rogantem: quod qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur, latissimeq́; eorũ manat industria. iam illud non sunt admonẽdi (est enim in promptu) ut animaduertant, cum alios iuuare uelint, ne quos offendant: sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut

eos quos non expedit: si imprudentes, negligentiæ est;
scientes, temeritatis. utendum etiã est excusatione ad-
uersus eos, quos inuitus offendas, quacunque possis,
quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere
potueris. certisq; operis, & officijs erit, quod uiolatum
est, compensandum. sed cum in hominibus iuuãdis aut
mores spectari, aut fortuna soleat, dictu quidem est pro
cliue, itaq; uulgo loquuntur, sese in beneficijs collocan
dis mores hominum, non fortunam sequi: honesta ora-
tio est: sed quis est tandem, qui inopis, & optimi uiri
causæ non anteponat in opera danda gratiam fortuna-
ti, & potentis? à quo enim expeditior, & celerior re-
muneratio fore uidetur, in eum fere est uoluntas nostra
propensior. sed animaduertendum est diligentius, quæ
natura rerum sit: nimirum enim inops ille, si bonus est
uir, etiam si referre gratiam non potest, habere certe po
test. commode autẽ, quicunque dixit: pecuniam qui ha
beat, non reddidisse; et, qui reddiderit, non habere: gra
tiam autem &, qui reddiderit, habere; &, qui habeat,
retulisse. at qui se locupletes, honoratos, & beatos pu-
tãt, hi ne obligari quidem beneficio uolunt: quin etiam
beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi, quamuis ali
quod magnum acceperint, æque etiam à se aut postula-
ri, aut expectari aliquid suspicantur: patrocinio uero
se usos, aut clientes appellari, mortis instar putant. at
uero ille tenuis, cum quid factum sit, sese spectatum,
non fortunam putans, nõ modo illi, qui est meritus, sed
etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis) gra-
tum se uideri studet: neque enim uerbis auget suum
munus, si quo forte fungitur; sed etiam extenuat. ui-
dendumq;

dendumq; illud idem, quòd, si opulentum, fortunatúq; defenderis, in illo uno, aut forte in liberis eius maneat gratia; sin autem inopem, probum tamen, & modestũ, omnes non improbi humiles, quæ magna in populo multitudo est, præsidium sibi paratum uident. quamobrem melius apud bonos, quàm apud fortunatos beneficium collocari puto. danda omnino opera est, ut omni generi satisfacere possimus: sed si res in contentionem ueniet, nimirum Themistocles est auctor adhibendus: qui, cum consuleretur, utrum bono uiro pauperi, aut minus probato diuiti filiam collocaret; ego, inquit, malo uirum, qui pecunia egeat; quàm pecuniam, quæ uiro. sed corrupti mores, deprauatiq; sunt admiratione diuitiarum. quarum magnitudo quid ad unumquenque nostrum pertinet? illum fortasse adiuuat, qui habet: ne id quidem semper: sed fac iuuare: potẽtior sane sit, honestior uero quo modo? quod si etiam bonus erit uir; ne impediant diuitiæ, quo minus iuuetur; modo ne adiuuent; sitq; omne iudicium, non quàm locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptum in beneficijs; operaq; danda est, ne quid contra æquitatem cõtendas, ne quid per iniuriam: fundamentum enim perpetuæ commendationis, & famæ est iustitia: sine qua nihil potest esse laudabile. Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ ad singulos spectant: deinceps de ijs, quæ ad uniuersos, quæq; ad remp. pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum partim eiusmodi sunt, ut ad uniuersos ciues pertineant; partim, singulos ut attingant; quæ sunt etiam gratiora. danda est opera omnino, si possit, utrisque, nec minus ut etiã singulis

Themistocles.

iustitia.

gulis consulatur; sed ita, ut ea res aut prosit, aut certe ne obsit reip. C. Gracchi frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octauij, & reip. tolerabilis, & plebi necessaria; ergo & ciuibus, & reip. salutaris. in primis autem uidendum erit ei, qui remp. administrabit, ut suum quisque teneat, neque de bonis priuatorum publice diminutio fiat: perniciose enim Philippus in tribunatu, cum legem agrariã ferret; quam tamen antiquari facile passus est, & in eo uehementer se moderatum præbuit: sed cum in agendo multa populariter, tum illud male; non esse in ciuitate duo millia hominum, qui rem haberent. capitalis omnino oratio est ad æquationem bonorum pertinens; qua peste quæ potest esse maior? hanc enim ob causam maxime, ut sua tenerentur, resp. ciuitatesq; constitutæ sunt: nam etsi duce natura congregabantur homines, tamen, spe custodiæ rerum suarũ, urbium præsidia quærebant. danda etiam opera est, ne, quod apud maiores nostros sæpe fiebat, propter ærarij tenuitatem, assiduitatemq; bellorum tributum sit conferendum; idq; ne eueniat, multo ante erit prouidendum. sin qua necessitas huius muneris alicui reip. obuenerit (malo enim alteri, quàm nostræ, ominari: neque tamen de nostra, sed de omni rep. disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salui esse uelint, necessitati esse parendum. atque etiam omnes, qui remp. gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. quarum qualis comparatio fieri soleat, & debeat, non est necesse disputare: est enim in promptu. tamen locus attingendus fuit. caput autem est in omni procuratione ne-

M. octauij et C. gracchi frumentaria largitio.

philippi lex agraria.

gotij, et muneris publici, ut auaritiæ pellatur etiam minima suspicio. utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me seruasset, & tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent: non essem passus diutius eos imperare. næ illi quidem multa secula expectanda fuerunt: modo enim hoc malum in hanc remp. inuasit: itaque facile patior tunc potius Pontium fuisse, si quidem in illo tantum fuit roboris. non dum centum, & decem anni sunt, cum de pecunijs repetundis à L. Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. at uero postea tot leges, & proximæ quæque duriores; tot rei damnati; tantum Italicum bellum propter iudiciorum metum excitatum; tanta sublatis legibus, & iudicijs expilatio, direptioq; sociorũ; ut imbecillitate aliorum, non nostra uirtute ualeamus. laudat Africanum Panætius, quòd fuerit abstinens. quidni laudetur? sed in illo alia maiora: laus enim abstinentiæ non hominis est solum, sed etiam temporum illorum. omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus est Paullus, tantum in ærarium pecuniæ inuexit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum: at hic nihil in domũ suam intulit præter memoriam nominis sempiternam. imitatus patrem Africanus nihilo locupletior Carthagine euersa. quid, qui eius collega in censura fuit, L. Mummius? nunquid copiosior? cum copiosissimam urbem funditus sustulisset, Italiam ornare, quàm domum suam maluit: quanquam, Italia ornata, domus ipsa uidetur mihi ornatior. Nullum igitur uitium est tetrius (ut eò, unde egressa est, referat se oratio) quàm auaritia, præsertim in principibus, et remp. gubernantibus:

habere enim quæstui remp. non modo turpe est, sed sceleratum etiam, & nefarium. itaque, quod Apollo Pythius oraculo edidit Spartam nulla re alia, nisi auaritia esse perituram, is uidetur non solum Lacedæmonijs, sed & omnibus opulentis populis prædixisse. nulla autem re conciliare facilius beneuolentiam multitudinis possunt ij, qui reip. præsunt, quàm abstinentia, et continẽtia. qui uero esse populares uolunt, ob eamq; causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant; labefactant fundamenta reip. concordiam primum tollunt, quæ esse non potest, cum alijs adimuntur, alijs condonantur pecuniæ; deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique non licet: id enim est proprium, ut supra dixi, ciuitatis, atque urbis, ut sit libera, & non solicita suæ rei cuiusque custodia. atque in hac pernicie reip. ne illam quidem cõsequuntur, quã putant, gratiam: nam, cui res erepta est, inimicus; cui data est, etiam dissimulat se accipere uoluisse; & maxime in pecunijs creditis occultat suum gaudium, ne uideatur non fuisse soluendo. at uero ille, qui accipit iniuriam, & meminit, & præ se fert dolorem suum. nec, si plures sunt ij, quibus improbe datum est, quàm illi, quibus iniuste ademptum est, iccirco plus etiam ualent. non enim numero hæc iudicantur, sed pondere. quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam seculis ante possessum, qui nullũ habuit, habeat; qui autem habuit, amittat? at propter hoc iniuriæ genus Lacedæmonij Lysandrum Ephorum expulerunt. Agin regem, quod nunquam antea apud eos acciderat, necauerunt.

necauerunt. ex quo eo tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent, et optimates exterminarentur, & præclarissime constituta resp. dilaberetur. nec uero solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam euertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmonijs profectæ manarunt latius. quid nostros Gracchos, Ti. Gracchi summi uiri filios, Africani nepotes? non ne agrariæ contentiones perdiderunt? at uero Aratus Sicyonius iure laudatur, qui, cũ eius ciuitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Agris Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus; cumq; tyrannum Nicoclem improuiso oppressisset, sexcentos exules, qui fuerant eius ciuitatis locupletissimi, restituit, remq; pub. aduentu suo liberauit. sed, cum magnam animaduerteret in bonis, & possessionibus difficultatem, quòd & eos, quos et ipse restituerat, quorum bona alij possederant, egere iniquissimum arbitrabatur; & quinquaginta annorum possessiones mouere, non nimis æquum putabat; propterea quòd tam longo spatio multa hæreditatibus, multa emptoribus, multa dotibus detinebantur: sine iniuria, iudicauit, neque illis adimi, neque his nõ satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. cum igitur statuisset opus esse ad eam rem constituendam pecunia, Alexandriam se proficisci uelle dixit, remq; integrã ad reditum suum iussit esse: isq; celeriter ad Ptolemæum suum hospitem uenit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam: qui cum exposuisset, patriam se liberare uelle, causamq; docuisset, à rege opulento uir summus facile impetrauit, ut grandi pecunia adiuuaretur: quam cum in Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in

consilium

Aratus Nicoclem tyrannum occidit.

Arati praeclarum consilium ad constituendam remp.

consilium quindecim principes, cum quibus causas cognouit & eorum, qui aliena detinebant; et eorum, qui sua amiserant; præfecitq; æstimandis possessionibus, et ut persuaderent aliis, ut pecuniam accipere mallent, et possessionibus cederent; aliis, ut commodius putarent numerari sibi quod tanti esset, quàm suum recuperare: ita perfectũ est, ut omnes constituta concordia sine querela discederent. ò uirum magnum, dignumq;, qui in nostra rep. natus esset. sic par est agere cum ciuibus, non, ut bis iam uidimus, hastam in foro ponere, et bona ciuium uoci subiicere præconis. at ille Græcus, id quod fuit sapientis, & præstantis uiri, omnibus consulendũ putauit: eaq; est summa ratio, & sapientia summi ciuis, cõmoda ciuium defendere, non diuellere, atque omnes æquitate eadem continere. habitent gratis in alieno. quid ita? ut, cum ego emerim, ædificauerim, tuear, impendã, tu me inuito fruare meo? quid est aliud, nisi aliis sua eripere, aliis dare aliena? tabulæ uero nouæ quid habent argumenti, nisi ut emas mea pecunia fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? quamobrem, ne sit æs alienum, quod reip. noceat, prouidendum est: quod multis rationibus caueri potest, si hoc non fuerit, ut locupletes suum perdãt, debitores lucrentur alienum: nec enim ulla res uehementius remp. continet, quàm fides; quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum: nunquam enim uehementius actum est, quàm me consule, ne solueretur; armis, & castris tentata res est ab omni genere hominum, & ordine. quibus sic restiti, ut hoc tantum malum de rep. tolleretur. nunquam nec maius æs alienum fuit; nec

fides.

melius, nec facilius dissolutum est: fraudandi enim spe sublata, soluendi necessitas consecuta est. at uero hic noster uictor, nunc quidem uictus, quæ cogitarat, ea perfecit, cum eius iam nihil interesset. tanta in eo peccãdi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare, etiam si causa non esset. ab hoc igitur genere largitionis, ut alijs detur, alijs auferatur, aberunt ij, qui remp. tuebũtur; in primisq; operam dabunt, ut iuris, & iudiciorũ æquitate suum quisque teneat, et neque tenuiores propter imbecillitatẽ circumueniantur, neque locupletibus ad sua uel tenenda, uel recuperanda obsit inuidia: præterea quibuscunque rebus uel belli, uel domi poterunt, remp. augeant imperio, agris, uectigalibus. hæc magnorum hominum sunt: hæc apud maiores nostros factitata: hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate reip. magnam ipsi adipiscentur & gratiam, & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta censet esse à Panætio prætermissa, ualetudinis curationem, & pecuniæ. quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quod essent faciles: sunt certe utiles. Sed ualetudo sustentatur notitia sui corporis, et obseruatione earũ rerum, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse; & continentia in uictu omnĩ atque cultu, corporis tuendi causa, & prætermittendis uoluptatibus; postremo arte eorum, quorum ad scientiã hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet ijs rebus, à quibus abest turpitudo; conseruari autem diligentia, & parsimonia; ijsdem etiam rebus augeri. has res commodissime Xenophon Socraticus persecutus est

in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur. quem nos, ista fere ætate cum essemus, qua es tu nunc, è Græco in latinum conuertimus. Sed utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermissus) sæpe est necessaria: nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, et externa cum externis comparari solent. cum externis, corporis hoc modo comparantur; ualere ut malis, quàm diues esse: cum corporis externa, hoc modo; diues esse potius, quàm maximis corporis uiribus: ipsa inter se corporis comparantur sic; bona ualetudo uoluptati anteponatur, uires celeritati; externorum autem, ut gloria diuitijs, uectigalia urbana rusticis. ex quo genere comparationis illud est Catonis senis: à quo cum quæreretur, quid maxime in re familiari expediret, respondit, bene pascere; quid secundum, satis bene pascere; quid tertium, bene uitire; quid quartum, arare: & cum ille, qui quæsierat, dixisset; quid fœnerari? tum Cato, quid hominem, inquit, occidere? ex quo, & multis alijs intelligi debet, utilitatum comparationes solere fieri, recteq; hoc adiunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodius à quibusdam optimis uiris ad medium Ianum sedentibus, quàm ab ullis philosophis ulla in schola, disputatur. sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputandum est. reliqua deinceps persequemur.

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM LIBER III.

Scipionem Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum scripsit Cato, qui fuit fere eius æqualis, nunquam se minus ociosum esse, quàm cum ociosus; nec minus solum, quàm cum solus esset. magnifica uero uox, & magno uiro, & sapiente digna; quæ declarat illum & in ocio de negocijs cogitare, & in solitudine secum loqui solitum; ut neque cessaret unquam, & interdum colloquio alterius non egeret. itaque duæ res, quæ languorem afferunt ceteris, illum acuebant, ocium, & solitudo: uellem & nobis hoc idem uere dicere liceret: sed si minus imitatione tantam ingenij præstantiam consequi possumus, uoluntate certe proxime accedimus: nam & à reip. forensibusq; negocijs armis impijs, uiq; prohibiti ocium persequimur; & ob eam causam urbe relicta, rura peragrantes, sæpe soli sumus. sed nec ocium hoc cum Africani ocio, nec solitudo cum illa comparanda est: ille enim requiescens à reip. pulcherrimis muneribus, ocium sibi sumebat aliquando, & à cœtu hominum, frequentiaq; interdum tanquam in portum se in solitudinem recipiebat: nostrum autem ocium negocij inopia, nec requiescendi studio constitutum est: extincto enim senatu, deletisq; iudicijs, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? itaq; in maxima celebritate, atque in oculis ciuium

quondam

quondam uiximus: nunc fugientes conspectum scelera
torum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantũ
licet, & sæpe soli sumus. sed quia sic ab hominibus do-
ctis accepimus, nõ solum ex malis eligere minima opor
tere, sed etiã excerpere ex ipsis, si quid inesset boni; pro
pterea et ocio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui
quondam peperisset ocium ciuitati; nec eam solitudinẽ
languere patior, quam mihi affert necessitas, nõ uolun
tas. quanquam Africanus maiorem laudem uel meo iu
dicio assequebatur: nulla tamen eius ingenij monimen-
ta mandata literis, nullum opus ocij, nullum solitudinis
munus extat. ex quo intelligi debet, illum mẽtis agita
tione, inuestigationeq; earũ rerum, quas cogitando con
sequebatur, nec ociosum, nec solum unquam fuisse. nos
autẽ, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione
tacita à solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi ope
ram omne studium, curamq; conuertimus. itaque plura
breui tempore euersa, quàm multis annis stante repub.
scripsimus. sed cum tota philosophia mi Cicero frugife
ra, & fructuosa, nec ulla pars eius inculta, ac deserta
sit; tamen nullus feracior in ea locus est, nec uberior,
quàm de officiis; à quibus constanter, honesteq; uiuen-
di præcepta ducuntur. quare, quanquam à Cratippo
nostro, principe huius memoriæ philosophorum, hoc te
assidue audire, atque accipere confido: tamen cõducere
arbitror, talibus aures tuas uocibus undique circunsona
re, nec eas, si fieri possit, quidquam aliud audire. quod
cum omnibus est faciendum, qui uitam honestam ingre
di cogitant: tamen haud scio, an nemini potius, quàm
tibi: sustines enim non paruam expectationem imitan-
dæ

officiorum
ratio uberrim

Cratippus a
ciceronis prin
philosophia.

dæ industriæ nostræ, magnã honorum, non nullam fortasse nominis. suscepisti onus præterea graue & Athenarum, & Cratippi: ad quos cum tanquam ad mercaturam bonarũ artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem & urbis auctoritatem, & magistri. quare, quantum conniti animo potes, quantũ labore contendere; (si discendi labor est potius, quàm uoluptas) tantum fac ut efficias; ne'ue committas, ut, cum omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse uideare. sed hæc hactenus: multa enim sæpe ad te cohortandi gratia scripsimus. nunc ad reliquam partem propositæ diuisionis reuertamur. Panætius igitur, qui sine controuersia de officiis accuratissime disputauit, quemq; nos correctione quadam adhibita potissimum secuti sumus; tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, et consultare de officio solerent; uno, cum dubitarent, honestum ne id esset, de quo ageretur, an turpe; altero, utile ne esset, an inutile; tertio, si id, quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile uideretur, quomodo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis tribus libris explicauit: de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum; nec exoluit, quod promiserat. quod eo magis miror, quia scriptum à discipulo eius Posidonio est, triginta annos uixisse Panætium post quam illos libros edidisset. quem locum miror à Posidonio breuiter esse tractatum in quibusdam commentariis, præsertim cum scribat nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium. minime uero assentior ijs, qui negant eum locum à Panætio prætermissum, sed consulto relictum, nec omnino scribendum

[Manuscript marginal notes: "...anetium cicero ...cutus in lib ...e officijs" — "...anaetius locum ...e officijs praeter... ...isit" — "...osidonius."]

bendum fuisse, quia nunquam posset utilitas cum hone state pugnare. de quo alterum potest habere dubitatio- nem, adhibendum ne fuerit hoc genus, quod in diuisio- ne Panætij tertium est, an plane omittendum: alterum dubitari non potest, quin à Panætio susceptum sit, sed derelictum: nam, qui è diuisione tripartita duas partes absoluerit, huic necesse est restare tertiam. præterea in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se dein- ceps esse dicturum. accedit eodem testis locuples Posido nius; qui etiam scribit in quadam epistola, P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audiuerat; ut nemo pictor esset inuentus, qui Veneris eam partem, quam Apelles incohatã reliquisset, absolueret, (oris enim pul chritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat) sic ea, quæ Panætius prætermisisset, et nõ perfecisset, pro- pter eorum, quæ fecisset, præstantiam neminem esse per secutum. quamobrem de iudicio Panætij dubitari non potest. recte ne autem hanc tertiam partem ad exqui- rendum officium adiunxerit, an secus, de eo fortassè du bitari potest. nam siue honestum solum bonum est, ut Stoicis placet; siue, quod honestum est, id ita summum bonum est, quẽadmodum Peripateticis nostris uidetur, ut omnia ex altera parte collocata, uix minimi momen ti instar habeant: dubitandum non est, quin nunquam possit utilitas cum honestate contendere. itaque accepi- mus, Socratẽ solitum execrari eos, qui primum hæc na tura cohærentia opinione distraxissent. cui quidem ita sunt Stoici assensi, ut etiam, quidquid honestum esset, id utile esse censerent; nec utile quidquam, quod non hone stum. quòd si is esset Panætius, qui uirtutem propterea colendam

P. Rutilius Rufus Panætij auditor.

Appellis Venus

Honestum quo... sic Stoicorum Peripateticorum et Socratis sententia.

colendam diceret, quòd ea efficiens utilitatis esset; ut ij, qui res expetẽdas uel uoluptate, uel indolentia metiuntur: liceret ei dicere, honestatem aliquando cum utilitate pugnare. sed, cum sit is, qui id solum bonum iudicet, quod honestum sit; quæ autẽ huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorem uitam fieri, nec discessione peiorem: non uidetur huiusmodi debuisse deliberationem introducere; in qua, quod utile uideretur, cum eo, quod honestum est, comparetur. etenim, quod summum bonum à Stoicis dicitur, conuenienter naturæ uiuere, id habet hanc, ut opinor, sententiã, cum uirtute cõgruere semper; cetera autem, quæ secundum naturam essent, ita legere si ea uirtuti non repugnarent. quod cum ita sit, putant quidam hanc cõparationem recte non esse introductam, nec omnino de eo genere quidquam præcipiendum fuisse. atque illud quidẽ honestum, quod proprie, uereq; dicitur, id in sapiẽtibus est solis, neque à uirtute diuelli unquã potest: in ijs autẽ, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, similitudines honesti esse possunt. hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellãt; et ea communia sunt, & late patent: quæ et ingenij bonitate multi assequuntur, & progressione discendi. illud autẽ, quod rectũ ijdem appellant, perfectum, atque absolutum est, &, ut ijdem dicunt, omnes numeros habet, nec, præter sapientem, cadere in quenquam potest. cum autem aliquid actum est, in quo media officia comparantur, id cumulate uidetur esse perfectum; propterea quòd uulgus, quid absit à perfecto, fere non ex toto intelligit;

[Margin, handwritten: Panetius opinio de honesto. — Honestum verum est in sapientibus solis. — officia media]

intelligit; quatenus autē intelligit, nihil putat præter-missum. quod autem in poematibus, & in picturis usu euenit, in alijsq́; compluribus, ut delectentur imperiti, laudentq́; ea, quæ laudanda non sint, ob eam credo causam, quod insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in unaquaque re uitij sit, nequeāt iudicare. itaque, cum sint docti à peritis, desistunt facile à sentētia. hæc igitur officia, de quibus his libris disserimus, quasi secunda quædam honesta dicunt esse, non sapientum modo propria, sed cum omni hominum genere communia: itaque ij omnes, in quibus est uirtutis indoles, commouentur. nec uero, cum duo Decij, aut duo Scipiones fortes uiri commemorantur, aut cum Fabritius, aut Aristides iustus nominatur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his iustitiæ, tanquā à sapiente, petitur exēplum: nemo enim horum sic sapiens, ut sapientem intelligi hic uolumus: nec ij, qui sapientes habiti sunt, et nominati, M. Cato et C. Lælius, sapientes fuerunt; nec illi quidem septem; sed ex mediorum officiorum frequētia similitudinem quandam gerebant, speciemq́; sapientum. quocirca nec id, quod uere honestum est, fas est cum utilis repugnātia comparari: nec id, quod communiter appellamus honestum, quodq́; colitur ab ijs, qui bonos se uiros haberi uolunt, cum emolumentis unquā est comparandum. tamq́; id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum, conseruandumq́; est nobis, quàm id, quod proprie dicitur, uereq́; est honestū, sapientibus: aliter enim teneri non potest, si qua ad uirtutem est facta progressio. sed hæc quidem de ijs, qui cōseruatione officiorum existimātur boni. Qui autem om-

nia

nia metiuntur emolumentis, & commodis, neque ea uolunt præponderari honeſtate, hi ſolent in deliberando, honeſtum cum eo, quod utile putant, comparare; boni uiri non ſolent. itaque exiſtimo Panætium, cum dixerit homines ſolere in hac comparatione dubitare; hoc ĩpſum ſenſiſſe, quod dixerit, ſolere modo, non etiã oportere: etenim non modo pluris putare, quod utile uideatur, quàm quod honeſtum, ſed hæc etiam inter ſe comparare, & in his dubitare, turpiſſimum eſt. quid eſt ergo, quod nonnunquam addubitationem afferre ſoleat, conſiderandumq; uideatur? credo, ſi quando dubitatio accidit, quale ſit id, de quo conſideretur: ſæpe enim tempore fit, ut, quod plerunque turpe haberi ſoleat, inueniatur non eſſe turpe. exempli cauſa ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod poteſt eſſe maius ſcelus, quàm non modo hominem, ſed etiam familiarem occidere? nũ ĩgitur ſe obſtrinxit ſcelere, ſi quis tyrannũ occidit quãuis familiarem? populo quidem Romano non uidetur: qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimũ exiſtimat. uicit igitur utilitas honeſtatem: imo uero honeſtas utilitatẽ ſecuta eſt. itaque, ut ſine ullo errore diĩudicare poſſimus, ſi quando cum illo, quod honeſtum ĩntelligitur, pugnare id uidebitur, quod appellamus utile; formula quædam conſtituenda eſt: quam ſi ſequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. erit autem hæc formula Stoicorum rationi diſciplinæq; maxime conſentanea. quam quidem in his libris propterea ſequimur, quòd, quanquam à ueteribus Academicis, & Peripateticis noſtris, qui quondam ijdẽ erant, qui Academici, quæ honeſta ſunt, anteponuntur

Turpe mutatur tempore.

ijs,

ijs, quæ uidentur utilia, tamen splendidius hæc ab eis disseruntur, quibus, quidquid, honestum est, idem utile uidetur, nec utile quidquam, quod nō honestum, quàm ab iis, quibus est honestum aliquod non utile, aut utile non honestum. nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut, quodcunque maxime probabile occurrat, id nostro iure liceat defendere. sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam, quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm cetera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis: nam principio tollit conuictum humanum, & societatem: si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliet, aut uiolet alterum, disrumpi necesse est eam, quæ maxime est secū dum naturam, humani generis societatem. ut, si unumquodque membrum sensum hunc haberet, ut posse putaret se ualere, si proximi membri ualetudinem ad se traduxisset, debilitari, & interire totum corpus necesse esset: sic, si unusquisque nostrum rapiat ad se commoda aliorum, detrahatq; , quod cuique possit, emolumenti sui gratia, societas hominum, et communitas euertatur necesse est. nam, sibi ut quisque malit, quod ad usum uitæ pertineat, quàm alteri acquirere, concessum est non repugnante natura. illud quidem natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus. neque uero hoc solum natura, id est iure gentium, sed & legibus populorū, quibus in singulis ciuitatibus resp. continentur, eodem modo constitutum est, ut non liceret sui cōmodi causa nocere alteri: hoc enim spectant

leges,

leges, hoc uolunt, incolumem esse ciuium coniunctionẽ: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, uinculis, damno coercent. atque hoc multo magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex diuina, et humana: cui parere qui uelit (omnes autem parebunt, qui secundũ naturam uolent uiuere) nunquam cõmittet, ut alienum appetat, et id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. etenim multo magis est secundũ naturã celsitas, et animi magnitudo, itemq; cõmunitas, iustitia, liberalitas, quàm uoluptas, quàm uita, quàm diuitiæ. quæ quidem cõtemnere, et pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate cõmuni, magni animi, & excelsi est. detrahere autem alteri sui commodi causa, magis est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cetera generis eiusdem: itemq; magis est secundum naturam, pro omnibus gentibus, si fieri possit, conseruandis, aut iuuãdis maximos labores, molestiasq; suscipere, imitantes Herculem illum, quem hominum fama beneficiorum memor in concilio cœlestium collocauit, quàm uiuere in solitudine non modo sine ullis molestijs, sed etiam in maximis uoluptatibus, abundãtem omnibus copijs, ut excellas etiam pulchritudine, et uiribus. quocirca optimo quisque splendidissimoq; ingenio longe illam uitam huic anteponit. ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem, homini nocere non posse. deinde, qui alterum uiolat, ut ipse aliquid commodi consequatur; aut nihil se existimat contra naturam facere; aut magis fugiendam censet mortẽ, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorũ, quàm facere cuiquam iniuriam. si nihil existimat contra naturã fieri hominibus uiolandis: quid cum eo disseras,

Natura est lex diuina, et humana.

Natura non patitur ut alteri detrahamus nostri commodi causa.

Hercules in cælestium numero collocatus propter beneficia in humanum genus collata.

Dilemma.

ſeras, qui omnino hominem ex homine tollat? ſin fugiē
dum id quidē cenſet, ſed multo illa peiora, mortem, pau
pertatem, dolorem: errat in eo, quòd ullum aut corpo-
ris, aut fortunæ uitium, animi uitijs grauius exiſtimat.
ergo unum debet eſſe omnibus propoſitum, ut eadem ſit
utilitas uniuſcuiuſque, & uniuerſorum; quam ſi ad ſe
quiſque rapiat, diſſoluetur omnis humana conſociatio.
atque ſi etiam hoc natura præſcribit, ut homo homini,
quicunque ſit, ob eam ipſam cauſam tamen, quòd is ho
mo ſit, conſultū uelit, neceſſe eſt ſecundum eandem na-
turam omnium utilitatē eſſe cōmunem. quod ſi ita eſt,
una continemur omnes, et eadem lege naturæ. idq; ip-
ſum ſi ita eſt, certe uiolare alterum lege naturæ prohibe
mur. uerū autem primum: uerum igitur et extremum.
nam illud quidem abſurdum eſt, quod quidam dicunt,
parenti ſe, aut fratri nihil detracturos commodi ſui cau
ſa: aliam rationē eſſe ciuium reliquorū. hi ſibi nihil iu-
ris, & nullam ſocietatem cōmunis utilitatis cauſa ſta-
tuunt eſſe cum ciuibus: quæ ſententia omnem ſocietatē
diſtrahit ciuitatis. qui autem ciuiū rationem dicunt eſſe
habendam, externorum negant; hi dirimunt cōmunem
humani generis ſocietatem: qua ſublata, beneficentia,
liberalitas, bonitas, iuſtitia funditus tollitur: quæ qui
tollunt, etiam aduerſus deos immortales impij iudicādi
ſunt: ab ijs enim conſtitutam inter homines ſocietatem
euertunt: cuius ſocietatis arctiſſimum uinculum eſt, ma
gis arbitrari eſſe contra naturam, hominem homini de-
trahere ſui cōmodi cauſa, quàm omnia incommoda ſu-
bire uel externa, uel corporis, uel etiā ipſius animi, quæ
uacent iuſtitia: hæc enim uirtus omnium eſt domina,

utilitas communis secundum naturam. Natura lege u... eadem oēs continemur. antecedens. consequens.

Beneficentiā, liberalitatem, bonitatem, iustitiā tollant

iustitia

& regina uirtutum. Forsitan quispiam dixerit: non ne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? minime uero: nõ enim mihi est uita mea utilior, quàm animi talis affectio, neminem ut uiolem commodi mei gratia. Quid? si Phalarim crudelem tyrannum, & immanem uir bonus, ne ipse frigore conficiatur, uestitu spoliare possit, non ne faciat? Hæc ad iudicandum sunt facillima: nam si quid ab homine ad nullam partem utili utilitatis tuæ causa detraxeris, inhumane feceris, contraq; naturæ legem. sin autem is tu sis, qui multam utilitatẽ reip. atque hominum societati, si in uita remaneas, afferre possis; si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum: sin autem id non sit eiusmodi, suum cuique incommodum ferendum est potius, quàm de alterius commodis subtrahendum. non igitur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid eiusmodi, quàm detractio, atque appetitio alieni. sed cõmunis utilitatis derelictio contra naturam est: est enim iniusta: itaque lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominũ conseruat, et continet, decernit profecto, ut ab homine inerti, atque inutili ad sapientẽ, bonum, fortemq; uirũ transferantur res ad uiuendum necessariæ; qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans, seseq; diligens, hanc causam habeat ad iniuriam. itaque semper officio fungatur, utilitati consulens hominum, & ei, quam sæpe commemoro, humanæ societati. Nam, quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicium est: nulla est enim societas nobis cum tyrannis, sed potius summa distractio: neque

Phalaris crudelis tyrannus

utilitas communis secundum naturam.

neque est contra naturã spoliare eum, si possis, quem honestum est necare. atque hoc omne genus pestiferũ, atque impium ex hominum cõmunitate exterminandum est. etenim, ut membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis; sic ista in figura hominis feritas, & immanitas belluæ à cõmuni tanquam humanitate corporis segregãda est. huius generis quæstiones sunt omnes eæ, in quibus ex tempore officiũ exquiritur. eiusmodi igitur credo res Panætium persecuturum fuisse, nisi aliquis casus, aut occupatio consilium eius præuenisset: ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspici possit, quid sit propter turpitudinem fugiendũ; quid sit id, quod idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non est. Sed quoniam operi incohato, prope tamen absoluto tanquam fastigium imponimus, ut geometræ solent non omnia docere, sed postulare, ut quædam sibi cõcedantur, quo facilius, quæ uelint, explicent: sic ego à te postulo mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, nihil præter id, quod honestum sit, esse propter se expetendũ. sin hoc non licet propter Cratippum: at illud certe dabis, quod honestũ sit, id esse maxime propter se expetendum. mihi utrumuis satis est; et cum hoc, tum illud probabilius uidetur, nec præterea quidquã probabile. Ac primum Panætius in hoc loco defendendus est, quòd nõ utilia cum honestis pugnare dixerit aliquando posse, (neque ei fas erat) sed ea, quæ uiderentur utilia. nihil uero utile, quod non idem honestum; nec honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur; negatq; ullam pe

stem maiorem in uitam hominum inuasisse, quàm eorū opinionem, qui ista distraxerint. itaque non, ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ea sine errore diiudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ uideretur esse, non quæ esset, repugnantiam. hanc igitur partē relictam explebimus, nullis adminiculis, sed, ut dicitur, Marte nostro: neque enim quidquā de hac parte post Panætium explicatū est, quod mihi probaretur de ijs, quæ in manus meas uenerunt. cum igitur aliqua species utilitatis obiecta est, nos commoueri necesse est. sed si, cum animum attenderis, turpitudinem uideas adiunctam ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit; tunc utilitas non requirenda est; sed intelligendum, ubi turpitudo sit, ibi utilitatem esse non posse. quòd si nihil est tam contra naturam, quàm turpitudo, (recta enim, et conuenientia, et constantia natura desiderat, aspernaturq; contraria) nihilq; tam secundum naturam, quàm utilitas: certe in eadem re utili turpitudo esse nō potest. itemq;, si ad honestatem nati sumus, eaq; aut sola expetenda est (ut Zenoni est uisum) aut certe omni pondere grauior est habenda, quàm reliqua omnia, quod Aristoteli placet: necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum; quod autem bonum, id certe utile; itaque quidquid honestum, id utile. quare error hominum non proborum cum aliquid, quod utile uisum est, arripuit, id continuo secernit ab honesto. hinc sicæ, hinc uenena, hinc falsa testamenta nascuntur, hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesq; sociorū, & ciuium, hinc opum nimiarū potentiæ non ferendæ: postremo etiam in liberis ciuitatibus existunt regnādi cupiditates:

Natura desiderat recta et conuenientia.

Turpitudo maxime cōtra naturam.

Utilitas communis secundum naturam.

Zenonis opinio de honesto

Honestas omni pondere grauior habenda.

Regnandi cupiditates unde existant.

cupiditates: quibus nihil, nec tetrius, nec fœdius excogitari potest: emolumēta enim rerum fallacibus iudicijs uident, pœnam, non dico legū, quas sæpe perrumpunt, sed ipsius turpitudinis, quæ acerbissima est, nō uident. quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio, (est enim totum sceleratum, & impium) qui deliberant, utrum id sequantur, quod honestum esse uideant, an se scientes scelere contaminent: in ipsa enim dubitatione facinus inest, etiā si ad id non peruenerint. ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. atque etiam in omni deliberatione, cœlandi, & occultandi spes, opinioq́; remouenda est: satis enim nobis (si modo in philosophia aliquid profecimus) persuasum esse debet, si omnes deos, hominesq́; cœlare possimus, nihil tamen auare, nihil iniuste, nihil libidinose, nihil incontinenter esse faciendum. hinc ille Gyges inducitur à Platone: qui, cum terra discessisset magnis quibusdā imbribus, in illum hiatum descendit, æneumq́; equum (ut ferunt fabulæ) animaduertit, cuius in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui uidit corpus magnitudine inusitata, annulumq́; aureum in digito; quem ut detraxit, ipse induit. erat autem regius pastor. tum in concilium pastorum se recepit. ibi cum palam eius annuli ad palmā conuerterat, à nullo uidebatur, ipse autē omnia uidebat: idem rursus uidebatur, cum in lucem annulum inuerterat. itaque hac opportunitate annuli usus, reginæ stuprū intulit; eaq́; adiutrice regem dominū interemit, sustulitq́; quos obstare arbitrabatur: nec in his quisquam eum facinoribus potuit uidere. sic repente annuli beneficio rex ortus

Gyges platonicus ex pastor rex.

tus est Lydiæ. hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quàm si non haberet. honesta enim bonis uiris, non occulta quæruntur. atque hoc loco philosophi quidã, minime mali illi quidẽ, sed non satis acuti, fictam, et cõmentitiam fabulam dicunt prolatã à Platone. quasi uero ille aut factũ id esse, aut fieri potuisse defendat. hæc est uis huius annuli, et huius exempli; si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid diuitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causa feceris, si id dijs, hominibusq; futurum sit semper ignotum, sis'ne facturus. negant id fieri posse. quãquam non potest id quidem: sed quæro, quod negant posse, id si posset, quidnã facerent? urgẽt rustice sane: negant enim posse, et in eo perstant: hoc uerbum quid ualeat, non uident: cum enim quærimus, si possint cœlare, quid facturi sint; non quærimus, possint'ne cœlare; sed tanquã tormenta quædam adhibemus, ut, si responderint se impunitate proposita facturos, quod expediat, facinorosos se esse fateátur; si negẽt, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. sed iam ad propositum reuertamur. incidunt sæpe multæ causæ, quæ conturbant animos utilitatis specie, non, cũ hoc deliberetur, relinquenda ne sit honestas propter utilitatis magnitudinem (nam id quidem improbum est) sed illud, possit ne id, quod utile uideatur, fieri non turpiter. cum Collatino Tarquinio collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat uideri facere id iniuste: fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti, consiliorum etiam adiutor. cum autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi, nomenq; Tarquiniorum,

&

& memoriam regni esse tollendam, quòd erat utile patriæ consulere; id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. itaque utilitas ualuit propter honestatem. sine qua nec utilitas quidem esse potuisset. at in eo rege, qui urbem condidit, non ita: species enim utilitatis animum pepulit eius: cui cum uisum esset utilius, solum se quàm cum altero regnare, fratrem interemit. omisit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile uidebatur, neque erat, assequi posset. et tamē muri causam opposuit specimen honestatis, nec probabilem, nec satis idoneā. peccauit igitur, pace uel Quirini, uel Romuli dixerim. nec tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, alijsq; tradendæ, cum his ipsi egeamus: sed suæ cuique utilitati, quod sine alterius iniuria fiat, seruiendum est. scite Chrysippus, ut multa; qui stadium, inquit, currit, eniti, et contendere debet, quàm maxime possit, ut uincat; supplantare eum, quicum certet, aut manu depellere nullo modo debet. sic in uita sibi quenque petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est; alteri surripere, ius non est. maxime autem perturbantur officia in amicitijs: quibus et nō tribuere, quod recte possis; & tribuere, quod non sit æquū, contra officium est. sed huius generis totius breue, et non difficile præceptum est: quæ enim uidentur utilia, honores, diuitiæ, uoluptates, & cetera generis eiusdem, hæc amicitiæ nunquā anteponenda sunt. at neque contra remp. neque contra iusiurandum, ac fidē, amici sui causa uir bonus faciet; nec si iudex quidem erit de ipso amico: ponit enim personā amici, cum induit iudicis. tantum dabit amicitiæ, ut uerā amici causam esse malit; ut pero-

Romulus iniu.

Chrysippi dic

quod proprie in qua uernacula ... citur far ... dora

amicitia max me perturbat officia

randæ litis tempus, quoad per leges liceat, accōmodet. cum uero iurato dicenda sententia sit, meminerit deum se adhibere testem, id est (ut ego arbitror) mentem suā, qua nihil homini dedit ipse deus diuinius. itaque præclarum à maioribus accepimus morē rogandi iudicis, si eum teneremus: QVAE salua fide facere possit. hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulo ante dixi honeste amico à iudice posse concedi: nam si omnia facienda sint, quæ amici uelint, non amicitiæ tales, sed coniurationes putandæ sunt. loquor autem de cōmunibus amicitijs: nam in sapiētibus uiris atque perfectis nihil potest esse tale. Damonē, & Pythiam Pythagoreos ferunt hoc animo inter se fuisse, ut, cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinauisset, et is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies cōmendandorum suorum causa postulauisset, uas factus sit alter eius sistendi; ut, si ille non reuertisset ad diem, moriendum esset sibi ipsi. qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorū fidem tyrannus, petiuit, ut se in amicitiam tertium ascriberent. cum igitur id, quod utile uidetur in amicitia, cum eo, quod honestū est, cōparatur, iaceat utilitatis species, ualeat honestas. cum autē in amicitia, quæ honesta non sunt postulabuntur, religio, & fides anteponantur amicitiæ: & sic habebitur is, quē exquirimus, delectus officij. sed utilitatis specie in rep. sæpissime peccatur, ut in Corinthi disturbatione nostri, durius etiam Athenienses, qui sciuerunt, ut Aeginetis, qui classe ualebant, pollices præciderētur. hoc uisum est utile: nimis enim imminebat propter propinquitatē Aegina Pireæo: sed nihil, quod crudele, utile: est enim hominum naturæ, quā sequi debemus, maxi

me

[margin, handwritten:] mente nihil diuinius. — Damon. et Pythias. — Aeginetis pollices præcisi. — Aegina propinqua Pyreo

me inimica crudelitas. male etiam, qui peregrinos urbē bus uti prohibent, eosq; extermināt, ut Petronius apud patres nostros, Papius nuper. nam esse pro ciue, qui ciuis non sit, rectum est non licere; quam tulerunt legem sapientissimi consules Crassus, & Scæuola: usu uero urbis prohibere peregrinos, sane inhumanum est. illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestate contemnitur. plena exemplorum est nostra resp. cum sæpe aliàs, tum maxime bello Punico secundo; quæ Cannensi calamitate accepta maiores animos habuit, quàm unquam rebus secundis. nulla fuit timoris significatio, nulla mentio pacis. tanta uis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret. Athenienses cum Persarum impetum nullo modo possent sustinere, statuerentq;, ut urbe relicta, coniugibus, et liberis Trœzene depositis, naues cōscenderent, libertatemq; Græciæ classe defenderēt, Cyrsilium quendam suadentem, ut in urbe manerent, Xerxemq; reciperent, lapidibus obruerunt. atque ille sequē utilitatem uidebatur: sed ea nulla erat repugnante honestate. Themistocles post uictoriam eius belli, quod cū Persis fuit, dixit in concione se habere consilium reip. salutare, sed id sciri opus non esse: postulauit, ut aliquē populus daret, quicum communicaret. datus est Aristides. huic ille classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gythium, clam incendi posse; quo facto frangi Lacedæmoniorū opes necesse esset. quod Aristides cum audiuisset, in concionem magna expectatione uenit, dixitq; perutile esse consilium, quod Themistocles afferret, sed minime honestum. itaque Athenienses, quod honestum non esset, id ne utile quidem putarunt, to-

tamq;

tamq; eam rem, quam ne audiuerant quidem, auctore Aristide repudiauerunt: melius hi, quam nos, qui piratas immunes, socios uectigales habemus. maneat ergo, quod turpe sit, id nunquam esse utile, ne tum quidem, cum id, quod esse utile putes, adipiscare. hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est. sed incidunt (ut supra dixi) sæpe causæ, cum repugnare utilitas honestati uideatur; ut animaduertendum sit, repugnet ne plane, an possit cum honestate coniungi. eius generis hæ sunt quæstiones: si, exempli gratia, uir bonus ab Alexandria profectus Rhodum magnũ frumenti numerum aduexerit in Rhodiorum inopia, et fame, summaq; annonæ caritate, si idem sciat complures mercatores ab Alexãdria soluisse, nauesq; in cursu frumento onustas petentes Rhodum uiderit, dicturus ne sit id Rhodijs, an silentio suum quamplurimo uenditurus. sapientem, et bonum uirum fingimus; de eius deliberatione, & consultatione quærimus, qui cœlaturus Rhodios non sit, si id turpe iudicet; sed dubitet, an turpe nõ sit. in huiusmodi causis aliud Diogeni Babilonio uideri solet, magno, & graui Stoico; aliud Antipatro discipulo eius, homini acutissimo: Antipatro, omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod uẽditor norit, emptor ignoret; Diogeni, uenditorem, quatenus iure ciuili constitutũ sit, dicere uitia oportere, cetera sine insidijs agere, &, quoniã uendat, uelle quamoptime uendere. aduexi, exposui; uendo meum non pluris, quàm ceteri; fortasse etiam minoris, cum maior est copia: cui fit iniuria? exoritur Antipatri ratio ex altera parte. quid agis? tute, cum hominibus consulere debeas, & seruire

humanæ

humanæ societati; eaq; lege natus sis, ut ea habeas prin cipia naturæ, quibus parere, et quæ semper sequi debe as, ut utilitas tua, cōmunis utilitas sit, uicissim et æque cōmunis utilitas, tua sit: cœlabis homines, quid ijs adsit & commoditatis, & copiæ? respondebit Diogenes for tasse sic: aliud cœlare, aliud est tacere: neque ego nunc te cœlo, si tibi non dico quæ natura deorum sit, quis sit finis bonorum: quæ tibi plus prodessent cognita, quam tritici utilitas: sed non, quidquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. immo uero, inquit ille, neces se est: si quidem inter homines natura meministi coniun ctam societatem. memini, inquit ille: sed num ista socie tas talis est, ut nihil suū cuiusque sit? quod si ita est, nec uendendum quidem quidquã est, sed donandum. uides in hac tota disceptatione non illud dici: quamuis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam; sed ita ex pedire, ut turpe non sit: ex altera autem parte, ea re, quia turpe sit, non esse faciendum. uendat ædes uir bo nus propter aliqua uitia, quæ ipse norit, ceteri igno rent: pestilentes sint, & habeantur salubres: ignore tur in omnibus cubilibus apparere serpentes: male ma teriatæ, ruinosæ: sed hoc præter dominum nemo sciat: quæro, si hoc emptoribus uenditor non dixerit, ædesq; uendiderit pluris multo quàm se uenditurum putarit, num id iuste, aut improbe fecerit? ille uero, inquit An tipater, improbe facit: quid enim est aliud errãti uiam non monstrare, quod Athenis execrationibus publicis sancitum est, si hoc non est, emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? plus etiam est, quàm uiam non monstrare: nam est, scien

tem

Natura principio

tem in errorẽ alterum inducere. Diogenes contra: num te emere coegit, qui ne hortatus quidem est? ille, quod non placebat, proscripsit: tu, quod placebat, emisti. quòd si, qui proscribunt uillam bonã (ut ipsi asserunt) beneq; ædificatam, non existimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione: multo minus, qui domum non laudarunt: ubi enim iudicium emptoris est, ibi fraus uenditoris quæ potest esse? sin autem dictum non omne præstandum est: quod dictum non est, id præstandum putas? quid uero est stultius, quàm uenditorem eius rei, quam uendat, uitia narrare? quid autem tam absurdum, quàm si domini iussu ita præco prædicet, domum pestilentem uendo? sic ergo in quibusdã causis dubijs, ex altera parta defenditur honestas; ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile uideatur, non modo honestum facere sit, sed etiam, nõ facere turpe. hæc est illa, quæ uidetur utilium fieri cum honestis sæpe, dissensio: quæ dijudicanda sunt: nõ enim, ut quæreremus, exposuimus, sed ut explicaremus. non igitur uidetur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædium uenditor cœlare emptores debuisse: neque enim id est cœlare, quidquid reticeas: sed cum quod tu scias, id ignorare emolumenti tui causa uelis eos quorum intersit id scire. hoc autem cœlandi genus quale sit, & cuius hominis, quis non uidet? certe non aperti, nõ simplicis est, non ingenui, nõ iusti, non uiri boni; uersuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, ueteratoris, uafri. hæc tot, et alia plura non ne inutile est uitiorũ subire nomina? quòd si uituperandi sunt, qui reticuerunt: quid de ijs existimandum est, qui orationis uanitatem adhibuerunt?

adhibuerunt? C. Canius eques R. homo nec infacetus, & satis literatus, cum se Syracusas otiandi causa, non negotiandi (ut ipse dicere solebat) cōtulisset, dictitabat se hortulos aliquos uelle emere, quò inuitare amicos, & ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. quod cum percrebuisset, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis, dixit, uenales quidem se hortos non habere, sed licere uti Canio, si uellet, ut suis: & simul ad cœnam inuitauit in posterum diem. cum ille promisisset, tum Pythius, ut argentarius, qui esset apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se conuocauit, & ab ijs petiuit, ut ante suos hortulos postera die piscarentur; dixitq;, quid eos facere uellet. ad cœnam tempore uenit Canius. opipare paratum erat conuiuium. cymbarum ante oculos multitudo. pro se quisque, quod ceperat, afferebat. ante pedes Pythij pisces abijciebātur. tum Canius, quæso, inquit, quid est ò Pythi, tantum ne pisciū? tantum ne cymbarum? & ille, quid mirum? inquit: hoc loco est, Syracusis quidquid est piscium: hic aquatio: hac uilla isti carere non possunt. incensus Canius cupiditate, contendit à Pythio, ut uenderet. grauate ille primo. quid multa? impetrat: emit homo cupidus, & locuples tanti, quāti Pythius uoluit, et emit instructos: nomina facit: negotium conficit. inuitat Canius postera die familiares suos: uenit ipse mature: scalmum nullum uidet: quærit ex proximo uicino, num feriæ quædam piscatorum essent, quòd eos nullos uideret: nullæ, quod sciam, inquit ille: sed hic piscari nulli solent: itaque heri mirabar, quid accidisset. stomachari Canius: sed quid faceret? non dum enim Aquilius collega, & familiaris

C. Caninius

Pythius argentarius.

miliaris meus protulerat de dolo malo formulas. in quibus ipsis, cum ex eo quærerem, quid esset dolus malus: respondebat, cum esset aliud simulatum, aliud actum. hoc quidem sanè luculenter, ut ab homine perito definiendi. ergo & Pythius, et omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. nullum igitur factum eorum potest utile esse, cum sit tot uitijs inquinatum. quòd si Aquiliana definitio uera est, ex omni uita simulatio, dissimulatioq; tollenda est. ita nec, ut emat melius, nec, ut uendat, quisquã simulabit, aut dissimulabit uir bonus. atque iste dolus malus etiam legibus erat uindicatus: ut tutela Duodecim tabulis, & circunscriptio adolescentium lege Plectoria, &, sine lege, iudicijs, in quibus, EX FIDE BONA, additur. reliquorum autem iudiciorum hæc uerba maxime excellunt, in arbitrio rei uxoriæ, MELIVS, AEQVIVS: in fiducia, VT INTER BONOS BENE AGIER. quid ergo? aut in eo, quod melius, æquius est, potest ulla pars inesse fraudis? aut, cum dicitur, inter bonos bene agier, quidquam agi dolose, aut malitiose potest? dolus autem malus simulatione, & dissimulatione (ut ait Aquilius) continetur. tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium. non licitatorem uenditor, nec, qui contra se liceatur, emptor opponet: uterque, si ad loquendũ uenerit, non plus, quàm semel, loquetur. Quintus quidem Scæuola P. filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cuius emptor erat, semel indicaretur, idq; uenditor ita fecisset, dixit se pluris æstimare, addidit centum millia. nemo est, qui hoc uiri boni fuisse neget: sapientis negant: ut si minoris, quàm potuisset,

Dolus malus legi uindicatus

Scæuola P. uir bonus.

ſet, uendidiſſet. hæc igitur eſt illa pernicies, quòd alios bonos, alios ſapientes exiſtimant: ex quo Ennius: Nequidquam ſapere ſapientẽ, qui ſibi ipſi prodeſſe nequiret. uere id quidẽ, ſi, quid eſſet prodeſſe, mihi cũ Ennio conueniret. Hecatonem quidem Rhodium, diſcipulum Panætij, uideo in ijs libris, quos de officijs ſcripſit Q. Tuberoni, dicere, ſapientis eſſe, nihil contra mores, leges, inſtituta faciẽtem, habere rationem rei familiaris: neq; enim ſolum nobis diuites eſſe uolumus, ſed liberis, propinquis, amicis, maximeq́; reip. ſingulorum enim facultates, & copiæ, diuitiæ ſunt ciuitatis. huic Scæuolæ factum, de quo paulo ante dixi, placere nullo modo poteſt: etenim omnino ſe negat facturum compẽdij ſui cauſa, quod non liceat. huic nec laus magna tribuenda eſt, nec gratia. ſed ſiue & ſimulatio, et diſſimulatio dolus malus eſt; perpaucæ res ſunt, in quibus dolus iſte malus non uerſetur: ſiue uir bonus eſt is, qui prodeſt, quibus poteſt, nocet nemini; recte iuſtũ uirum, bonum non facile reperiemus. nunquã igitur eſt utile peccare, quia ſemper eſt turpe: & quia ſemper eſt honeſtum uirum bonũ eſſe, ſemper eſt utile. ac de iure quidẽ prædiorum ſancitum eſt apud nos iure ciuili, ut in his uendendis uitia etiã dicerentur, quæ nota eſſent uenditori. nã, cum ex Duodecim tabulis ſatis eſſet cautum, ea præſtari, quæ eſſent lingua nuncupata; quæ qui inficiatus eſſet, duplicem pœnam ſubiret: à iuriſcõſultis etiam retĩcentiæ pœna eſt cõſtituta: quidquid enim ineſt prædio uitij, id, ſtatuerunt, ſi uenditor ſciret, niſi nominatim dictum eſſet, præſtari oportere. ut, cum in arce augurium Augures acturi eſſent, iuſſiſſentq́; T. Claudium Centima-

Hecatonis Rod. libri de officijs

Dolus malus q.

timalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri
eas, quarum altitudo officeret auspicijs: Claudius pro-
scripsit, insulam uendidit: emit P. Calphurnius Lana-
rius. huic ab auguribus illud idem denunciatum est.
itaque Calphurnius, cum demolitus esset, cognouissetq;
Claudium ædes postea proscripsisse, quàm esset ab augu
ribus demoliri iussus, arbitrum illum adegit: QVID
QVID sibi de ea re facere oporteret ex fide bona. M.
Cato sententiam dixit, hujus nostri Catonis pater: ut
enim ceteri ex patribus, sic hic, qui illud lumen proge-
nuit, ex filio est nominãdus. is igitur iudex ita pronun
ciauit. cum in uenundando rem eam scisset, et non pro
nunciauisset, emptori damnum præstari oportere. igi-
tur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse empto
ri uitium, quod nosset uenditor. quòd si recte dijudica-
uit, non recte frumentarius ille, non recte ædium pesti
lentium uenditor tacuit. sed huiusmodi reticentiæ iure
ciuili omnes comprehendi non possunt; quæ autem pos-
sunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus pro-
pinquus noster C. Sergio Oratæ uendiderat ædes eas,
quas ab eodẽ ipse paucis ante annis emerat. hæ Sergio
seruiebant: sed hoc in mancipio Marius non dixerat. ad
ducta res in iudicium est. Oratam Crassus, Gratidia-
num defendebat Antonius. ius Crassus urgebat; quod
uitium uenditor non dixisset, sciens, id oportere præsta
ri: æquitatem Antonius; quoniam id uitium ignotum
Sergio non fuisset, qui illas ædes uẽdidisset, nihil fuisse
necesse dici; nec eum esse deceptum, qui id, quod eme-
rat, quo iure esset, teneret. quorsum hæc? ut illud in-
telligas, non placuisse maioribus nostris astus. sed aliter
leges,

Claudij Centimali factum improbat

Calphurnius Lanarius.

Catonis egregia laus.

M. Marius Gratidianus.

Sergius Orata.

leges, aliter philosophi tollunt astutias: leges, quatenus manu tenere res possunt: philosophi, quatenus ratione, & intelligentia. ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiose, ne quid simulate, ne quid fallaciter. sunt ne igitur insidiæ, tendere plagas, etiam si excitaturus nō sis, nec agitaturus? ipsæ enim feræ nullo insequente sæpe incidunt, sic, tu cum ædes proscribas, tabulam tanquā plagam ponas, domum propter uitia uendas, in eā aliquis incurrat imprudens. hoc quāquam uideo propter deprauationem consuetudinis neque more turpe haberi; neque aut lege sanciri, aut iure ciuili: naturæ tamē lege sancitum est: societas enim est (quod etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissime quidem quæ pateat, hominum inter homines; interior eorū, qui eiusdem gentis sunt; propior eorum, qui eiusdem ciuitatis. itaque maiores aliud ius gentiū, aliud ius ciuile esse uoluerunt: quod enim ciuile, non idem continuo gentium; quod autem gentium, idem ciuile esse debet. sed nos ueri iuris, germanæq; iustitiæ solidā, et expressam effigiem nullam tenemus: umbra, & imaginibus utimur: easq; ipsas utinam sequeremur: feruntur enim ex optimis naturæ principijs, & ueritatis exemplis: nam quanti uerba illa? VTI NE PROPTER TE, FIDEM'VE TVAM CAPTVS, FRAVDATVS'VE SIM. quàm illa aurea? VT, INTER BONOS BENE AGIER OPORTET, ET SINE FRAVDATIONE. sed, qui sint boni, & quid sit bene agi, magna quæstio est. Quintus quidem Scæuola Pont. Max. summā uim esse dicebat in omnibus ijs arbitrijs, in quibus adderetur ex

fol. 12 13a

cum clien[illegible] patronum. pupillus tutorem rogaba[illegible] his uerbis ure[illegible]

fide bona: fideiq; bonæ nomen existimabat manare latissime, idq; uersari in tutelis, societatibus, fiducijs, mãdatis, rebus emptis, uenditis, conductis, locatis: quibus uitæ societas continetur: in his magni esse iudicis statuere, præsertim cum in plerisque essent iudicia contraria, quid quenque cuique præstare oporteret. quocirca astutiæ tollẽdæ sunt, eáq; malitia, quæ uult quidem uideri se esse prudentiã, sed abest ab ea, distatq; plurimũ: prudentia est enim locata in delectu bonorum, & malorũ; malitia, si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt, mala bonis anteponit. nec uero in prædijs solum ius ciuile ductum à natura malitiam, fraudemq; uindicat; sed et in mancipiorum uenditione uenditorũ fraus omnis excluditur: qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto Aedilium. hæredum alia causa est. ex quo intelligitur, quoniam iuris natura fons sit, hoc secundum naturã esse, neminem id agere, ut ex alterius prædetur inscitia: nec ulla pernicies uitæ maior inueniri potest, quàm in malitia simulatio intelligẽtiæ. ex quo ĩlla innumerabilia nascuntur: ut utilia cum honestis pugnare uideantur. quotus enim quisque reperietur, qui, impunitate, et ignoratione omnium proposita, abstinere possit iniuria? periclitemur, si placet, in ijs quidem exemplis, in quibus, peccare uulgus hominum fortasse non putat: neque enim de sicarijs, ueneficis, testamentarijs, furibus, peculatoribus hoc loco disserendum est; qui non uerbis sunt, et disputatione philosophorum, sed uinculis, et carcere castigãdi: sed hæc cõsideremus, quæ faciunt ij, qui habentur boni. L. Minutij Basilij, locupletis hominis, falsum testamentum quidam è Græcia

Romam

Romam attulerunt. quod quo facilius obtinerent, scri-
pserunt hæredes secum M. Crassum, & Q. Horten-
sium, homines eiusdem ciuitatis potentissimos. qui, cum
illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent
conscij culpæ, alieni facinoris munusculum non repu-
diauerunt. quid ergo? satin hoc est, ut non deliquisse ui
deantur? mihi quidẽ non uidetur. quanquã alterum a-
maui uiuum, alterum non odi mortuum. sed cum Basi-
lius M. Satirium sororis filium nomen suum ferre uo- M. satirius
luisset, eumq́; fecisset hæredem; hunc dico patronũ agri
Piceni, & Sabini: (ò turpem notam temporum illorũ)
non erat æquum principes ciuitatis rem habere, ad Sa-
tirium nihil præter nomen peruenire. etenim si is, qui
non defendit iniuriam, neque propulsat à suis, cum po
test, iniuste facit, ut in primo libro disserui: qualis ha-
bendus est is, qui non modo repellit, sed etiam adiuuat
iniuriam? mihi quidem etiã uere hæreditates non hone
stæ uidentur, si sint malitiosis blanditijs officiorum, non
ueritate, sed simulatione quæsitæ. atqui in talibus re-
bus aliud utile interdum, aliud honestum uideri solet:
falso: nam eadem utilitatis, quæ honestatis, est regula.
qui hoc non præuiderit, ab hoc nulla fraus aberit, nul
lum facinus: sic enim cogitans; est istud quidem hone-
stum, uerum hoc expedit; res à natura copulatas aude-
bit errore diuellere: qui fons est fraudum, maleficiorũ,
scelerum omnium. itaque si uir bonus habeat hanc uim,
ut, si digitis concrepuerit, possit in locupletium testamẽ
ta nomen eius irrepere, hac ui non utatur, ne si explora
tum quidem habeat id omnino neminem unquam suspi
caturum. at si dares hanc uim M. Crasso, ut digitorum

percussione hæres posset scriptus esse, qui re uera nõ esset hæres; in foro, mihi crede, saltaret. homo autem iustus, et is, quem sentimus uirum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. hoc qui admiratur, is se, quis sit uir bonus, nescire fatetur. at uero, si quis uoluerit animi sui cõplicatam notionem euoluere, iam se ipse doceat, eum uirum bonum esse, qui prosit, quibus possit; noceat nemini, nisi lacessitus iniuria. quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi ueneno perficiat, ut ueros hæredes moueat, in eorum locum ipse succedat? nõ ergo faciat, dixerit quis, quod utile sit, quodq; expediat? imo intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit iniustum. hoc qui non didicerit, bonus esse non poterit. Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro puer, iudicem M. Lutatio Pythiæ fuisse, equiti R. sane honesto, cum is sponsionem fecisset, NI bonus uir esset: itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam iudicaturum, ne aut spoliaret fama probatum hominẽ, si contra iudicasset; aut statuisse uideretur uirum bonũ aliquem esse, cum ea res innumerabilibus officijs, et laudibus contineretur: huic igitur uiro bono, quem Fimbria etiam, non modo Socrates, nouerat, nullo modo uideri potest quidquam esse utile, quod non honestum sit. itaque talis uir non modo facere, sed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat prædicare. hæc, non ne est turpe, dubitare philosophos, quæ ne rustici quidem dubitent? à quibus natum est id, quod iam tritum est uetustate prouerbium: cum enim fidem alicuius, bonitatemq; laudant, dignum esse dicunt, quicum in tenebris mices. hoc quam habet uim, nisi illam, nihil

Fimbria.

hil

hil expedire, quod non deceat, etiam si id possis nullo refellente obtinere. uides ne igitur hoc prouerbio, neque Gygi illi posse ueniam dari, neque huic, quem paulo ante fingebã digitorum percussione hæreditates omnium posse ad sese conuertere? ut enim, quod turpe est, id quamuis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, aduersante etiam, & repugnante natura. at enim, cum permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius, cum à spe consulatus longe abesset, & septimum annum post præturam iaceret, neque petiturus unquam consulatum uideretur, Q. Metellum, cuius legatus erat, summum uirum, & ciuem, cum ab eo imperatore suo Romam missus esset, apud populum R. criminatus est, bellum illum producere, si se consulem fecissent, breui tempore aut uiuum, aut mortuum Iugurtham se in potestatem populi R. redacturum. itaque factus est ille quidem consul, sed à fide iustitiaq; discessit, qui optimum, et grauissimum ciuem, cuius legatus, & à quo missus esset, in inuidiam falso crimine adduxerit. nec noster quidem Gratidianus officio boni uiri functus est tum, cum prætor esset, collegiumq; prætorium tribuni pl. adhibuissent, ut res numaria de communi sententia constitueretur: iactabatur enim temporibus illis numus, sic, ut nemo posset scire quid haberet. conscripserunt communiter edictum cum pœna, atque iudicio, constitueruntq; , ut omnes simul in Rostra post meridiem descenderent. & ceteri quidem alius alio: Marius à subsellijs in Rostra rectà: idq; , quod communiter compositum fuerat, solus edixit. et ea res (si quæ-

Q. Metellus a legato suo C. Mario accusatus.

Gratidianus lapsus ab officio boni uiri

ris) ei magno honori fuit: omnibus uicis statuæ factæ sunt: ad eas thus, & cerei. quid multa? nemo unquam multitudini fuit charior. hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cum id, in quo uiolatur æquitas, non habetur ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum uidetur: ut Mario præripere collegis, & tribunis pl. popularem gratiam, non ita turpe; consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, ualde utile uidebatur. sed omniũ una regula est, quam cupio tibi esse notissimam: aut illud, quod utile uidetur, turpe ne sit: aut si turpe est, ne uideatur esse utile. quid igitur? possumus ne aut illum Marium uirum bonum iudicare, aut hunc? explica, atque excute intelligentiam tuam, ut uideas, quæ sit in ea species, forma, & notio uiri boni. cadit ergo in uirum bonum mentiri emolumenti sui causa, criminari, præripere, fallere? nihil profecto minus. est ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut uiri boni & splendorem, & nomen amittas? quid est, quod afferre tantum utilitas ista, quæ dicitur, possit, quantum auferre, si boni uiri nomen eripuerit, fidem, iustitiamq; detraxerit? quid enim interest, utrum ex homine se conuertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? quid, qui omnia recta, & honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur; non ne id faciunt, quod is, qui etiam socerũ habere uoluit eum, cuius ipse audacia potẽs esset? utile enim uidebatur plurimum posse alterius inuidia: id quàm iniustum in patriam, quàm inutile, quàm turpe esset, nõ uidebat. ipse autem socer in ore semper Græcos uersus

Euripidis

pompeius caesarem

Euripidis de Phœnissis habebat. quos dicam, ut potero; incondite fortasse, sed tamen ut res possit intelligi:

Nam si uiolandum est ius, regnandi gratia
Violandum est: alijs rebus pietatem colas.

capitalis Eteocles, uel potius Euripides, qui id unum solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, uenditiones fraudulentas? ecce tibi, qui rex populi R. dominusq; omnium gentium esse concupierit, idq; perfecerit. hanc cupiditatē si quis honestam esse dicit, amens est: probat enim legum, et libertatis interitum, earumq; oppressionem tetram, et detestabilem, gloriosam putat. qui autem fateatur honestum non esse in ea ciuitate, quæ libera fuit, quæq; esse debeat, regnare, sed ei, qui id facere possit, esse utile; qua hunc obiurgatione, aut quo potius conuitio à tanto errore coner auertere? potest enim, dij immortales, cuiquam esse utile fœdissimum, & teterrimum parricidium patriæ, quãuis, eo qui se obstrinxerit, ab oppressis ciuibus parens nominetur? honestate igitur dirigenda utilitas est, & quidem sic, ut hæc duo uerba inter se discrepare, sed tamē unum sonare uideantur. nunc abeo ad uulgi opinionem, quæ maior utilitas, quàm regnandi esse possit? nihil contra inutilius, ei qui id iniuste consecutus sit, inuenio, cum ad ueritatē cœpi reuocare rationem: possunt enim cuiquã esse utiles angores, solicitudines, diurni et nocturni metus, uita insidiarum periculorumq; plenissima? Multi iniqui, atq; infideles regno, pauci boni sunt, inquit Accius: at cui regno? quod à Tantalo, et Pelope proditum iure obtinebatur. nam quanto plures ei regi

Euripidis uer

Caesar repre(hen)sus

putas, qui cum exercitu populi R. populum ipsum Romanum oppressisset, ciuitatemq; nõ modo liberam, sed etiam gentibus imperantem seruire sibi coegisset? hunc tu quas cõscientiæ labes in animo censes habuisse? quæ uulnera? cuius autem uita ipsi potest utilis esse, cum eius uitæ ea conditio sit, ut, qui illam eripuerit, in maxima gratia futurus sit, & gloria? quòd si hæc utilia non sunt, quæ maxime uidentur, quia plena sunt dedecoris, ac turpitudinis, satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit: quanquam id quidem cum sæpe aliàs, tum Pyrrhi bello à C. Fabritio consule iterum, et à senatu nostro iudicatum est. cum enim rex Pyrrhus populo R. bellum ultro intulisset, cumq; de imperio certamen esset cum rege generoso, ac potente, perfuga ab eo uenit in castra Fabritij, eiq; est pollicitus, si præmium ei proposuisset, se, ut clam uenisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum, et eum ueneno necaturum. hunc Fabritius reducendum curauit ad Pyrrhum: idq; eius factum à senatu laudatum est. atqui, si speciem utilitatis, opinionemq; quærimus, magnum illud bellum, perfuga unus, & grauem aduersarium imperij sustulisset: sed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuisset, eum nõ uirtute, sed scelere superatum. utrum igitur utilius uel Fabritio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis, fuit; uel senatui nostro, qui nunquam utilitatem à dignitate seiunxit, armis cum hoste certare, an uenenis? si gloriæ causa imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt esse utiles cũ infamia. non igitur utilis

lis

lis illa L. Philippi Q. filij sententia: quas ciuitates L. Sylla pecunia accepta ex S.C. liberauisset, ut eæ rursus uectigales essent, neque ijs pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. est ei senatus assensus. turpe imperio: piratarũ enim melior fides, quàm senatus: at aucta uectigalia: utile igitur. quousque audebunt dicere, quidquam utile, quod non honestum? potest autem ulli imperio, quod gloria debet fultum esse, & beneuolentia sociorum, utile esse odium, & infamia? ego etiam cum Catone meo sæpe dissensi: nimis enim mihi uidebatur præfracte ærarium, uectigaliáq; defendere, omnia publicanis negare, multa socijs; cum in hos benefici esse deberemus, cum illis sic agere, ut cum colonis nostris soleremus; eóq; magis, quòd illa ordinum cõiunctio ad salutem reip. pertinebat. male etiam Curio, cũ causam Transpadanorum æquam esse dicebat; semper autem addebat, Vincat utilitas. potius diceret, nõ esse æquam, quia non esset utilis reip. quàm, cum æquã esse diceret, non esse utilem fateretur. plenus est sextus liber de officijs Hecatonis talium quæstionum; sit ne boni uiri, in maxima caritate annonæ familiam non alere. in utranque partem disputat: sed tamen ad extremum utilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. quærit, si in mari iactura facienda sit, equi ne pretiosi potius iacturam faciat, an seruuli uilis. hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebit'ne eam sapiens, si potuerit? negat; quia sit iniurium. quid dominus nauis? eripiet'ne suum? minime, non plus, quàm si nauigantẽ in altum eijcere de naui uelit, quia sua non sit: quoad

enim

L. Philippi iniusta sententia.

Curio utilitatem præponebat æquitati

Hecato

enim peruentum sit eò, quò sumpta nauis est, non domĩni est nauis, sed nauigãtium. quid, si in una tabula sint duo naufragi, hiq; sint sapientes, sibi uterque rapiat, an alter cedat alteri? cedat uero, sed ei, cuius magis intersit uel sua, uel reip. causa uiuere. quid, si hæc paria in utroque? nullum erit certamẽ; sed quasi in sorte, aut in micando uictus, alteri cedet alter. quid, si pater fana expilet, cuniculos agat ad ærariũ, indicet ne id magistratibus filius? nefas id quidem est: quin etiã defendat patrem, si arguatur. non igitur patria præstat omnibus officijs? immo uero: sed ipsi patriæ cõducit, pios habere ciues in parentes. quid, si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater, silebit ne filius? immo uero obsecrabit patrem, ne id faciat: si nihil proficiet, accusabit, minabitur etiã: ad extremũ, si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutẽ anteponet saluti patris. quærit etiã, si sapiens adulterinos numos accipiet imprudens pro bonis, cum id rescierit, soluturus ne sit eos, si cui debeat, pro bonis. Diogenes ait, Antipater negat: cui potius assentior. qui uinum fugiens uendat sciens, debeat ne dicere? non necesse putat Diogenes, Antipater uiri boni existimat. hæ sunt quasi controuersiæ in iure Stoicorũ. in mancipio uendendo, dicenda ne uitia? non ea, quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium iure ciuili; sed hæc, mendacẽ esse, aleatorem, furacem, ebriosum: alteri dicenda uidentur, alteri non dicenda. si quis aurũ uendens, aurichalcum se putat uendere, indicet ne ei uir bonus aurum illud esse, an emat denario quod sit millenarium? perspicuum iam est, et quid mihi uideatur, et quæ sit inter eos philosophos, quos nomina

ui, controuerſia. pacta, et promiſſa ſemper ne ſeruanda ſint, quæ nec ui, nec dolo malo (ut prætores ſolent dicere) facta ſint? ſi quis medicamentũ cuipiam dederit ad aquam intercuté, pepigeritq́; , ne illo medicamento unquam poſtea uteretur; ſi eo medicamento ſanus factus fuerit, et annis aliquot poſt inciderit in eundem morbũ nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti, quid faciendum ſit, cũ ſit is inhumanus, qui nõ concedat, uti, nec ei quidquã fiat iniuriæ? uitæ, et ſaluti cõſulendum eſt. quid, ſi quis ſapiens rogatus ſit ab eo, qui eum hæredem faciat, cũ ei teſtamento ſeſtertium millies relinquatur, ut ante quàm hæreditaté adeat, luce palàm in foro ſaltet, idq́; , ſe facturum promiſerit, quòd aliter eum hæredem ſcripturus ille non eſſet: faciat, quod promiſerat ille, nec ne? promiſiſſe nollem, et id arbitror fuiſſet grauitatis: ſed, quoniam promiſit, ſi ſaltare in foro turpe ducet, honeſtius mentietur, ſi ex hæreditate nihil ceperit: niſi forte eam pecuniam in reip. magnum aliquod tempus contulerit, ut uel ſaltare eum, cum patriæ conſulturus ſit, turpe nõ ſit. ac ne illa quidem promiſſa ſeruanda ſunt, quæ non ſunt ijs ipſis utilia, quibus illa promiſeris. Sol Phaetõti filio (ut redeamus ad fabulas) facturũ ſe eſſe dixit, quidquid optaſſet: optauit, ut in currũ patris tolleretur: ſublatus eſt inſanus: ante quàm cõſtitit, ictu fulminis deflagrauit. quãto melius fuerat in hoc promiſſum patris non eſſe ſeruatum? quid, quod Theſeus exegit promiſſum à Neptuno? cui cũ tres optiones Neptunus dediſſet, optauit interitũ Hippolyti filij ſui, cum is patri ſuſpectus eſſet de nouerca; quo optato impetrato, Theſeus in maximis fuit luctibus. quid Agamemnon?

[Phaeton solis filius.]

[Phaeton ictu fulminis deflagrauit.]

memnon? cum deuouisset Dianæ, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolauit Iphigeniā, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. promissum potius non faciendum, quàm tam tetrum facinus admittendum fuit. ergo & promissa non facienda nonnunquam. Neque semper deposita reddenda sunt. si gladium quis apud te sanæ mentis deposuerit, repetat insaniens; reddere peccatum sit, non reddere officium. quid, si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellū inferat patriæ, reddes ne depositū? non, credo: facies enim contra remp. quæ debet esse carissima. sic multa, quæ natura honesta uidentur esse, temporibus fiunt non honesta. facere promissa, stare conuentis, reddere deposita, commutata utilitate fiunt non honesta. ac de ijs quidem, quæ uidentur esse utilitatis contra iustitiam simulatione prudentiæ, satis, arbitror, dictum. sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem uersabimur, cum docebimus, ea, quæ uidentur esse utilia, neque sunt, quàm sint uirtutis inimica. ac de prudentia quidem, quam uult imitari malitia; itemq; de iustitia, quæ semper est utilis, disputatum est. Reliquæ sunt duæ partes honestatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine, et præstantia cernitur; altera in conformatione, et moderatione continentiæ, & tēperantiæ. utile uidebatur Vlyssi (ut quidam poetæ tragici prodiderunt: nam apud Homerum optimum auctorem talis de Vlysse nulla suspicio est) sed insimulant eum tragœdiæ simulatione insaniæ militiam subterfugere uoluisse. non honestum consilium: at utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare; et Ithacæ uiuere otiose

Agamemnon immolauit Iphigeniam filiā.

Vlixes militiā simulatione insaniā subterfugere uoluit.

cum

cum parentibus, cum uxore, cum filio. ullum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cũ tranquillitate hac conferendum putas? ego uero istam contemnendã, et abijciendam; quoniã, quæ honesta non sit, ne utilem quidẽ esse arbitror: quid enim auditurum putas fuisse Vlyssem, si in illa simulatione perseuerasset? qui, cũ maximas res gesserit in bello, tamẽ hæc audiuit ab Aiace:

Cuiu' ipse princeps iurisiurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem:
Furere assimulauit. ne coiret, institit.
Quòd ni Palamedis perspicax prudentia
Istiu' percepset malitiosam audaciam,
Fides sacratæ ius perpetuo falleret.

illi uero non modo cum hostibus, uerum etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quam deserere consentientem Græciam ad bellum barbaris inferendum. sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factaq; ueniamus. M. Attilius Regulus, cum consul iterum in Africa ex insidijs captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Annibalis Amilcare, iuratus missus est ad senatũ, ut, nisi redditi essent Pœnis captiui nobiles quidã, rediret ipse Carthaginem. is, cum Romam uenisset, utilitatis speciem uidebat: sed eam, ut res declarat, falsam iudicauit: quæ erat talis, manere in patria, esse domi suæ cum uxore, cũ liberis; quam calamitatem accepisset in bello, communẽ fortunæ bellicæ iudicantem, tenere consularis dignitatis gradũ. quis hæc neget esse utilia? quid censes? magnitudo animi, & fortitudo negat. an locupletiores quæris auctores? harum enim est uirtutum proprium nil extimescere.

ſcere, omnia humana deſpicere, nihil, quod homini accidere poſſit, intolerandum putare: itaque quid fecit? in ſenatum uenit: mandata expoſuit: ſententiam ne diceret, recuſauit: quàm diu iureiurãdo hoſtium teneretur, non eſſe ſe ſenatorem. atque illud etiam: (ò ſtultum hominem, dixerit quiſpiam, et repugnanté utilitati ſuæ) reddi captiuos, negauit eſſe utile: illos enim adoleſcentes & bonos duces, ſe iam confectum ſenectute. cuius cum ualuiſſet auctoritas, captiui retenti ſunt, ipſe Carthaginẽ rediјt, neque eum caritas patriæ retinuit, nec ſuorum. neque uero tamen ignorabat ſe ad crudeliſſimũ hoſtem, et ad exquiſita ſupplicia proficiſci: ſed iuſiurandum conſeruandum putabat. itaque tum, cum uigilando necabatur, erat in meliore cauſa, quam ſi domi ſenex captiuus, periurus, & cõſularis remanſiſſet. at ſtulte, qui non modo non cenſuerit captiuos remittendos, uerum etiam diſſuaſerit. quo modo ſtulte? etiam ne, ſi reip. cõducebat? poteſt autem, quod inutile reip. ſit, id cuiquã ciui utile eſſe? peruertunt homines ea, quæ ſunt fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honeſtate ſeiungunt: omnes enim expetimus utilitatem, ad eamq; rapimur; nec facere aliter ullo modo poſſumus. nam quis eſt, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea nõ ſtudioſiſſime perſequatur? ſed quia nuſquam poſſumus, niſi in laude, decore, honeſtate, utilia reperire, propterea illa prima, & ſumma habemus, utilitatis nomen non tam ſplendidum, quàm neceſſariũ ducimus. quid eſt igitur, dixerit quis, in iureiurando? num iratum timemus Iouem? at hoc quidem cõmune eſt omnium philoſophorũ, non eorum modo, qui deum nihil habere ipſum negotiј dicunt

Atilius uigilando necatus.

Epicureorum sententia de deo.

dicunt, & nihil exhibere alteri; sed eorum etiam, qui deum semper agere aliquid, & moliri uolunt, nunquã nec irasci deum, nec nocere. quid autem iratus Iupiter plus nocere potuisset, quã nocuit sibi ipse Regulus? nulla igitur uis fuit religionis, quæ tantam utilitatem peruerteret. an, ne turpiter faceret? primũ minima de malis. num igitur tantũ mali turpitudo ista habebit, quantum ille cruciatus? deinde illud etiam apud Accium,

Fregisti ne fidem? neque dedi, neque do infideli cuiquã.

Accij poetae uersus de Atreo.

quanquam ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur. addunt etiam: quẽadmodum nos dicamus, uideri quędã utilia, quæ nõ sint; sic se dicere, uideri quædam honesta, quæ non sint: ut hoc ipsum uidetur honestum cõseruandi iurisiurandi causa ad cruciatum reuertisse, sed fit non honestum, quia, quod per uim hostium esset actum, ratum esse non debuit. addunt etiam; quicquid ualde utile sit, id fieri honestum, etiã si antea non uidetur. hæc fere contra Regulum. sed prima uideamus. Non fuit Iupiter metuẽdus, ne iratus noceret, quia neque irasci solet, neque nocere. hæc quidem ratio nõ magis contra Regulum, quã contra omne iusiurandũ ualet. sed in iureiurando, non qui metus, sed quæ uis sit, debet intelligi: est enim iusiurandũ affirmatio religiosa. quod autẽ affirmatiue, quasi deo teste, promiseris, id tenendũ est: iam enim non ad iram deorũ, quæ nulla est, sed ad iustitiam, & ad fidem pertinet: nam præclare Ennius,

Ennij uersus de fide.

O fides alma, apta pinnis, & iusiurandum Iouis.

Fidei statua capitolio.

qui igitur iusiurandum uiolat, is fidem uiolat. quam in Capitolio uicinam Iouis Optimi Maximi, ut in Catonis oratione est, maiores nostri esse uoluerunt. at enim ne

iratus

iratus quidem Iupiter plus Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus: certe, si nihil malũ esset, nisi dolere. id autem non modo non summũ malum, sed nec malum quidem esse, maxima auctoritate philosophi affirmant. quorum quidem testem non mediocrem, sed haud scio an grauissimum, Regulum nolite, quæso, uituperare: quem enim locupletiorem quærimus, quàm principem reip. qui retinendi officij causa cruciatum subierit uoluntarium? nam, quod aiunt minima de malis, id est ut turpiter potius, quàm calamitose: an est ullum maius malum turpitudine? quæ si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quanta illa deprauatio, et foeditas turpificati animi debet uideri? itaque, neruosius qui ista disserunt, solum audent malum dicere id, quod turpe sit: qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. nam illud quidem,

Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam,

idcirco recte à poeta dicitur, quia, cũ tractaretur Atreus, personæ seruiendum fuit. sed si hinc sibi sumunt, nullam esse fidẽ, quæ infideli data sit: uideant, ne quæratur latebra periurio. est autem etiam ius bellicum, fidesq; iurisiurãdi sæpe hosti seruanda: quod enim ita iuratum est, ut mens deferentis conciperet fieri oportere, id obseruandum est; quod aliter, id si non fecerit nullũ periurium est: ut, si prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, ne si iuratus quidem id non feceris: nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed cõmunis hostis omnium. cum hoc nõ fides esse debet, nec iusiurandum commune: non enim, falsum iurare, peierare est; sed, quod ex animi tui sen-

tentia

tentia iuraueris, ſicut uerbis concipitur, more noſtro, id non facere, periurium eſt: ſcite enim Euripides;

Iuraui lingua, mentem iniuratam gero.

Regulus uero non debuit conditiones, pactionesq; bellicas, et hoſtiles perturbare periurio: cum iuſto enim, et legitimo hoſte res gerebatur: aduerſus quem & totum ius fœciale, & multa ſunt iura communia. quod ni ita eſſet, nunquam claros uiros ſen tus uinctos hoſtibus dedidiſſet. at uero T. Veturius, & Sp. Poſthumius, cum iterum conſules eſſent, quia, cum male pugnatum apud Caudium eſſet, legionibus noſtris ſub iugum miſſis pacẽ cum Samnitibus fecerant, dediti ſunt his: iniuſſu enim populi, ſenatusq; fecerant. eodemq; tempore T. Numitius, Q. Aemilius, qui tum tribuni pl. erant, quòd eorum auctoritate pax erat facta, dediti ſunt, ut pax Samnitum repudiaretur. atque huius deditionis ipſe Poſthumius, qui dedebatur, ſuaſor, & auctor fuit. quod item multis annis poſt C. Mancinus: qui, ut Numantinis, quibuſcum ſine ſenatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem ſuaſit eam, quam L. Furius, & Sex. Atilius ex S.C. ferebant: qua accepta, eſt hoſtibus deditus. honeſtius hic, quam Q. Pompeius: quo, cum in eadem cauſa eſſet, deprecante, accepta lex non eſt. hic ea, quæ uidebatur, utilitas plus ualuit, quàm honeſtas: apud ſuperiores utilitatis ſpecies falſa, ab honeſtatis auctoritate ſuperata eſt. at non debuit ratum eſſe, quod erat actum per uim. quaſi uero forti uiro uis poſſit adhiberi. cur igitur ad ſenatum proficiſcebatur, cum præſertim de captiuis diſſuaſurus eſſet? quod maximum in eo eſt, id reprehenditis: non enim ſuo iudicio ſtetit;

sed suscepit causam, ut esset iudicium senatus: cui nisi ipse auctor fuisset, captiui profecto Pœnis redditi essent. ita incolumis in patria Regulus restitisset. quod quia patriæ non utile putauit, icciрco honestum sibi & sentire illa, & pati credidit. nam quòd aiunt, quod ualde utile sit, id fieri honestum: imo uero, esse, non fieri: est enim nihil utile, quod idem non honestum: nec, quia utile, honestum est; sed, quia honestum, utile. quare ex multis mirabilibus exemplis haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præstantius. sed ex tota hac laude Reguli, unum illud est admiratione dignum, quòd captiuos retinendos censuerit. nam quòd redijt, nobis non mirabile uidetur? illis quidem temporibus aliter facere non potuit: itaque ista laus non est hominis, sed temporum: nullum enim uinculum ad adstringendam fidem iureiurando maiores arctius esse uoluerunt. id indicant leges in Duodecim tabulis, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste deuincitur fides; indicant notationes, animaduersionesq; censorum, qui nulla de re diligentius, quàm de iureiurando iudicabant. L. Manlio A. filio, cum dictator fuisset, M. Pomponius tribunus pl. diem dixit, quòd is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset. criminabatur etiam, quòd Titum filium, qui Torquatus postea est appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare iussisset. quod cum audiuisset adolescens filius, negotium exhiberi patri, accurrisse Romam, et prima luce Pomponij domum uenisse dicitur. cui cum esset nūtiatum; quòd illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit è lectulo, remotisq; arbitris ad se adolescentem

iussit

*iussit uenire. at ille, ut ingressus est, confestim gladium
distrinxit, iurauitq; se illum statim interfecturum, nisi
iusiurandum sibi dedisset, se patrem missum esse factu-
rum. iurauit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad po
pulum detulit: docuit, cur sibi à causa desistere necesse
esset: Manlium missum fecit: tantum temporibus illis
iusiurandum ualebat, atque hic T. Manlius is est, qui
ad Anienem Gallo, quem ab eo prouocatus occiderat,
torque detracto, cognomen inuenit: cuius tertio consu
latu Latini ad Veserim fusi, & fugati: magnus uir in
primis: & qui nuper indulgens in patrem, idem acer-
bus, & seuerus in filium. sed ut laudandus Regulus in
conseruando iureiurando, sic decem illi, quos post Can-
nensem pugnam iuratos ad senatum misit Annibal, in
castra redituros ea, quorum erant potiti Pœni, nisi de
redimendis captiuis impetrauissent, si non redierunt,
uituperandi. de quibus non omnes uno modo: nam Po
lybius, bonus auctor in primis, scribit, ex decem nobi-
lissimis, qui tunc erant missi, nouem reuertisse à senatu
re non impetrata; unum ex decem, qui paulo post, quã
egressus erat è castris, redisset, quasi aliquid esset obli-
tus, Romæ remansisse: reditu enim in castra, liberatum
se esse iureiurando interpretabatur: non recte: fraus e-
nim distringit, non dissoluit periurium. fuit igitur stul
ta calliditas, peruerse imitata prudentiam. itaque de-
creuit senatus, ut ille ueterator, & callidus uinctus ad
Annibalem duceretur. sed illud maximum: octo homi-
num millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset,
aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in ca
stris fuissent à Paullo, & Varrone consulibus: eos sena*

tus non cenſuit redimendos, cum id parua pecunia fie-
ri potuiſſet; ut eſſet inſitum militibus noſtris aut uince-
re, aut emori. qua quidem re audita fractum animum
Annibalis ſcribit idem, quòd ſenatus, populusq; R. re
bus afflictis tam excelſo animo fuiſſet. ſic honeſtatis cō-
paratione ea, quæ uidentur utilia, uincuntur. Acilius
autē ille, qui græce ſcripſit hiſtoriam, plures ait fuiſſe,
qui in caſtra reuertiſſent, eadē fraude, ut iureiurando li
berarentur; eosq; à cenſoribus omnibus ignominijs no
tatos. ſit iam huius loci finis: perſpicuum eſt enim, quæ
timido animo, humili, demiſſo, fractoq; fiant, quale fuiſ
ſet Reguli factum, ſi aut de captiuis, quod ipſi opus eſſe
uideret, non quod reip. cenſuiſſet, aut domi remanere
uoluiſſet; non eſſe utilia, quia ſunt flagitioſa, fœda, &
turpia. Reſtat quarta pars, quæ decore, moderatio-
ne, modeſtia, continentia, temperantia continetur. po-
teſt igitur quidquam eſſe utile, quod ſit huic talium uir
tutum choro contrarium? atqui ab Ariſtippo Cyrenai-
ci, atque Annicerij philoſophi nominati, omne bonum
in uoluptate poſuerunt; uirtutemq; cenſuerunt ob eam
rem eſſe laudandam, ꝙ efficiens eſſet uoluptatis. qui-
bus obſoletis floret Epicurus, eiuſdem ferè adiutor, au-
ctorq; ſententiæ. cum his, uelis equisq; (ut dicitur) ſi
honeſtatē tueri, ac retinere ſententia eſt, decertandum
eſt: nam ſi non modo utilitas, ſed uita omnis beata, cor
poris firma conſtitutione, eiusq; conſtitutionis ſpe explo
rata (ut à Metrodoro ſcriptum eſt) cōtinetur; certe hæc
utilitas, & quidem ſumma (ſic enim cenſent) cum hone
ſtate pugnabit. nam ubi primum prudentiæ locus dabi
tur? an, ut conquirat undique ſuauitates? quàm miſer

uirtutis

Acilius grece scripsit historiam.

Aristippus auctor sectae Cyrenaice, et Annicerij omne bonum in voluptate posuit.

uirtutis famulatus seruientis uoluptati? quod autem munus prudentiæ? an legere intelligenter uoluptates? fac nihil isto esse iucundius: quid excogitari potest turpius? iam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum, laborumq; contemptio? quamuis enim multis in locis dicat Epicurus, sicut hic dicit, satis fortiter de dolore; tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona uoluptate terminauerit, mala dolore; ut si illum audiam de continentia, & temperantia. dicit ille quidem multa multis locis: sed aqua hæret, ut aiunt; nam quo modo potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in uoluptate? est enim temperantia libidinum inimica, libidines autem consectatrices uoluptatis. atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallide tergiuersantur. prudentiam introducunt scientiam suppeditantem uoluptates, depellentem dolores. fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt rationem negligendæ mortis, perpetiendiq; doloris. etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, sed tamẽ quoquo modo possunt: dicunt enim, uoluptatis magnitudinem doloris detractione fieri. iustitia uacillat, uel iacet potius, omnesq; hæ uirtutes, quæ in communitate cernuntur, et in societate generis humani: neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, nõ plus quàm amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad uoluptatem, utilitatem'ue referantur. cõferamus igitur in pauca: nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria; sic omnem uoluptatem dicimus

K 3 honestati

Epicurus satis fortiter de dolore.

Epicuri de bono et malo sententia

honestati esse contrariam. quo magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum iudico: qui se dirempturos controuersiam putauerunt, si cum honestate uoluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulauissent. non recipit istam coniunctionem honestas, aspernatur, repellit. nec uero finis bonorum, & malorũ, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri, et tẽperari potest. sed de hoc hactenus: magna enim res, alio loco pluribus uerbis disputata. nunc ad propositum. quemadmodum igitur, si quando ea, quæ uideretur utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est supra disputatum. sin autem speciem utilitatis etiam uoluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cum honestate coniunctio: nam ut tribuamus aliquid uoluptati, condimenti fortasse nonnihil, utilitatis certe nihil habebit.

Habes à patre munus Marce fili, mea quidem sententia, magnum: sed perinde erit, ut acceperis. quanquam tibi hi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquam hospites, erunt recipiendi. sed ut, si ipse uenissem Athenas, quod quidem esset factum, nisi me de medio cursu clara uoce patria reuocasset, aliquando me quoque audires: sic, quoniam his uoluminibus ad te profecta uox mea est, tribues his temporis quantum poteris; poteris autem, quantum uoles. cum uero intellexero, te hoc scientiæ genere gaudere, tum & præsens tecum propediem (ut spero) &, dum aberis, absens loquar. Vale igitur mi Cicero; tibiq; persuade, te mihi quidem esse carissimum, sed multo fore cariorem, si talibus monimentis, præceptisq; lætabere.

M.

M. TVLLII CICERONIS CATO MAIOR, VEL DE SENECTVTE AD T. POMPONIVM ATTICVM.

DIALOGI PERSONAE, SCIPIO, CATO, LAELIVS.

O TITE, *si quid ego adiuro, curam'ue leuasso,*
Quæ nunc te coquit, & uersat in pectore fixa,
Ecquid erit præmi?

licet enim uersibus ijsdem mihi affari te Attice, quibus affatur Flaminium ille uir, haud magna cum re, sed fide plenus. quanquam certo scio, non, ut Flaminium, solicitari te Attice sic noctesq;, diesq;: noui enim moderationem animi tui, & æquitatem; teq; non cognomen solum Athenis deportasse, sed humanitatem, & prudentiam intelligo. et tamen suspicor ijsdem rebus te, quibus me ipsum, interdum grauius commoueri. quarum consolatio & maior est, & in aliud tempus differenda. nunc autem mihi uisum est, aliquid ad te de senectute conscribere: hoc enim onere, quod mihi tecum cõmune est, aut iam urgentis, aut certe aduentantis senectutis et te, et me ipsum leuari uolo. etsi te quidem id modice, ac sapienter, sicut omnia, et ferre, et laturũ esse certo scio. sed mihi, cum de senectute uellem aliquid scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterque nostrum communiter uteretur. mihi quidem ita iucunda huius libri confectio fuit, ut non modo omnes absterserit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam, et iucundam senectutem. nunquam igitur satis laudari philosophia poterit: cui qui pareat, omne tempus æta-

tis sine molestia possit degere. sed de ceteris & diximus alias multa, & saepe dicemus. hunc uero librum de senectute ad te misimus. omnem autem sermonem tribuimus non Tithono, ut Aristo Chius, ne parum esset auctoritatis in fabula; sed M. Catoni seni, quo maiorem auctoritatem haberet oratio: apud quem Laelium, & Scipionem facimus admirantes, quòd is tam facile senectutem ferat, ijsq; eum respondentem: qui si eruditius uidebitur disputare, quàm consueuit ipse in suis libris, attribuito graecis literis, quarũ constat eum perstudiosum fuisse in senectute. sed quid opus est plura? iã enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam. SCI. Saepenumero admirari soleo cũ C. hoc Laelio, cum ceterarum rerum tuam excellentẽ M. Cato, perfectamq; sapientiam, tum uel maxime, q nunquam grauẽ tibi senectutẽ esse persenserim: quae plerisque senibus sic odiosa est, ut onus se Aetna grauius dicant sustinere. CA. Rem haud sane Scipio, et Laeli difficilem admirari uidemini: quibus enim nihil est in ipsis opis ad bene, beateq; uiuendũ, ijs omnis aetas grauis est: qui autem omnia bona à se ipsis petunt, ijs nihil potest malum uideri, quod naturae necessitas afferat: quo in genere est in primis senectus: quam ut adipiscantur, omnes optant; eandem accusant adepti: tanta est inconstantia, stultitia, atque peruersitas. obrepere aiunt eam citius, quàm putassent. primum, quis coegit eos falsum putare? qui enim citius adulescentiae senectus, quàm pueritiae adulescentia obrepit? deinde, qui minus grauis esset ijs senectus, si octingentesimum annũ agerent, quàm si octogesimum? praeterita enim aetas, quamuis longa,

aristo chius
de senectute scripsit

cato censorius
graecarum lit[erarum]
[stud]ium perstudio[s]
us in senectute

senectus optatur
eademq accusatur

longa, cum effluxisset, nulla consolatione permulcere posset stultam senectutem. quocirca, si sapientiam meã admirari soletis, quæ utinam digna esset opinione uestra, nostroq; cognomine; in hoc sumus sapientes, quòd naturam optimam ducem, tanquam deum, sequimur, eiq; paremus: à qua non uerisimile est, quùm ceteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tanquam ab inerti poeta, esse neglectum. sed tamen necesse fuit esse aliquod extremum, et, tanquam in arborum bacis, terræq; frugibus, maturitate tempestiua quasi uietum, & caducum: quod ferendum est molliter sapienti: quid enim est aliud gigantum more bellare cum dijs, nisi naturæ repugnare? LAE. Atqui Cato gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, si, quoniam uolumus (speramus quidem certe) senes fieri, multo ante à te didicerimus, quibus facillime rationibus ingrauescentem ætatem ferre possimus. CA. Faciam uero Læli, præsertim si utrique uestrum gratum, ut dicis, futurum est. LAE. Volumus sane, nisi molestum est tibi Cato, tanquam longam aliquam uiam confeceris, qua nobis quoque ingrediendum sit, istuc, quò peruenisti, uidere quale sit. CA. Faciam, ut potero, Læli: sæpe enim interfui querelis æqualium meorum, (pares autem cum paribus ueteri prouerbio facile congregantur) quas C. Salinator, quas Sp. Albinus, homines consulares, nostri fere æquales, deplorare solebant; tum, quòd uoluptatibus carerent, sine quibus uitam nullam putarent; tum quòd spernerentur ab ijs, à quibus essent coli soliti. qui mihi non uidebantur accusare, quod esset accusandũ: nam si id culpa senectutis accideret,

deret, eadem mihi uſu euenirent, reliquiſq; omnibus maioribus natu: quorum ego multorum cognoui ſenectutem ſine querela, qui ſe & libidinum uinculis laxatos eſſe non moleſte ferrent, nec à ſuis deſpicerentur. ſed omnium iſtiuſmodi querelarum in moribus eſt culpa, non in ætate: moderati enim & nec difficiles nec inhumani ſenes, tolerabilem ſenectutem agunt: importunitas autem, et inhumanitas omni ætati moleſta eſt. LAE. Eſt, ut dicis, Cato. ſed fortaſſe dixerit quiſpiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem ſenectutem uideri, id autem non poſſe multis contingere. CA. Eſt iſtud quidem Læli aliquid, ſed nequaquam in iſto omnia. ut Themiſtocles fertur Seriphio cuidam in iurgio reſpondiſſe, cum ille dixiſſet, nõ eum ſua, ſed patriæ gloria ſplendorem aſſecutum: Nec hercle, inquit, ſi ego Seriphius, nobilis, nec tu, ſi Athenienſis eſſes, clarus unquam fuiſſes. quod eodem modo de ſenectute dici poteſt: nec enim in ſumma inopia leuis eſſe ſenectus poteſt, ne ſapienti quidem, nec inſipienti, etiam in ſumma copia, non grauis. aptiſſima omnino ſunt Scipio, et Læli arma ſenectutis, artes, exercitationeſq; uirtutũ. quæ in omni ætate cultæ, cum diu multumq; uixeris, mirificos afferunt fructus; non ſolum quia nunquam deſerunt, ne extremo quidem tempore ætatis; (quanquam id quidem maximum eſt) uerum etiam quia conſcientia bene actæ uitæ, multorumq; benefactorum recordatio iucundiſſima eſt. ego Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, ſenẽ adoleſcens ita dilexi ut æqualem: erat enim in illo uiro comitate condita grauitas: nec ſenectus mores mutauerat. quanquam eum colere cœpi non admo-

dum

dum grandem natu, sed tamen iam ætate prouectum: anno enim post, consul primum fuerat, quàm ego natus sum: cumq; eo quartum consule adulescentulus miles ad Capuam profectus sum, quintoq; anno post ad Tarentum quæstor: deinde ædilis, quadriennio post factus sum prætor, quem magistratum gessi consulibus Tuditano, & Cethego, cũ quidem ille admodum senex suasor legis Cinciæ de donis, & muneribus fuit. hic et bella gerebat, ut adulescens, cum plane grandis esset: & Annibalem iuueniliter exultantem patientia sua molliebat: de quo præclare familiaris noster Ennius:

Vnus homo nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postq; magisq; uiri nunc gloria claret.

Tarentum uero qua uigilantia, quo consilio recepit? quum quidem me audiente Salinatori, qui amisso oppido fugerat in arcem, glorianti, atque dicenti; mea opera Q. Fabi Tarentum recepisti; certe, inquit, ridens, nam nisi tu amisisses, ego nunquam recepissem. nec uero in armis præstantior, quàm in toga; qui consul iterum, Sp. Caruilio collega quiescente, C. Flaminio tribuno pl. quoad potuit, restitit, agrum Picenum, & Gallicum uiritim contra senatus auctoritatẽ diuidenti: augurq; cum esset, ausus est dicere, optimis auspicijs ea geri, quæ pro reip. salute gererentur; quæ contra remp. fierent, contra auspicia fieri. multa in eo uiro præclara cognoui: sed nihil est admirabilius, quàm quo modo ille mortem Marci filij tulit, clari uiri, & consularis. est in manibus laudatio: quam cum legimus, quẽ philosophũ non contemnimus? nec uero ille in luce modo, atque in

oculis

oculis ciuium magnus, sed intus, domiq; præstantior. qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? scientia iuris, augurij? multæ etiam, ut in homine Romano, literæ: omnia memoria tenebat non domestica solum, sed etiam externa bella. cuius sermone ita tum cupide fruebar, quasi diuinarem id, quod euenit, illo extincto fore, unde discerem, neminem. quorsum igitur hæc tam multa de Maximo? quia profecto uidetis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres, nauales'ue pugnas, ut bella à se gesta, ut triumphos recordentur: est etiam quiete, & pure atque eleganter actæ ætatis placida, ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis; qui uno, et octogesimo anno scribens est mortuus: qualem Isocratis; qui eum librum, qui Panathenaicus inscribitur, quarto, & nonagesimo anno scripsisse dicitur, uixitq; quinquennium postea: cuius magister Leontinus Gorgias centum, & septem compleuit annos; neque unquam in suo studio, atque opere cessauit. qui, cum ex eo quæreretur, cur tamdiu esse uellet in uita, nihil habeo, inquit, quòd accusem senectutem. præclarum responsum, et docto homine dignum: sua enim uitia insipientes, et suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cuius modo mentionem feci, Ennius,

Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit.

equi fortis, et uictoris senectuti comparat suam: quem quidem meminisse probe potestis: anno enim undeuigesimo post eius mortem hi consules, L. Flaminius, & M.

Atilius,

Atilius, facti sunt: ille autem Cepione, & Philippo iterum consulibus mortuus est, cum ego quinque, & sexaginta annos natus legem Voconiam magna uoce, & bonis lateribus suasissem. sed annos septuaginta natus (tot enim uixit) Ennius ita ferebat duo, quæ maxima putantur, onera, paupertatem & senectutem, ut eis pene delectari uideretur. etenim, quum cōplector animo, quatuor reperio causas, cur senectus misera uideatur; unam, quòd auocet à rebus gerendis; alteram, quòd corpus faciat infirmum; tertiā, quòd priuet omnibus fere uoluptatibus; quartā, quòd haud procul absit à morte. earum, si placet, causarū quantum quæq; ualeat quámque sit iusta, uideamus. A rebus gerendis senectus abstrahit: quibus? an ijs, quæ iuuentute geruntur, et uiribus? nullæ ne igitur res sunt seniles, quæ uel infirmis corporibus, animo tamē administrentur? nihil ergo agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus pater tuus Scipio, socer optimi uiri filij mei? ceteri senes, Fabricij, Curij, Coruncanij, quum remp. consilio, et auctoritate defendebant, nihil agebāt? ad Ap. Claudij senectutē accedebat etiā, ut cæcus esset: tamē, quū sententia senatus inclinaret ad pacem cum Pyrrho fœdusq; faciendum, non dubitauit illa dicere, quæ uersibus persecutus est Ennius:

Quò uobis mentes, rectæ quæ stare solebant
Antehac, dementi sese flexere ruina?

ceteraq; grauissime: notum enim uobis carmen est: et tamen ipsius Appij extat oratio. atque hæc ille egit septē & decem annis post alterum consulatum, quum inter duos consulatus anni decem interfluxissent, censorq; ante superiorem consulatum fuisset: ex quo intelligitur;

Pyrrhi

Pyrrhi bello grandem sane fuisse: et tamen sic à patribus accepimus. nihil igitur afferunt, qui in re gerenda uersari senectutem negant: similesq; sunt, ut si quis gubernatorem in nauigando nihil agere dicat, cum alij malos scandant, alij per foros cursent, alij sentinam exhauriant; ille autem clauum tenens, quietus sedeat in puppi. non facit ea, quæ iuuenes: at uero multo maiora, et meliora facit. non uiribus aut uelocitatibus, aut celeritate corporis, res magnæ geruntur, sed consilio, auctoritate, sententia; quibus non modo non orbari, sed etiã augeri senectus solet. nisi forte ego uobis, qui et miles, & tribunus, & legatus, & consul uersatus sum in uario genere bellorũ, cessare nunc uideor, quum bella non gero: at senatui, quæ sunt gerenda, præscribo; & Carthagini male iam diu cogitanti, bellum multo ante denuntio. de qua uereri non ante desinã, quàm illam excisam esse cognouero. quam palmam utinam dij immortales Scipio tibi reseruent; ut aui reliquias persequare: cuius à morte sextus hic, & trigesimus annus est: sed memoriam illius uiri omnes excipient anni consequentes. anno ante me censorem mortuus est, nouem annis post meum consulatum, quum consul iterum, me consule creatus esset. num igitur, si ad centesimum annum uixisset, senectutis eum suæ pœniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminus hastis aut comminus gladijs uteretur; sed consilio, ratione, sententia. quæ nisi essent in senibus, non summũ consilium maiores nostri appellassent senatum. apud Lacedæmonios quidem ij, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam nominantur senes. quòd si legere aut audire uoletis externa,

maximas

maximas resp. ab adulescentibus labefactas, à senibus sustentatas reperietis:

- Cedo,

Qui uestram rempublicam tantam amisistis tam cito? sic enim percunctanti, ut est in Næui ludo, respondentur & alia, & hæc in primis: *Adolescentium uituperatio*

Proueniebant oratores noui, stulti adulescentuli.

temeritas est uidelicet florentis ætatis, prudentia senectutis. at memoria minuitur: credo, nisi eam exerceas, aut etiam si sis natura tardior. Themistocles omnium ciuium perceperat nomina: num igitur censetis eũ, quum ætate processisset, qui Aristides esset, Lysimachum salutare solitum? equidem non modo eos qui sunt, noui, sed eorum patres etiam, et auos: nec sepulcra legẽs, uereor (quod aiunt) ne memoriam perdam: his enim ipsis legendis in memoriam redeo mortuorum. nec uero quenquam senum audiui oblitum, quo loco thesaurũ obruisset. omnia, quæ curant, meminerunt, uadimonia constituta, qui sibi, cui ipsi debeant. quid iurisconsulti, quid pontifices, quid augures, quid philosophi senes? quàm multa meminerunt? manẽt ingenia senibus, modo permaneat studium, & industria; nec ea solum in claris, et honoratis uiris, sed in uita etiam priuata, et quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit. quod propter studium cum rem familiarem negligere uideretur, à filijs in iudicium uocatus est, ut, quemadmodũ nostro more male rem gerentibus patribus bonis interdici solet, sic illum, quasi desipientem, à re familiari remouerent iudices. tum senex dicitur eã fabulam, quam in manibus habebat, et proxime scripserat, Oedipũ Coloneum recitasse iudicibus, quæsisseq; num illud carmẽ

Themistocles

Sophocles a filijs in iudiciu uocatus

desipientis

desipientis uideretur: quo recitato, sententijs iudicũ est liberatus. num igitur hunc, num Hesiodum, Simonidẽ, Stesichorum, num, quos ante dixi, Isocratem, Gorgiam, num Homerum, num philosophorum principem Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem uos etiam Romæ uidistis, Diogenem Stoicum coegit in suis studijs obmutescere senectus? an non in omnibus his studiorum agitatio uitæ æqualis fuit? age, ista diuina studia omittamus: possum nominare ex agro Sabino rusticos Romanos uicinos, & familiares meos, quibus absentibus nũquam fere ulla in agro maiora opera fiunt, non serendis, non percipiendis fructibus, non condendis. quanquã in ijs minus hoc mirum, nemo enim est tã senex, qui se annum nõ putet posse uiuere. sed ijdem in ijs elaborant, quæ sciunt nihil omnino ad se pertinere:

Serunt arbores, quæ alteri seculo prosint,

ut ait Statius noster in Synephebis. nec uero dubitat agricola quãuis senex, quærenti, cui serat, respondere; dijs immortalibus, qui me non accipere modo hæc à maioribus uoluerunt, sed etiam posteris prodere. melius Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente, quàm illud,

Aepol senectus, si nil quidquam aliud uiti
Apportes tecum, quum aduenis; unum id sat est,
Diu quis uiuendo, multa, quæ non uolt, uidet:
& multa fortasse, quæ uolt: atque in ea, quæ non uolt,
sæpe etiam adulescentia incurrit. illud uero idem Cæcilius uitiosius:

Tum etiam in senecta hoc deputo miserrimum,
Sentire ea ætate se esse odiosum alteri:

iucundum

iucundum potius, quàm odiosum: ut enim adulescentibus bona indole præditis, sapientes senes delectantur, leuiorq; est eorũ senectus, qui à iuuentute coluntur, & diligũtur; sic adulescentes senũ præceptis gaudent, quibus ad uirtutũ studia ducuntur. nec minus intelligo me uobis, quàm uos mihi esse iucundos. sed uidetis, ut senectus nõ modo languida, atq; iners non sit, uerum etiã sit operosa, & semper agens aliquid, & moliens, tale scilicet, quale cuiusque studium in superiore uita fuit. quid? quòd etiam addiscunt aliquid: ut Solonẽ uersibus gloriantem uidemus, qui se, quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit: ut ego feci, qui græcas literas senex didici. quas quidem sic auide arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens; ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti uidetis. quod quum fecisse Socratem in fidibus audirem: uellem equidem et illud. (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certe elaboraui. Nec nunc quidem uires desidero adulescentis, (is enim locus erat alter de uitijs senectutis) non plus, quàm adulescens tauri, aut elephanti desiderabã. quod est, eo uti decet; & quicquid agas, agere pro uiribus: quæ enim uox potest esse contemptior, quàm Milonis Crotoniatæ? qui, quum iam senex, athletas se in curriculo exercentes uideret, aspexisse lacertos suos dicitur, illacrymansq; dixisse:

at hi quidem mortui iam sunt:

non uero tam isti, quàm tu ipse nugator: neque enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus, & lacertis tuis. nihil Sex. Aelius tale, nihil multis annis ante Ti. Coruncanius, nihil modo P. Crassus: à quibus iura ciui

bus præscribebantur: quorum usque ad extremum spiritum est prouecta prudentia. Orator, metuo, ne languescat senectute: est enim munus eius non ingenij solum, sed laterum etiam, & uirium. omnino canorum illud in uoce splendescit etiam nescio quo pacto in senectute: quod equidem adhuc non amisi: & uidetis annos meos: sed tamen est decorus senis sermo quietus, et remissus; facitq; persæpe ipsa sibi audientiam, diserti senis compta & mitis oratio: quã si ipse exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio: quid enim iucundius senectute stipata studijs iuuentutis? an ne eas quidem uires senectuti relinquemus, ut adulescentes doceat, instituat, ad omne officij munus instruat? quo quidem opere quid potest esse præclarius? mihi uero Cn. et P. Scipiones, & aui tui duo L. Aemilius, & P. Africanus comitatu nobilium iuuenum fortunati uidebantur. nec ulli bonarum artium magistri non boni putandi, quamuis consenuerint uires, atque defecerint: etsi ista ipsa defectio uirium, adulescentiæ uitijs efficitur sæpius, quàm senectutis: libidinosa enim, et intemperans adulescẽtia effœtum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, quum admodum senex esset, negat se unquam sensisse senectutem suam imbecilliorem factam, quàm adulescentia fuisset. ego L. Metellum memini puer, qui, quum quadriennio post alterum Consulatum Pontifex Maximus factus esset, uiginti, & duos annos ei sacerdotio præfuit; ita bonis esse uiribus extremo tẽpore ætatis, ut adulescentiã non requireret. nihil necesse est mihi de me ipso dicere; quanquam est id quidem senile, ætatiq;

nostræ

Oratoris munus non ingenij solum, sed laterum etiam et uirium.

[Sen]is sermo quietus et remissus [d]ecorus est.

[fortun]ati

[Cyr]us moriens apud Xeno[phontem] ponitur sermo

nostræ conceditur: uidetis enim, ut apud Homerum sæpissime Nestor de uirtutibus suis prædicet: tertiam enim iam ætatem hominum uiuebat; nec erat ei uerendum, ne uera prædicans de se, nimis uideretur aut insolẽs, aut loquax: etenim (ut ait Homerus) ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad suauitatem nullis egebat corporis uiribus. et tamen dux ille Græciæ nunquã optat, ut Aiacis similes habeat decem, at ut Nestoris: quod si acciderit, non dubitat quin breui sit Troia peritura. sed redeo ad me. quartum ago annum, & octogesimum. uellem id quidem posse quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem ijs esse uiribus, quibus aut miles bello Punico, aut Quæstor eodem bello, aut Consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post quum Tribunus militaris depugnaui apud Thermopylas M. Acilio Glabrione Consule: sed tamen (ut uidetis) non planè me eneruauit, non afflixit senectus: non curia uires meas desiderat, non rostra, non amici, non clientes, non hospites: nec enim unquam sum assensus illi ueteri, laudatoq; prouerbio; quod monet mature fieri senẽ, si diu uelis senex esse. ego uero me minus diu senem esse mallem, quàm esse senem ante, quam essem: itaque nemo adhuc conuenire me uoluit, quin fuerim occupatus. at minus habeo uirium, quàm uestrum uteruis. nec uos quidem T. Pontij Centurionis uires habetis: num idcirco est ille præstantior? moderatio modo uirium adsit, et tantum, quantum potest, quisque nitatur; næ ille non magno desiderio tenebitur uirium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, quum humeris sustineret bouem. utrum igitur has corporis, an Pythagoræ

tibi malis uires ingenij dari? denique iſto bono utare, dum adſit: quum abſit, ne requiras: niſi forte aduleſcentes pueritiam, paululum ætate progreſſi aduleſcentiam debent requirere. curſus eſt certus ætatis, & uia una naturæ, eáq; ſimplex, ſuáq; cuique parti ætatis, tempeſtiuitas eſt data. ut enim infirmitas puerorum eſt, ferocitas iuuenum, grauitas iam conſtantis ætatis; ſic ſenectutis maturitas naturale quiddam habet, quod ſuo tempore percipi debeat. arbitror te audire Scipio, hoſpes tuus Maſiniſſa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus, quum ingreſſus iter pedibus ſit, in equum omnino non aſcendere; quum equo, ex equo non deſcēdere, nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto ſit; ſummam in eo eſſe corporis ſiccitatem; itaque exequi omnia regis officia, & munera. poteſt igitur exercitatio, & temperantia in ſenectute etiam aliquid conſeruare priſtini roboris. non ſunt in ſenectute uires: nec poſtulantur quidem uires à ſenectute. ergo & legibus, & inſtitutis uacat ætas noſtra muneribus ijs, quæ non poſſunt ſine uiribus ſuſtineri. itaque non modo, quod non poſſumus, ſed ne quantum poſſumus quidem, cogimur. at ita multi ſunt imbecilli ſenes, ut nullum officij, aut omnino uitæ munus exequi poſſint. at id quidem nō proprium ſenectutis eſt uitium, ſed cōmune ualetudinis. quàm fuit imbecillus P. Africani filius, is, qui te adoptauit? quàm tenui, aut nulla potius ualetudine? quòd niſi ita fuiſſet, alterum ille extitiſſet lumen ciuitatis: ad paternam enim magnitudinem animi doctrina uberior acceſſerat. quid mirum igitur in ſenibus, ſi infirmi ſunt aliquando, cum ne id quidem aduleſcentes effugere poſſint?

sint? resistendum Læli, & Scipio senectuti est, eiusq; uitia diligentia compescenda sunt: pugnandum, tanquã contra morbum, sic contra senectutem: habenda ratio ualetudinis: utendum exercitationibus modicis: tantũ cibi, & potionis adhibendum, ut reficiantur uires, non opprimantur. nec uero corpori solum subueniẽdum est, sed menti, atque animo multo magis: nam hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instilles, extinguuntur senectute. & corpora quidem exercitationum defatigatione ingrauescunt: animi autem exercendo leuantur. nã, quos ait Cæcilius comicus stultos senes, hos significat credulos, obliuiosos, dissolutos. quæ uitia sunt non senectutis, sed inertis, ignauæ, somniculosæ senectutis: ut petulantia, ut libido magis est adulescentium, quàm senum, nec tamen omnium adulescentium, sed non proborum: sic ista senilis stultitia, quæ deliratio appellari solet, senum leuium est, non omnium. quatuor robustos filios, quinque filias, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & senex, et cæcus: intentum enim animum tanquam arcum habebat: nec languescens succumbebat senectuti: tenebat non modo auctoritatem, sed etiam imperium in suos: metuebant eum serui, uerebantur liberi, carum omnes habebãt uigebat in illa domo mos patrius, & disciplina: ita enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si ius suum retinet, si nemini mancipata est, si usque ad ultimum spiritum dominatur in suos: ut enim adulescentem, in quo aliquid senile, sic senem, in quo aliquid est adulescentis, probo. quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo nunquam erit. septimus mihi liber originũ est in manibus: omnia

antiquitatis monimenta colligo: causarum illustrium, quascunque defendi, nunc quàm maxime orationes conficio: ius augurum, pontificum, ciuile tracto: multum etiam græcis literis utor: Pythagoreorumq́; more exercendæ memoriæ gratia, quid quoque die dixerim, audiuerim, egerim, commemoro uesperi. hæ sunt exercitationes ingenij, hæc curricula mentis: in his desudás, atque elaborans, corporis uires non magnopere desidero: adsum amicis: uenio in senatum frequens, ultroq́; affero res multum & diu cogitatas, easq́; tueor animi, non corporis uiribus. quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret, ea ipsa cogitantem, quæ iam agere non possem: sed, ut possim, facit acta uita: semper enim in his studijs, laboribusq́; uiuenti nõ intelligitur, quando obrepat senectus. ita sensim sine sensu ætas senescit; nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguitur. Sequitur tertia uituperatio senectutis, quòd eam carere dicunt uoluptatibus. ò præclarum munus ætatis: siquidem id aufert à nobis, quod est in adulescentia uitiosissimum: accipite enim optimi adulescentes ueterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis, & præclari uiri: quæ mihi tradita est, quùm essem adulescens Tarenti cum Q. Maximo. nullam capitaliorem pestem, quàm uoluptatem corporis, hominibus dicebat à natura datam: cuius uoluptatis auidæ libidines, temere, & effrenate ad potiundum incitarentur. hinc patriæ proditiones, hinc rerump. euersiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci: nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido uoluptatis impelleret: stupra uero, & adul-

teria,

teria, & omne tale flagitium nullis alijs illecebris excitari, nisi uoluptatis: cumq; homini siue natura, siue quis deus nihil mente præstabilius dedisset, huic diuino muneri, ac dono nihil esse tam inimicum, quàm uoluptatem: nec enim libidine dominante temperantiæ locum esse, nec omnino in uoluptatis regno uirtutem posse consistere: quod quo magis intelligi posset, fingere animo iubebat tanta incitatum aliquem uoluptate corporis, quanta posset maxima. nemini censebat fore dubium, quin tam diu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset: quocirca nihil esse tam detestabile, tamq; pestiferum, quàm uoluptatem; si quidem ea, quum maior esset, atque longinquior, omne animi lumen extingueret. hæc cum C. Pontio Samnite, patre eius, à quo Caudino prælio Sp. Postumius T. Veturius Consules superati sunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia populi R. permanserat, se à maioribus natu accepisse dicebat; quum quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis: quem Tarentum uenisse L. Camillo, Ap. Claudio Consulib. reperio. quorsum hæc? ut intelligeretis, si uoluptatem aspernari ratione, & sapientia non possemus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ efficeret, ut id non liberet, quod nõ oporteret: impedit enim consilium uoluptas, rationis inimica; ac mentis (ut ita dicam) præstringit oculos; nec habet ullum cum uirtute commercium. inuitus feci, ut fortissimi uiri T. Flaminini fratrem L. Flamininum è senatu eijcerem septem annis post quàm Consul fuisset: sed notandam putaui libidinem: ille enim, cum es-

ſet Conſul in Gallia, exoratus in conuiuio à ſcorto eſt, ut ſecuri feriret aliquem eorum, qui in uinculis eſſent damnati rei capitalis. hic Tito fratre ſuo Cenſore, qui proximus ante me fuerat, elapſus eſt. mihi uero, & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitioſa, & tam perdita libido, quæ cum probro priuato coniungeret imperij dedecus. ſæpe audiui à maioribus natu, qui ſe pueros porrò à ſenibus audiſſe dicebant, mirari ſolitum C. Fabricium, quòd, quum apud Pyrrhum Regem Legatus eſſet, audiſſet à Theſſalo Cinea, eſſe quendam Athenis, qui ſe ſapiētem profiteretur; eumq; dicere, omnia, quæ faceremus, ad uoluptatem eſſe referenda: quod ex eo audientes M. Curium, & Ti. Coruncanium, optare ſolitos, ut id Samnitibus, ipſiq; Pyrrho perſuaderetur; quo facilius uinci poſſent, quum ſe uoluptatibus dediſſent. uixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum Conſulem ſe pro rep. quarto Conſulatu deuouerat: norat eundem Fabricius, norat Coruncanius: qui cum ex ſua uita, tum ex eius, quem dico, P. Decij facto iudicabant eſſe profecto aliquid natura pulchrū, atque præclarum, quod ſua ſponte peteretur, quodq; ſpreta, & contempta uoluptate optimus quiſque ſequeretur. quorſum igitur hæc tā multa de uoluptate? quia non modo uituperatio nulla, ſed etiam ſumma laus ſenectutis eſt, quòd ea uoluptates nullas magnopere deſiderat. caret epulis, extructisq; menſis, & frequentibus poculis. caret etiam uinolentia, & cruditate, & inſomnijs. ſed ſi aliquid dandum eſt uoluptati, quoniam eius blanditijs non facile obſiſtimus; diuine enim Plato eſcā malorum appellat uoluptatem, quòd ea uidelicet homi-

nes

nes capiantur, ut pisces; quanquam immoderatis epulis caret senectus, modicis tamen delectari potest. C. Duillium M. filium, qui Pœnos primus classe deuicerat, redeuntem à cœna senem sæpe uidebam puer. delectabatur cereo funali, & tibicine: quæ sibi nullo exemplo priuatus sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria. sed quid ego alios? ad me ipsum reuertor. primum habui semper sodales: sodalitates autem me Quæstore constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ matris acceptis. epulabar igitur cum sodalibus, omnino modice, sed erat quidam feruor ætatis; qua progrediente, omnia fiunt in dies mitiora: neque enim ipsorum conuiuiorum delectationem uoluptatibus corporis magis, quàm cœtu amicorum, et sermonibus metiebar: bene enim maiores accubationē epularem amicorum, quia uitæ cōiunctionem haberet, conuiuium nominarunt, melius, quàm Græci, qui hoc idem tum compotationem, tum concenationem uocant: ut, quod in eo genere minimum est, id maxime probare uideantur. ego uero propter sermonis delectationē tempestiuis quoque conuiuijs delector, nec cum æqualibus solum qui pauci iam admodum restant, sed cum uestra etiam ætate, atque uobiscum: habeoq; senectuti magnā gratiam, quæ mihi sermonis auiditatem auxit, potionis, & cibi sustulit. quod si quem etiam ista delectant, ne omnino bellum indixisse uidear uoluptati, cuius est etiam fortasse quidam naturalis motus: nō intelligo ne in istis quidem uoluptatibus ipsis, carere sensu senectutem. me uero & magisteria delectant à maioribus instituta; & is sermo, qui more maiorum à summo magistro adhibetur in poculis; & pocula, sicut in symposio

Xeno-

Xenophontis, minuta, atque rorantia, & refrigeratio aestate, & uicissim aut sol, aut ignis hibernus: quae quidem etiam in Sabinis persequi soleo: conuiuiumq; uicinorum quotidie compleo; quod ad multã noctem, quàm maxime possumus, uario sermone producimus. At non est uoluptatum tanta quasi titillatio in senibus: credo: sed nec desideratio quidem: nihil autem molestum, quod non desideres. bene Sophocles, quum ex eo quidam iam affecto aetate quaereret, uteretur ne rebus uenereis, Dij meliora, inquit: libenter uero istinc sicut à domino agresti, ac furioso profugi: cupidis enim rerum talium odiosum fortasse, & molestum est carere; satiatis uero, & expletis iucundius est carere, quàm frui. quãquam non caret is qui non desiderat: hoc ego non desiderare dico esse iucundius. quod si istis ipsis uoluptatibus bona aetas fruitur libentius; primum paruulis fruitur rebus, ut diximus; deinde ijs, quibus senectus, si non abunde potitur, non omnino caret. ut Turpione Ambiuio magis delectatur, qui in prima cauea spectat; delectatur tamen etiam, qui in ultima: sic adulescentia uoluptates prope intuens magis fortasse laetatur; sed delectatur etiam senectus procul eas spectans, tantum, quãtum sat est. at illa quanti sunt, animum tanquam emeritis stipendijs libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse, secumq; (ut dicitur) uiuere? si uero habet aliquod tanquam pabulum studij, atque doctrinae, nihil est otiosa senectute iucundius. mori uidebamus in studio dimetiendi penè coeli atque terrae Gallum familiarem patris tui Scipio. quoties illum lux, noctu aliquid describere ingressum, quoties

ties nox oppressit, quum mane cœpisset? quàm delectabat eum defectiones solis, & lunæ multo nobis ante prædicere? quid in leuioribus studijs, sed tamen acutis? quam gaudebat bello suo Punico Næuius? quàm Truculento Plautus? quàm Pseudolo? uidi etiam senem Liuium: qui, quum septem annis ante, quàm ego natus sum, fabulam docuisset Centhone, Tuditanoq; Consulibus usque ad adulescentiam meam processit ætate. quid de P. Licinij Crassi & pontificij, et ciuilis iuris studio loquar? aut de huius P. Scipionis, qui his paucis diebus Pontifex maximus factus est? atq; eos omnes, quos commemoraui, his studijs flagrantes senes uidimus. M. uero Cethegum, quem recte suade medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo uidebamus etiã senem? quæ sunt igitur epularum, aut ludorũ, aut scortorum uoluptates cum his uoluptatibus comparandæ? atque hæc quidem studia doctrinæ, prudentibus, & bene institutis pariter cum ætate crescunt. ut honestum illud Solonis sit, quod ait uersiculo quodam, (ut ante dixi) senescere se multa in dies discentem: qua uoluptate animi, nulla certe potest esse maior. Venio nunc ad uoluptates agricolarum: quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis uitam proxime uidentur accedere: habent enim rationem cum terra; quæ nunquam recusat imperium, nec unquam sine usura reddit, quod accepit: sed alias minore, plerunque maiore cum fœnore. quãquam me quidem non fructus modo, sed etiam ipsius terræ uis, ac natura delectat. quæ cũ gremio mollito, ac subacto sparsum semen excepit, primum id occatum cohibet;

bet; ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepefactum uapore, & compressu suo diffundit, & elicit herbescentem ex eo uiriditatem: quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmoq; erecta geniculato, uaginis iam quasi pubescés includitur: è quibus quum emersit, fundit frugem spicæ ordine structam, & contra auium minorum morsus munitur uallo aristarum. quid ego uitium satus, ortus, incrementa commemorem? satiari delectatione non possum; ut meæ senectutis requietem, oblectamentumq; noscatis. omitto enim uim ipsam omnium, quæ generátur è terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino uinaceo, aut ex ceterarum frugum, ac stirpium minutissimis seminibus tantos truncos, ramosq; procreat: malleoli, plantæ, sarmenta, uiuiradices, propagines nõ ne ea efficiunt, ut quemuis cum admiratione delectent? uitis quidem, quæ natura caduca est, nisi fulta est, fertur ad terram; eadem, ut se erigat, clauiculis suis, quasi manibus, quidquid est nacta, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu, et erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne siluescat sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. itaque ineunte uere in ijs, quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmentorum ea, quæ gemma dicitur: à qua oriens uua se ostendit: quæ & succo terræ, & calore solis augescens, primo est peracerba gustatu; deinde maturata dulcescit; uestitaq; pampinis nec modico tepore caret, & nimios solis defendit ardores: qua quid potest esse cũ fructu lætius, tũ aspectu pulchrius? cuius quidem non utilitas me solum, ut ante dixi, sed et cultura, & natura ipsa delectat; adminiculorum ordines,

uitis natura caduca.

nes, capitum iugatio, religatio, & propagatio uitium,
ſarmentorum ea, quam dixi, aliorum amputatio, alio-
rum immiſſio. quid ego irrigationes, quid agri foſſio-
nes, repaſtinationesq́; proferam, quibus fit multo terra
fœcundior? quid de utilitate loquar ſtercorandi? dixi in
eo libro, quem de rebus ruſticis ſcripſi: de qua doctus
Heſiodus ne uerbum quidẽ fecit, quùm de cultura agri
ſcriberet. at Homerus, qui multis (ut mihi uidetur) an-
te ſeculis fuit, Laertem lenientem deſiderium, quod ca-
piebat è filio, colentem agrum, & eum ſtercorantem fa
cit. nec uero ſegetibus ſolum, & pratis, & uineis, &
arbuſtis res ruſticæ lætæ ſunt, ſed hortis etiam, atque
pomarijs, tum pecudum paſtu, apum examinibus,
florum omnium uarietate. nec conſitiones modo delec-
tant ſed etiam inſitiones: quibus nihil inuenit agri-
cultura ſolertius. poſſum perſequi multa oblectamen-
ta rerum ruſticarum: ſed ea ipſa, quæ dixi, fuiſſe ſen-
tio longiora. ignoſcetis autem: nam & ſtudio rerum
ruſticarũ prouectus ſum, et ſenectus eſt natura loquaci-
or; ne ab omnibus eam uitijs uidear uindicare. ergo in
hac uita M. Curius, quũ de Samnitibus, de Sabinis,
de Pyrrho triumphaſſet, conſumpſit extremum tempus
ætatis. cuius ego uillam contemplans (abeſt enim
non longe à mea) admirari ſatis non poſſum uel homi-
nis continentiam, uel temporum diſciplinam. Curio
ad focum ſedenti magnũ auri pondus Samnites quum
attuliſſent, repudiati ab eo ſunt: non enim aurum ha-
bere præclarũ ſibi uideri dixit, ſed ijs, qui haberent au-
rum, imperare. poterat ne tãtus animus nõ efficere iu-
cundam ſenectutem? ſed uenio ad agricolas, ne à me ip
ſo rece-

ſo recedam. in agris erant tunc ſenatores, ideſt ſenes; ſi quidem aranti L. Quinctio Cincinnato nuntiatũ eſt, eum Dictatorem eſſe dictum. cuius Dictatoris iuſſu Magiſter Equitum C. Seruilius Ahala Spurium Mælium regnũ appetentem, occupatum interemit. à uilla in ſenatum accerſebantur & Curius, & ceteri ſenes: ex quo, qui eos accerſebant, uiatores nominati ſunt. num igitur eorum ſenectus miſerabilis fuit, qui ſe agricultione oblectabant? mea quidem ſententia, haud ſcio, an ulla poſſit eſſe beatior uita; neque ſolum officio, quod hominum generi uniuerſo cultura agrorum eſt ſalutaris; ſed & delectatione, quam dixi; & ſaturitate, copiaq; rerum omnium, quæ ad uictum hominum, ad cultũ etiam deorum pertinent. & quoniam hæc quidam deſiderant, in gratiam iam cum uoluptate redeamus: ſemper enim boni, aſſiduiq; domini referta cella uinaria, olearia & penaria eſt; uillaq; tota locuples abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caſeo, melle. iam hortum ipſi agricolæ ſuccidiam alteram appellant. conditiora facit hæc ſuperuacaneis operis aucupium, atque uenatio. quid de pratorum uiriditate, aut arborum ordinibus, aut uinearum, oliuetorum'ue ſpecie dicam? breui præcidã. agro bene culto nihil poteſt eſſe nec uſu uberius, nec ſpecie ornatius: ad quem fruendum non modo non retardat, uerum etiam inuitat, atque allectat ſenectus: ubi enim poteſt illa ætas aut caleſcere uel apricatione melius, uel igni; aut uiciſſim umbris, aquis'ue refrigerari ſalubrius? ſibi habeant igitur arma, ſibi equos, ſibi haſtas, ſibi clauam, & pilam, ſibi natationes, atque curſus: nobis ſenibus ex luſionibus multis talos reliquant, &

teſſeras;

tesseras; id ipsum utrum lubebit, quoniam sine his beata esse senectus potest. multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt, quos legite, quæso, studiose ut facitis: quàm copiose ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur? atque, ut intelligatis nihil ei tam regale uideri, quàm studium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem Persarum regem præstanti ingenio, atque imperij gloria, quum Lysander Lacedæmonius uir summæ uirtutis uenisset ad eum Sardis, eiq; dona à socijs attulisset, & ceteris in rebus comem erga Lysandrum, atque humanum fuisse; & ei quendam conseptum agrum, diligenter consitum ostendisse: quum autem admiraretur Lysander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum subactam, atque puram, & suauitatem odorum, qui afflarentur è floribus, tum eum dixisse, mirari se non modo diligentiam, sed etiam solertiam eius, à quo essent illa dimensa, atque descripta: et ei Cyrum respõdisse: atqui ego sum omnia ista dimensus: mei sunt ordines, mea descriptio: multæ etiam istarum arborum mea manu sunt satæ: tum Lysandrum intuentem purpuram eius, & nitorem corporis, ornatumq; Persicum multo auro, multisq; gemmis, dixisse: recte uero te Cyre beatum ferunt, quoniam uirtuti tuæ fortuna coniuncta est. hac igitur fortuna frui licet senibus: nec ætas impedit, quo minus & ceterarum rerum, & in primis agri colendi studia teneamus usq; ad ultimum tempus senectutis. M. quidem Valerium Coruinum ad centesimum annum accepimus perduxisse, quum esset acta

iam

iam ætate in agris, eosq; coleret: cuius inter primum, & sextum Consulatum octo, & quadraginta anni interfuerunt. ita quantum spatium ætatis maiores ad senectutis initium esse uoluerunt, tantus illi cursus honorum fuit. atque huius extrema ætas hoc beatior, quàm media, quòd auctoritatis habebat plus, laboris minus. apex est senectutis auctoritas: quãta fuit in L. Cæcilio Metello, quanta in Atilio Calatino in quẽ illud elogiũ, Vnicum plurimæ cõsentiunt gentes, populi primarium fuisse uirum: notum est carmen incisum sepulcro. iure igitur grauis, cuius de laudibus omnium esset fama consentiens. quem uirum nuper P. Crassum Pontificem Maximum, quem postea M. Lepidum eodem sacerdotio præditum uidimus? quid de Paulo, aut Africano loquar? aut iam ante de Maximo? quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat auctoritas: habet senectus, honorata præsertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris sit, quàm omnes adulescentiæ uoluptates. sed in omni oratione mementote eam me laudare senectutem, quæ fundamẽtis adulescentiæ constituta sit. ex quo efficitur id, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi, miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet. non cani, non rugæ repente auctoritatem afferre possunt: sed honeste acta superior ætas, fructus capit auctoritatis extremos. hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ uidentur leuia, atque communia, salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci, consuli: quæ & apud nos, et in alijs ciuitatibus, ut quæque optime morata, ita diligentissime obseruantur. Lysandrum Lacedæmonium, cuius modo mentionem feci, dicere aiunt solitum,

tum, Lacedæmone eſſe honeſtiſsimum domicilium ſenectutis: nuſquam enim tantum tribuitur ætati, nuſquã eſt ſenectus honoratior. quin etiam memoriæ proditum eſt: quum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu ueniſſet, magno conſeſſu locum ei nuſquam datum a ſuis ciuibus: quum autem ad Lacedæmonios acceſſiſſet, qui, Legati quum eſſent, certo in loco conſederant, conſurrexiſſe omnes, & ſenem ſeſſum recepiſſe: quibus quum a cuncto conſeſſu plauſus eſſet multiplex datus, dixiſſe ex ijs quendam, Athenienſes ſcire, quæ recta eſſent, ſed facere nolle. multa in noſtro collegio præclara, ſed hoc, de quo agimus, in primis, quòd, ut quiſque ætate antecedit, ita ſententiæ principatum tenet: neque ſolum honore antecedentibus, ſed ijs etiam, qui cum imperio ſunt, maiores natu Augures anteponuntur. quæ ſunt igitur uoluptates corporis cũ auctoritatis præmiis comparandæ? quibus qui ſplendide uſi ſunt, ij mihi uidentur fabulam ætatis peregiſſe, nec, tanquam inexercitati hiſtriones, in extremo actu corruiſſe. at ſunt moroſi, & anxij, & iracundi, & difficiles ſenes: ſi quærimus, etiam auari: ſed hæc morum uitia ſunt, non ſenectutis. ac moroſitas tamen, & ea uitia, quæ dixi, habent aliquid excuſationis, non illius quidem iuſtæ, ſed quæ probari poſſe uideatur. contemni ſe putant, deſpici, illudi: præterea in fragili corpore odioſa omnis offenſio eſt. quæ tamen omnia dulciora fiũt & moribus bonis, & artibus: id'que cum in uita, tum in ſcena intelligi poteſt ex ijs fratribus, qui in Adelphis ſunt. quanta in altero duritas, in altero comitas? ſic ſe res habet: ut enim non omne uinum, ſic non omnis natura uetuſtate coaceſcit.

codecescit. seueritatem in senectute probo, sed eam, sicut alia, modicam; acerbitatem nullo modo. auaritia uero senilis quid sibi uelit, non intelligo: potest enim quidquam esse absurdius, quàm, quo minus uiæ restat, eo plus uiatici quærere? Quarta restat causa, quæ maxime angere; atque sollicitam habere nostram ætatem uidetur; appropinquatio mortis, quæ certe a senectute nō potest longe abesse. ò miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non uiderit: quæ aut planè negligẽda est, si omnino extinguit animum; aut etiam optanda, si aliquo eum deducit, ubi sit futurus æternus. atqui tertium certe nihil inueniri potest. quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? quanquam quis est tam stultus, quamuis sit adulescens, cui sit exploratum, se ad uesperum esse uicturum? quin etiam ætas illa multo plures, quàm nostra, mortis casus habet; facilius in morbos incidunt adulescentes: grauius ægrotant: tristius curãtur: itaque perpauci ueniunt ad senectutem: quod ni ita accideret, melius, & prudẽtius uiueretur: mens enim, & ratio, & consilium in senibus est: qui si nulli fuissent, nullæ omnino ciuitates fuissent. sed redeo ad mortem impendẽtem. quod illud est crimen senectutis, quum illud uideatis cum adulescentia esse commune? sensi ego tum in optimo filio meo, tum in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis Scipio, omni ætati mortem esse communem: at sperat adulescens, diu se esse uicturum, quod sperare idem, senex nō potest. insipienter sperat: quid enim stultius, quàm incerta pro certis habere, falsa pro ueris? at senex ne quod speret,

quidem

quidem habet. est eo meliore conditione, quàm adulescens; quum id quod sperat ille, hic consecutus est. ille uult diu uiuere: hic diu uixit. quanquam, ò dij boni, quid est in hominis uita diu? da enim supremum tempus: expectemus Tartessiorum regis ætatem: fuit enim (ut scriptum uideo) Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnauit annos, centum & uiginti uixit. sed mihi ne diuturnum quidẽ quidquam uidetur, in quo est aliquid extremum: quum enim id aduenit, tunc illud, quod præterijt, effluxit: tãtum manet, quod uirtute, & recte factis sis consecutus: horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni; nec præteritum tẽpus unquam reuertitur; nec, quid sequatur, sciri potest. quod cuique temporis ad uiuendum datur, eo debet esse contentus: neque enim histrioni, ut placeat, peragenda fabula est; modo, in quocunque fuerit actu, probetur: neque sapienti usque ad Plaudite, ueniendum: breue enim tempus ætatis satis est longum ad bene, honesteq; uiuendum: sin processeris longius, non magis dolẽdum est, quàm agricolæ dolent, præterita uerni temporis suauitate, æstatem, autumnumq; uenisse: uer enim, tanquam adulescentiã, significat, ostenditq; fructus futuros; reliqua tempora demetendis fructibus, & percipiendis accomodata sunt: fructus autem senectutis est (ut sæpe dixi) ante partorum bonorum memoria, & copia. omnia uero, quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis. quid est autem tam secundum naturam, quàm senibus emori? quod idem contingit adulescentibus aduersante, & repugnante natura. itaque adulescentes sic mihi mori uidentur, ut quum aquæ multitu

dine flammæ uis opprimitur: senes autem, sicut quum sua sponte, nulla adhibita ui, consumptus ignis extinguitur. & quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, auelluntur; si matura, & cocta, decidunt; sic uitam adulescentibus uis aufert, senibus maturitas: quæ mihi quidem tam iucunda est, ut, quo propius ad mortem accedam, quasi terram uidere uidear, aliquandóque in portum ex longa nauigatione esse uenturus. senectutis autem nullus certus est terminus; recteq; in ea uiuitur, quoad munus officij exequi, & tueri possis, & tamen mortem contemnere. ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quàm adulescentia, & fortior. hoc illud est, quod Pisistrato tyranno a Solone responsum est, quum illi quærenti, qua tandem spe fretus, sibi tam audacter obsisteret, respondisse dicitur, senectute. sed uiuendi finis est optimus, quum integra mente, certisq; sensibus opus ipsa suum eadem, quæ coagmentauit, natura dissoluit. ut nauem, ut ædificium idem destruit facillime, qui construxit: sic hominem eadem optime, quæ cõglutinauit, natura dissoluit: nam omnis conglutinatio recens, ægre; inueterata, facile diuellitur. ita fit, ut illud breue uitæ reliquum nec auide appetendum senibus, nec sine causa deserendum sit. uetat Pythagoras, iniussu imperatoris, idest dei, de præsidio, & statione uitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat uelle suam mortem dolore amicorum et lamentis uacare. uult credo esse se carum suis. sed haud scio, an melius Ennius:

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit.

Non censet lugendam esse mortem, quam immortali-

Ennius non censet lugendam esse mortem cum immortalitas consequatur.

mortalitas conſequatur. iam ſenſus moriendi, ſi quis poteſt eſſe, is ad exiguum tempus durat, præſertim ſeni: poſt mortem quidem ſenſus aut optandus, aut nullus eſt. ſed hoc meditatum ab adoleſcentia debet eſſe, mortem ut negligamus: ſine qua meditatione trãquillo eſſe animo nemo poteſt: moriendum enim certe eſt, & id incertum an eo ipſo die. mortem igitur omnibus horis impendentem timens, qui poterit animo conſiſtere? de qua non ita longa diſputatione opus eſſe uidetur, quum recordor non L. Brutum, qui in liberanda patria eſt interfectus; non duos Decios, qui ad uolũtariam mortem curſum equorum incitauerunt; non M. Atilium, qui ad ſupplicium eſt profectus, ut fidem hoſti datam conſeruaret; non duos Scipiones, qui iter Pœnis uel corporibus ſuis obſtruere uoluerunt; non auum tuum L. Paulum, qui morte ſua luit collegæ in Cannenſi ignominia temeritatem; nõ M. Marcellum, cuius interitum ne crudeliſſimus quidem hoſtis honore ſepulturæ carere paſſus eſt; ſed legiones noſtras, quod ſcripſi in Originibus, in eum ſæpe locum profectas alacri animo, & erecto, unde ſe nunquam redituras arbitrarentur. quod igitur adoleſcentes, et ij quidem non ſolum indocti, ſed etiam ruſtici contemnunt, id docti ſenes extimeſcent? omnino (ut mihi quidem uidetur) rerum omnium ſatietas, uitæ facit ſatietatem. ſunt pueritiæ certa ſtudia: num igitur ea deſiderant adoleſcentes? ſunt & ineuntis adoleſcentiæ: num ea iam conſtans requirit ætas, quæ media dicitur? ſunt etiam eius ætatis. ne ea quidem à ſenectute quæruntur. ſunt extrema quædam ſtudia ſenectutis. ergo, ut ſuperiorum ætatum ſtudia occidunt, ſic occi-

dunt etiam ſenectutis. quod quum euenit, ſatietas uitæ
tempus maturum mortis affert. equidem nō uideo, cur,
quid ipſe ſentiam de morte, non audeam dicere. quod
eo melius mihi cernere uideor, quo ab ea propius ab-
ſum. ego ueſtros patres P. Scipio, tuq; C. Læli, uiros
clariſſimos, mihi amiciſſimos, uiuere arbitror, & eam
quidem uitam, quæ eſt ſola uita numeranda: nam, dum
ſumus in his incluſi compagibus corporis, munere quo
dam neceſſitatis, et graui opere perfungimur: eſt enim
cœleſtis animus ex altiſſimo domicilio depreſſus, et qua
ſi demerſus in terram, locum diuinæ naturæ, æternita-
tiq; contrarium. ſed credo deos immortales ſparſiſſe ani
mos in corpora humana, ut eſſent, qui terras tuerentur,
quiq; cœleſtium ordinem contemplantes, imitarentur
eum uitæ modo, atque conſtantia. nec me ſolum ratio,
ac diſputatio impulit, ut ita crederem; ſed nobilitas e-
tiam ſummorum philoſophorum, & auctoritas. audie-
bam, Pythagoram, Pythagoreosq; incolas pene noſtros,
qui eſſent Italici philoſophi quondam nominati, nun-
quam dubitaſſe, quin ex uniuerſa mente diuina deliba
tos animos haberemus. demonſtrabantur mihi præter-
ea, quæ Socrates ſupremo uitæ die de immortalitate ani
morum diſſeruiſſet, is, qui eſſet ſapientiſſimus oraculo
Apollinis iudicatus. quid multa? ſic mihi perſuaſi, ſic
ſentio: quum tanta celeritas ſit animorum, tanta memo
ria præteritorum, futurorumq; prudētia, tot artes, tot
ſcientiæ, tot inuenta, non poſſe eam naturam, quæ res
eas contineat, eſſe mortalem: cumq; animus ſemper agi
tetur, nec principium motus habeat, quia ipſe ſe mo-
ueat, nec finem quidem habiturū eſſe motus, quia nun-

quam se ipse sit relicturus: et, cum simplex animi sit natura, neque habeat in se quidquam admixtum, dispar sui, atque dissimile, non posse eum diuidi: quod si non possit, non posse interire: magnoq; esse argumento, homines scire pleraque ante quam nati sint, quod iam pueri, quum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere uideantur, sed reminisci, & recordari. hæc Platonis ferè. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus maior hæc dicit: Nolite arbitrari ò mihi carissimi filij, me, quũ à uobis discessero, nusquam, aut nullum fore: nec enim, dum eram uobiscum, animum meum uidebatis; sed eũ esse in hoc corpore, ex ijs rebus, quas gerebam, intelligebatis. eundem igitur esse creditote, etiam si nullum uidebitis. nec uero clarorum uirorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius memoriam sui teneremus. mihi quidẽ nunquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, uiuere; quum exissent ex ijs, emori: nec uero tum animum esse insipientem, quum ex insipienti corpore euasisset; sed, quum omni admixtione corporis liberatus, purus, & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. atque etiam, quum hominis natura morte dissoluitur, ceterarum rerum, perspicuum est, quo quæque discedat: abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt: animus autem solus, nec quum adest, nec quum discedit, apparet. iam uero uidetis nihil morti tam esse simile, quàm somnum. atqui dormientium animi maxime declarant diuinitatem suam: multa enim, quum remissi & liberi sunt, futura prospiciunt: ex quo

XXII (left margin, handwritten)

Cyri morientis de animorum æternitate oratio apud Xenophontem. (right margin, handwritten)

Morti nihil simile q̃ somnus. (right margin, handwritten)

intelligitur, quales futuri sint, quum se planè corporis uinculis relaxarint. quare, si hæc ita sunt, sic me colitote, inquit, ut deum: sin interiturus unà est animus cum corpore; uos tamen deos uerentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur, & regunt, memoriam nostri pie, inuiolateq; seruabitis. Cyrus quidem hæc moriēs. nos, si placet, nostra uideamus. Nemo unquam mihi Scipio persuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos auos Paulum, & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præstantes uiros, quos enumerare nō est necesse, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent; nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere. an censes (ut de me ipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos, nocturnosq; domi, militiæ suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus uitam, essem terminaturus? non ne melius multo fuisset otiosam ætatem, & quietam, sine ullo aut labore, aut contentione traducere? sed nescio quo modo animus erigens se, posteritatem semper ita prospiciebat, quasi, quum excessisset è uita, tum denique uicturus esset. quod quidem ni ita se haberet, ut animi immortales essent; haud optimi cuiusq; animus maxime ad immortalitatis gloriam niteretur. quid, quòd sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? non ne uobis uidetur animus, is, qui plus cernat, & longius, uidere se ad meliora proficisci; ille autem, cuius obtusior sit acies; non uidere? equidem efferor studio patres uestros, quos colui, & dilexi, uidendi: neque uero eos solum conuenire aueo, quos ipse cognoui; sed illos etiam, de quibus audiui, &

legi:

Cap. XXIIII Nemo

patre

sapienti- ... quisq. æquis. animo moritur stultissimus iniquissimo.

incenzio

legi: & ipse conscripsi. quò quidem me proficiscentem haud sanè quis facile retraxerit: nec tanquam Peliam recoxerit. quod si quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerescam, & in cunis uagiam, ualde recusem: nec uero uelim, quasi decurso spatio, ad carceres à calce reuocari. quid enim habet uita commodi? quid nõ potius laboris? sed habeat sanè: habet certe tamen aut satietatem, aut modum: non libet enim mihi deplorare uitam, quod multi, & ij docti, sæpe fecerunt: nec me uixisse pœnitet, quoniam ita uixi, ut nõ frustra me natum existimem: & ex uita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo: commorandi enim natura diuersorium nobis dedit, non habitandi locũ. ò præclarum diem, quum ad illud diuinorum animorum concilium, cœtumq; proficiscar, quumq; ex hac turba, & colluuione discedam: proficiscar enim non ad eos solum uiros, de quibus ante dixi; uerum etiam ad Catonem meum: quo nemo uir melior natus est, nemo pietate præstantior: cuius à me corpus crematum est: quod contra decuit ab illo meum: animus uero non me deserens, sed respectans, in ea profecto loca discessit, quò mihi ipsi cernebat esse ueniendum. quem ego meum casum fortiter ferre uisus sum; non quod æquo animo ferrem; sed me ipse consolabor, existimans non longinquum inter nos digressum, & discessum fore. his mihi rebus Scipio (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) leuis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam iucunda. quòd si hoc erro, quòd animos hominum immortales esse credam; libenter erro, nec mihi hunc errorem, quo delector, dum uiuo, extorqueri uolo. sin mortuus, ut

quidam

quidam minuti philosophi censent, nihil sentiam; non uereor, ne hunc errorem meum philosophi mortui irrideant. quòd si non sumus immortales futuri; tamen, extingui homini suo tempore, optabile est. nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic uiuẽdi modum: senectus autem peractio ætatis est, tanquam fabulæ: cuius defatigationem fugere debemus, præsertim adiuncta satietate. Hæc habui, de senectute quæ dicerem. ad quam utinam perueniatis; ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

M. TVLLII CICERONIS LAELIVS, VEL DE AMICITIA, AD T. POMPONIVM ATTICVM.

DIALOGI PERSONAE, FANNIVS, SCAEVOLA, LAELIVS.

Q. Mutius Augur Scæuola multa narrare de C. Lælio socero suo memoriter, et iucunde solebat, nec dubitare illum in omni sermone appellare sapientem. ego autem a patre ita eram deductus ad Scæuolam sumpta uirili toga, ut, quoad possem, et mihi liceret, à senis latere nũquam discederẽ: itaq; multa ab eo prudenter disputata, multa breuiter, et commode dicta, memoriæ mandabam, fieriq; studebam eius prudẽtia doctior. quo mortuo, me ad Pontificem Scæuolam

contuli:

contuli: quem unum nostræ ciuitatis & ingenio, et iustitia præstantissimum audeo dicere. sed de hoc aliàs. nunc redeo ad Augurem. cum sæpe multa narraret, tũ memini domi in hemicyclo sedentem (ut solebat) cum et ego essem unà, et pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum ferè erat multis in ore: meministi enim profecto (ut opinor) Attice, & eo magis, ꝙ P. Sulpicio utebare multum, cum is Tribunus pl. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat Consul, dissideret, quicum coniunctissime, & amantissime uixerat, quanta hominum esset uel admiratio, uel querela. itaq; tum Scæuola, cum in eam ipsam mentionẽ incidisset: exposuit nobis sermonem Lælij de amicitia, habitum ab illo secum, et cum altero genero C. Fannio M. filio paucis diebus post mortem Africani. cuius disputationis sententias memoriæ mandaui: quas in hoc libro exposui meo arbitratu: quasi enim ipsos introduxi loquentes, ne, inquam, & inquit, sæpius interponeretur: atq; id eo feci, ut tanquã à præsentibus coràm haberi sermo uideretur. cum enim sæpe mecum ageres Attice, ut de amicitia scriberem aliquid, digna mihi res tũ omnium cognitione, tum nostra familiaritate uisa est: itaq; feci non inuitus, ut prodessem multis tuo rogatu. sed, ut in Catone maiore, qui est scriptus ad te de senectute, Catonẽ induxi senem disputantem, quia nulla uidebatur aptior persona, quæ de illa ætate loqueretur, quã eius, qui & diutissime senex fuisset, & in ipsa senectute præ ceteris floruisset: sic, cum accepissemus à patribus maxime memorabilẽ C. Lælij, & P. Scipionis familiaritatem fuisse, idonea mihi Lælij persona uisa est,

quæ

quæ de amicitia ea ipsa dissereret, quæ disputata ab eo meminisset magister meus Scæuola. genus autē hoc sermonum positum in hominum ueterum auctoritate, & eorum illustrium, plus nescio quo pacto uidetur habere grauitatis. itaq; ipse mea legēs sic afficior interdum, ut Catonem, non me, loqui existimē. sed, ut tum ad senem senex de senectute, sic in hoc libro ad amicum amicissimus de amicitia scripsi. tum est Cato locutus, quo erat nemo ferè senior tēporibus illis, nemo prudentior. nunc Lælius et sapiens (sic enim est habitus) & amicitiæ gloria excellens, de amicitia loquitur. tu uelim à me animum parumper auertas, Lælium loqui ipsum putes. C. Fannius, & Q. Mutius ad socerum ueniunt post mortem Africani. ab ijs sermo oritur: respondet Lælius. cuius tota disputatio est de amicitia: quā legens tu ipse cognosces. FAN. Sunt ista uera Læli: nec enim melior uir fuit Africano quisquam, nec clarior. sed existimare debes omnium oculos in te esse coniectos. unum te sapiētem et appellant, & existimant. tribuebatur hoc modo M. Catoni: scimus L. Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem: sed uterq; alio quodā modo. Acilius, quia prudens esse in iure ciuili putabatur: Cato, quia multarum rerum usum habebat, multáq; eius et in senatu, & in foro uel prouisa prudenter, uel acta constanter, uel responsa acute ferebantur, propterea quasi cognomen iam habebat in senectute sapientis. te autem alio quodam modo dicunt non solum natura, & moribus, uerum etiam studio, & doctrina esse sapientem; nec sicut uulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem; qualem in reliqua Græcia neminem: nam, qui

ſeptem appellantur, eos, qui iſta ſubtilius quærunt, in numero ſapientum non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiã Apollinis oraculo ſapientiſſimum iudicatum. hanc eſſe in te ſapientiam exiſtimant, ut omnia tua in te poſita eſſe ducas, humanosq; caſus uirtute inferiores putes. itaq; ex me quærunt, credo ex hoc item Scæuola, quonam pacto mortem Africani feras; eoq; magis, ꝙ his proximis nonis, cũ in hortos D. Bruti Auguris commentandi cauſa (ut aſſolet) ueniſſemus, tu non affuiſti, qui diligentiſſime ſemper illũ diẽ, et illud munus ſolitus eſſes obire. SCAE. Quærunt quidem C. Læli multi, ut eſt à Fannio dictum: ſed ego id reſpondeo, quod animaduerti, te dolorem, quem acceperis tum ſummi uiri, tum amantiſſimi morte, ferre moderate, nec potuiſſe non cõmoueri, nec fuiſſe id humanitatis tuæ: ꝙ autẽ ijs nonis in collegio noſtro nõ affuiſſes, ualetudinem cauſam, nõ mœſtitiam fuiſſe. LAE. Recte tu quidem Scæuola, & uere: nec enim ab iſto officio, quod ſemper uſurpaui cum ualerem, abduci incõmodo meo debui: nec ullo caſu arbitror hoc conſtanti homini poſſe contingere, ut ulla intermiſſio fiat officij. Tu autẽ Fanni, quòd mihi tantum tribui dicis, quãtum ego nec agnoſco, nec poſtulo, facis amice. ſed (ut mihi uideris) non recte iudicas de Catone: aut enim nemo, quod quidem magis credo; aut, ſi quiſquã, ille ſapiens fuit: quo modo enim (ut alia omittam) mortem filij tulit? memineram Paulum, uideram Caium: ſed hi nec comparantur Catoni maximo, & ſpectato uiro. quamobrem caue Catoni anteponas ne iſtum quidem ipſum, quem Apollo (ut ais) ſapientiſſimum iudicauit: huius enim facta,

illius

illius dicta laudantur. De me autem, ut iam cum utroq; loquar, sic habetote. ego, si Scipionis desiderio me moueri negem, quàm id recte faciam, uiderint sapientes: sed certe mentiar: moueor enim tali amico orbatus, qualis (ut arbitror) nemo unquam erit, & ut confirmare possum, nemo certe fuit. sed non egeo medicina: me ipse consolor, & maxime illo solatio, quòd eo errore careo, quo amicorum decessu plerique angi solent: nihil enim mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit: suis autem incommodis grauiter angi, nõ amicum, sed se ipsum amãtis est. cum illo uero quis neget actum esse præclare? nisi enim, quod ille minime putabat, immortalitatem optare uellet: quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? qui summam spem ciuium, quã de eo iam puero habuerant, continuo adolescens incredibili uirtute superauit: qui Consulatum petijt nunquam, factus est Consul bis, primum ante tempus, iterum sibi suo tempore, Reip. penè sero: qui duabus urbibus euersis inimicissimis huic imperio, non modo præsentia, uerum etiã futura bella deleuit. quid dicã de moribus facillimis? de pietate in matrẽ, liberalitate in sorores, benignitate in suos, iustitia in omnes? hæc nota sunt uobis. quàm autem ciuitati charus fuerit, mœrore funeris indicatum est. quid igitur hũc paucorum annorum accessio iuuare potuisset? senectus enim, quãuis nõ sit grauis, ut memini Catonem anno, antequam mortuus est, mecum, & cum Scipione disserere, tamen aufert eam uiriditatem, in qua etiam nunc erat Scipio. quamobrem uita quidem talis fuit uel fortuna, uel gloria, ut nihil posset accedere: moriendi autem sensum

celeritas

celeritas abstulit. quo de genere mortis difficile dictu est: quid homines suspicentur, uidetis. hoc tamen uere licet dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos in uita celeberrimos, lætissimosq; uiderit, illum diem clarissimũ fuisse, cum senatu dimisso domũ reductus ad uesperam est à patribus cõscriptis, à populo R. socijs, & Latinis, pridie quam excessit è uita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos uideatur potius, quã ad inferos peruenisse. neq; enim assentior ijs, qui hæc nuper disserere cœperunt, cum corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri. plus apud me antiquorum auctoritas ualet, uel nostrorum maiorũ, qui mortuis tã religiosa iura tribuerunt, quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur; uel eorũ, qui in hac terra fuerunt, magnamq; Græciam, quæ nunc quidem deleta est, tũc florebat, institutis, & præceptis suis erudierunt; uel eius, qui Apollinis oraculo sapientissimus est iudicatus. qui nõ tum hoc, tum illud, ut in plerisq;, sed idem dicebat semper, animos hominum esse diuinos, ijsq;, cum è corpore excessissent, reditum ad cœlum patere, optimoq;, et iustissimo cuiq; expeditissimũ: quod idem Scipioni uidebatur: qui, idem quasi præsagiret, perpaucis ante mortẽ diebus, cum & Philus, & Manilius adessent, & alij plures, tuq; etiã Scæuola mecum uenisses, triduum disseruit de Rep. cuius disputationis fuit extremum ferè de immortalitate animorum: quæ se in quiete per uisum ex Africano audisse dicebat. id si ita est, ut optimi cuiusq; animus in morte facillime euolet tanquam à custodia, uinculisq; corporis: cui cẽsemus cursum ad deos faciliorẽ fuisse, quàm Scipioni? quocirca

quocirca mœrere hoc eius euẽtu, uereor, ne inuidi magis, quã amici sit. sin autem illa uereor, ut idem interitus sit animorum, & corporum, nec ullus sensus maneat: ut nihil boni est in morte, sic certe nihil mali, sensu enim amisso, fit idem, quasi natus non esset omnino: quem tamen esse natum & nos gaudemus, & hæc ciuitas, dum erit, lætabitur. quamobrem cum illo quidem (ut supra dixi) actum optime est, mecum autem incommodius, quem fuit æquius, ut prius introieram in uitam, sic prius exire de uita. sed tamen recordatione nostræ amicitiæ sic fruor, ut beate uixisse uidear, quia cũ Scipione uixerim. quocum mihi coniuncta cura de rep. & de priuata fuit: quocum domus fuit, & militia cõmunis, &, id in quo est omnis uis amicitiæ, uoluntatũ, studiorum, sententiarum summa consensio. itaq; non tã ista me sapientiæ, quam modo Fannius cõmemorauit, fama delectat, falsa præsertim; quàm, quòd amicitiæ nostræ memoriam spero sempiternam fore: idq; mihi eo magis est cordi, quòd ex omnibus seculis uix tria, aut quatuor nominantur paria amicorum: quo in genere sperare uideor Scipionis amicitiam, & Lælij notam posteritati fore. FAN. istud quidem Læli ita necesse est: sed quoniam amicitiæ mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scæuolæ, si, quemadmodum soles de ceteris rebus, cum ex te quæruntur, sic de amicitia disputabis, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. SCAE. Mihi uero pergratum hoc erit: atq; id ipsum cum tecum agere conarer, Fannius anteuertit. quamobrem utriq; nostrum gratum admodum feceris. LAE. Ego uero non grauarer, si

mihi ipse considerem: nam & praeclara uisa res est; & sumus, ut dixit Fannius, otiosi: sed quis ego sum? aut quae in me est facultas? doctorum est ista consuetudo, eáq; Graecorum, ut ijs proponatur, de quo disputet quãuis subito. magnum opus est, egetq; exercitatione non parua. quamobrem quae disputari de amicitia possunt, ab eis censeo petatis, qui ista profitentur. ego uos hortari tantum possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. nihil est enim tam naturae aptum, tam conueniens ad res uel secundas, uel aduersas. sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse: neq; id ad uiuum reseco, ut illi, qui haec subtilius disserunt, fortasse uere, sed ad communem utilitatem parum. negant enim quenquam uirum bonum esse, nisi sapientem. sit ita sane: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. nos autem ea, quae sunt in usu, uitáq; communi, non ea, quae finguntur, aut optantur, sperare debemus. nunquam ego dicam C. Fabricium, M. Curium, T. Coruncanium, quos sapientes nostri maiores iudicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. quare sibi habeant sapientiae nomen, & inuidiosum, & obscurum; concedantq;, ut hi boni uiri fuerint. ne id quidem facient: negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. agamus igitur pingui Mineruа, ut aiunt. qui ita se gerunt, ita uiuunt, ut eorum probetur fides, integritas, aequitas, liberalitas, nec sit in eis ulla cupiditas, uel libido, uel audacia; sintq; magna constantia, ut hi fuerunt, quos modo nominaui: hos uiros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus; qui sequuntur, quãtum homines possunt, na-

turam, optimam recte uiuendi ducem: sic enim mihi perspicere uideor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam, maior autem, ut quisque proxime accederet. itaq; ciues potiores sunt, quam peregrini; et propinqui, quàm alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit: sed ea non satis habet firmitatis: nanq; hoc præstat amicitia propinquitati, quòd ex propinquitate beneuolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest: sublata enim beneuolentia, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. quanta autem uis amicitiæ sit, ex hoc intelligi maxime potest, quòd ex infinita societate generis humani, quam conciliauit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos iungeretur. est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium diuinarum, humanarumq; rerum cum beneuolẽtia, & charitate summa consensio. qua quidem haud scio an, excepta sapientia, quidquam melius homini sit à dijs immortalibus datum. diuitias alij præponunt, bonam alij ualetudinem, alij potentiam, alij honores, multi etiam uoluptates. belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora caduca, & incerta, posita non tam in nostris consilijs, quàm in fortunæ temeritate. qui autem in uirtute summum bonum ponunt, præclare illi quidem, sed hæc ipsa uirtus amicitiam gignit, & continet: nec sine uirtute amicitia esse ullo pacto potest. iam, uirtutem ex cõsuetudine uitæ, sermonisq; nostri interpretemur; nec metiamur eam, ut quidam indocti, uerborum magnificentia; uirosq; bonos eos, qui habentur, numeremus, Paullos, Catones, Gallos, Scipiones, Philos. his cõmunis

uita

uita contenta est. eos autē omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. tales igitur inter uiros amicitia tantas opportunitates habet, quantas uix queo dicere. Principio quis potest esse uita uitalis, ut ait Ennius, qui non in amici mutua beneuolētia conquiescat? quid dulcius, quā habere quo cum omnia audeas sic loqui, ut tecum? quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æque, ac tu ipse, gauderet? aduersas uero ferre difficile esset sine eo, qui illas grauius etiam, quam tu, ferret. deniq; ceteræ res, quæ expetuntur, opportunæ sunt singulæ rebus ferè singulis; diuitiæ, ut utare; opes, ut colare; honores, ut laudere; uoluptates, ut gaudeas; ualetudo, ut dolore careas, et muneribus fungare corporis: amicitia plurimas res continet; quoquò te uerteris, præsto est; nullo loco excluditur; nunquam intempestiua, nunquam molesta est: itaq; non aqua, non igni, non aere (ut aiunt) pluribus locis utimur, quàm amicitia. neque ego nunc de uulgari, aut de mediocri, quæ tamen ipsa delectat, & prodest; sed de uera, & perfecta loquor; qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit: nam & secundas res splendidiores facit amicitia, & aduersas partiens communicansq; leuiores. cumq; plurimas, & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quòd bona spe prælucet in posterum, nec debilitari animos, aut cadere patitur. uerum etenim amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur sui. quocirca & absentes adsunt, & egentes abundant, & imbecilles ualent, et, quod difficilius dictu est, mortui uiuunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. ex

quo illorum beata mors uidetur, horum uita laudabilis. quòd si exemeris ex natura rerum beneuolentiæ coniunctionem; nec domus ulla, nec urbs stare poterit; ne agri quidem cultus permanebit. id si minus intelligitur; quanta uis amicitiæ, concordiæq; sit, ex dissensionibus, atque ex discordijs percipi potest: quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma ciuitas est, quæ non odijs, atq; dissidijs funditus possit euerti? ex quo, quantum boni sit in amicitia, iudicari potest. Agrigentinum quidem doctum quendam uirum carminibus græcis uaticinatum ferunt; quæ in rerum natura, totoq; mundo constarent, quæq; mouerentur, ea contrahere amicitiã, dissipare discordiam. atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. itaque, si quando aliquod officium existit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis efferat laudibus? qui clamores tota cauea nuper hospitis, et amici mei M. Pacuuij in noua fabula? cum, ignorante Rege, uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur; Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseueraret? stantes autem plaudebant in re ficta: quid arbitramur in uera fuisse facturos? facile indicabat ipsa natura uim suam; cum homines, quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero iudicarent. Hactenus mihi uideor, de amicitia quid sentirem potissime, dixisse. si qua præterea sunt (credo autem esse multa) ab ijs, si uidebitur, qui ista disputãt, quærito te. FAN. Nos autem à te potius. quanquam etiam ab istis sæpe quæsiui, & audiui, non inuitus equidem: sed aliud quoddã expetimus filum orationis tuæ.

SCAE. Tum magis id diceres Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum de Republica disputatum est, affuisses. qualis tum patronus iustitiæ fuit contra accuratam orationem Phili? FAN. Facile id quidem fuit, iustitiam iustissimo uiro defendere. SCAE. Quid amicitiam? nõne facile ei erit, qui ob eam, summa fide, constantia, iustitiáq; seruatam, maximam gloriam ceperit? LAE. Vim hoc quidem est afferre: quid enim refert, qua me ratione cogatis? cogitis certe: studijs enim generorum, præsertim in re bona, cum difficile est tum ne æquum quidem obsistere. Sæpissime igitur mihi de amicitia cogitanti, maxime illud considerandum uideri solet, num propter imbecillitatem, atque inopiam desideranda sit amicitia, ut in dandis, recipiendisq; meritis, quod quisque minus per se posset, id acciperet ab alio, uicissimq; redderet; an esset hoc quidem proprium amicitiæ, sed antiquior & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa esset: amor enim, ex quo amicitia est nominata, princeps est ad beneuolentiam coniungendam. nam utilitates quidem etiam ab ijs percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitiæ coluntur, et obseruantur temporis causa: in amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; & quidquid in ea est, id & uerum, & uoluntarium est. quapropter à natura mihi uidetur potius, quàm ab indigentia, orta amicitia, applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quàm cogitatione, quãtum illa utilitatis esset habitura. quod quidem quale sit, etiam in bestijs quibusdam animaduerti potest, quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facile earum appareat sensus: quod

in homine multo est euidentius: primum ex ea charitate, quæ est inter natos, et parentes, quæ dirimi nisi detestabili scelere non potest: deinde, cum similis sensus extitit amoris, si aliquem nacti sumus, cuius cum moribus, & natura congruamus; quòd in eo quasi lumen aliquod probitatis, & uirtutis perspicere uideamur. nihil est enim amabilius uirtute; nihil, quod magis alliciat homines ad diligendum; quippe cum propter uirtutem, et probitatem eos etiam, quos nunquam uidimus, quodam modo diligamus. quis est, qui C. Fabricij, M' Curij cum charitate aliqua, et beneuolentia memoriam non usurpet, quos nunquam uiderit? quis autem est, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Melium non oderit? cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho, & Annibale. ab altero propter probitatem eius non alienos animos habemus, alterum propter crudelitatem eius semper hæc ciuitas oderit. quod si tanta uis probitatis est, ut eam uel in eis, quos nunquam uidimus, uel, quod maius est, in hoste etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum moueantur, cum eorum, quibuscum usu coniuncti esse possunt, uirtutem, bonitatem perspicere uideantur? quanquam cõfirmatur amor & beneficio accepto, & studio perspecto, & consuetudine adiuncta. quibus rebus ad illum primum motum animi, et amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit beneuolentiæ magnitudo. quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit per quam quisque assequatur quod desideret; humilem sanè relinquunt, & minime generosum (ut ita dicam) ortum amicitiæ; quam ex inopia, atque indigentia natam uolunt.

lunt. quod si ita esset; ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus: quod longe secus est: ut enim quisque sibi plurimum confidit, & ut quisque maxime uirtute, & sapientia sic munitus est, ut nullo egeat, suáq; omnia in se ipso posita iudicet; ita in amicitijs expetendis, colendisq́; maxime excellit. quid enim? Africanus erat indigens mei? minime hercule: at ne ego quidem illius: sed ego admiratione quadam uirtutis eius, ille uicissim opinione fortasse non nulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit beneuolentiam consuetudo. sed quanquam utilitates multæ, & magnæ consecutæ sunt; non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ. ut enim benefici, liberalesq́; sumus, non ut exigamus gratiam (neq; enim beneficium fœneramur) sed natura propẽsi ad liberalitatem sumus; sic amicitiam non spe mercedis adducti, sed quòd eius omnis fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. ab ijs, qui pecudum ritu ad uoluptatem omnia referunt, longe dissentimus: nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, nec diuinũ suspicere possunt, qui omnes suas cogitationes abiecerunt in rem tam humilem, tamq́; contemptam. quamobrem hos quidem ab hoc sermone remoueamus: ipsi autem intelligamus è natura gigni sensum diligendi, & beneuolentiæ charitatem, facta significatione probitatis: quam qui appetiuerunt, applicant sese, & propius admouent, ut & usu eius, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus; sintq́; pares in amore, et æquales, propensioresq; ad bene merendum, quàm ad reposcendum; atque hæc inter eos sit honesta certatio. sic &

utilitates ex amicitia maximæ capientur: & erit eius ortus à natura, quàm ab imbecillitate, grauior, & uerior. nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem cõmutata dissolueret: sed, quia natura mutari nõ potest, iccirco ueræ amicitiæ sempiternæ sunt. ortum quidem amicitiæ uidetis, nisi quid adhuc forte uultis. FAN. Tu uero perge Læli: pro hoc enim, qui minor est natu, meo iure respondeo. SCAE. Recte tu quidem. quamobrem audiamus. LAE. Audite uero optimi uiri ea, quæ sæpissime inter me, et Scipionem de amicitia disserebantur. quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quàm amicitiam usq; ad extremum uitæ diem permanere: nam, uel ut non idem expediret utriq; incidere sæpe, uel ut de Republica non idem sentirent. mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, aliàs aduersis rebus, aliàs ætate ingrauescente. atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis, quòd summi puerorum amores sæpe unà cũ prætexta, sumpta toga deponerentur, sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione uel luxuria, uel conditionis, uel commodi alicuius, quod idem adipisci uterque non posset: quòd si qui longius in amicitia prouecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem incidissent: pestem enim maiorem esse nullam in amicitijs, quàm in plerisque pecuniæ cupiditatem, in optimis quibusq; honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos extitisse: magna etiam dissidia et plerunque iusta nasci, cum aliquid ab amicis, quod rectum non esset, postularetur, ut aut libidinis ministri,

aut adiutores essent ad iniuriam: quod qui recusarent, quamuis honeste id facerent, ius tamen amicitiæ deserere arguerentur ab ijs, quibus obsequi nollent: illos autem, qui quiduis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri omnia se amici causa esse facturos: eorum querela inueterata non modo familiaritates extingui solere, sed etiam odia gigni maxima atq; sempiterna: hæc ita multa, quasi fata, impendere amicitijs, ut omnia subterfugere, non modo sapientiæ, sed etiam felicitatis diceret sibi uideri. quamobrem id primum uideamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? nũ Viscellinum amici regnum appetentem, num Sp. Melium iuuare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum, remp. uexantem, à Q. Tuberone, æqualibusq; amicis derelictum uidebamus. at C. Blossius Cumanus, hospes familiæ uestræ Scæuola, cum ad me, qui aderam Lenati & Rutilio Consulibus in consilio, deprecatum uenisset, hanc, ut sibi ignoscerẽ, causam afferebat, quòd tanti Ti. Gracchum fecisset, ut, quidquid ille uellet, sibi faciendum putaret. tum ego, etiam ne, inquam, si te in Capitolium faces ferre uellet? nunquam, inquit, uoluisset id quidem: sed, si uoluisset, paruissem. uidetis, quàm nefaria uox: & hercle ita fecit, uel plus etiam, quàm dixit: nõ enim paruit ille Ti. Gracchi temeritati, sed præfuit; nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit: itaque hac amentia, quæstione noua perterritus, in Asiam profugit: ad hostes se contulit: pœnas reip. graues, iustasq; persoluit. nulla est igitur excusatio peccati, si

ti, si

ti, si amici causa peccaueris: nam cum conciliatrix ami citiæ uirtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à uirtute defeceris. quòd si rectum statuerimus, uel concedere amicis, quidquid uelint; uel impetrare ab amicis, quidquid uelimus: perfecta quidem sapientia sumus; si nihil habeat res uitij: sed loquimur de ijs amicis, qui ante oculos sunt, quos uidemus, aut de quibus memoriam accepimus, quos nouit uita communis. ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorũ quidem maxime, qui ad sapientiam proxime accedunt. uidemus Papum Aemilium C. Luscinio familiarem fuisse (sic à patribus accepimus) bis unà Consules, & collegas in Censura. tum etiam cum ijs, & inter se coniunctissimos fuisse M' Curium, & T. Coruncanium, memoriæ traditum est. igitur ne suspicari quidem possumus, quenquam horum ab amico quidpiam contendisse, quod contra fidem, contra iusiurandum, contra remp. esset. nam hoc quidem in talibus uiris quid attinet dicere? si contendisset, scio impetraturum non fuisse; cum illi sanctissimi uiri fuerint, æque autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. at uero Ti. Gracchũ sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minime tunc quidẽ C. frater, nũc idem acerrimus hostis. hæc igitur prima lex in amicitia sanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati: turpis enim excusatio est, & minime accipienda cum in ceteris peccatis, tum si quis contra remp. se amici causa fecisse fateatur: etenim eo loco Fanni, et Scæuola locati sumus, ut nos longe prospicere oporteat futuras causas reip. deflexit enim iam aliquantulum de spatio, curriculoq; consuetudo maiorum. Ti.

Gracchus regnum occupare conatus est, uel regnauit is quidem paucos menses. num quid simile populus R. audierat, aut uiderat? hunc etiam post mortem secuti amici, et propinqui quid in P. Scipionem effecerint, sine lacrymis non queo dicere. nam Carbonem quoq;, quē modo posuimus, propter recentem pœnā Ti. Gracchi sustinuimus. de C. Gracchi autem Tribunatu quid expectē, non libet augurari: serpit enim deinde res, quæ procliuis ad pernitiem, cum semel cœpit, labitur. uidetis in tabella iam ante quanta sit facta labes, primo Gabinia lege, biennio autē post Cassia. uidere iam uideor populum R. a senatu disiunctum, multitudinisq; arbitrio res maximas agi: plures enim discent, quemadmodum hæc fiant, quàm quēadmodum his resistatur. quorsum hæc? quia sine socijs nemo quidquā tale conatur. præcipiendum est igitur bonis, ut, si in eiusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existiment ita se alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in rep. peccantibus nō discedant, improbis autem pœna statuenda est, nec minor uero ijs, qui secuti erunt alterum, quàm ijs, qui ipsi fuerint impietatis duces. quis clarior in Græcia Themistocle? qui potentior? qui, cum imperator bello Persico seruitute Græciam liberasset, propterq; inuidiā in exilium pulsus esset, ingratæ patriæ iniuriā non tulit, quam ferre debuit. fecit idem, quod uiginti annis ante apud nos fecerat Coriolanus. his adiutor contra patriam inuentus est nemo: itaque mortem sibi uterq; consciuit. quare talis improborum consensio non modo excusatione amicitiæ tegenda non est, sed potius omni supplicio uindicanda; ut ne quis sibi concessum putet amicum bellum

patriæ

patriæ inferentem ſequi, quod quidem, ut res ire cœpit, haud ſcio an aliquando futurum ſit. mihi autem nõ minori curæ eſt, qualis reſp. poſt mortem meam futura ſit, quàm qualis hodie ſit. hæc igitur prima lex amicitiæ ſanciatur, ut ab amicis honeſta petamus, amicorum cauſa honeſta faciamus; nec expectemus quidem, dum rogemur; ſed ſtudium ſemper adſit, cunctatio abſit; conſilium libere dare gaudeamus; plurimum in amicitia amicorum bene ſuadentium ualeat auctoritas; eáq; adhibeantur ad monendum non modo aperte, ſed etiam acriter, ſi res poſtulabit, & adhibitæ pareatur. nam quibuſdam, quos audio ſapientes habitos in Græcia, placuiſſe opinor mirabilia quædam. ſed nihil eſt, quod illi non perſequantur ſuis argutijs; partim fugiendas eſſe nimias amicitias, ne neceſſe ſit, unum ſolicitum eſſe pro pluribus; ſatis ſuperq; eſſe ſibi ſuarum cuique rerum curam; alienis nimis implicari moleſtum eſſe; commodiſſimum eſſe, quam laxiſſimas habenas habere amicitiæ, quas uel adducas, cum uelis, uel remittas: caput enim eſſe ad beate uiuendum ſecuritatem; qua frui non poſſit animus, ſi tanquam parturiat unus pro pluribus. alios autem dicere aiunt etiam multo inhumanius; quem locum breuiter perſtrinxi paulo ante, præſidij, adiumentiq; cauſa, non beneuolentiæ, neq; charitatis amicitias eſſe expetẽdas, itaq;, ut quiſq; minimũ firmitatis habeat, minimumq; uirium, ita amicitias appetere maxime: ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præſidia quærant, quàm uiri; & inopes, quàm opulenti; & calamitoſi, quàm ij, qui putantur beati. o præclaram ſapientiam: ſolem enim è mun-

do

[Marginal handwritten notes: "prima lex Amicitiæ"; "fugiendas nimias amicitias."]

do tollere uidentur, qui amicitiam è uita tollunt: qua
nihil à dijs immortalibus melius habemus, nihil iucun-
dius: quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda,
sed re ipsa multis locis repudianda est: neque enim est
consentaneum ullam honestã rem, actionem'ue, ne so-
licitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. ꝙ
si curam fugimus, uirtus fugienda est, quæ, necesse est,
ut cum aliqua cura res sibi cõtrarias aspernetur, atque
oderit, ut bonitas malitiam, temperantia libidinẽ, igna
uiam fortitudo. itaque uideas rebus iniustis iustos ma-
xime dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos.
ergo hoc proprium est animi bene constituti, & lætari
bonis rebus, & dolere contrarijs. quamobrem si cadit
in sapientem animi dolor, qui profecto cadit, nisi ex
eius animo extirpatam humanitatem arbitremur: quæ
causa est, cur amicitiam funditus tollamus è uita, ne
aliquas propter eam suscipiamus molestias? quid enim
interest motu animi sublato, non dico inter pecudem, et
hominem, sed inter hominem, & saxum, aut truncum,
aut quiduis generis eiusdem? neque enim sunt isti au-
diendi, qui uirtutem duram, & quasi ferream esse uo-
lunt: quæ quidem est tum multis in rebus, tum in ami
citia tenera, atque tractabilis; ut & bonis amici quasi
diffundatur, et incommodis contrahatur. quamobrem
angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tan-
tum ualet, ut tollat è uita amicitiam; non plus, quàm
ut uirtutes, quia non nullas curas, & molestias affe-
runt, repudientur. cum autem contrahat uirtus amici-
tiam (ut supra dixi) si qua significatio uirtutis luceat,
ad quam se similis animus applicet, & adiungat: id cũ
contingit,

contingit amor ibi exoriatur necesse est: quid enim tam absurdũ, quam delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut ædificio, ut uestitu, cultuq́; corporis; animo autem uirtute prædito, eo, qui uel amare, uel (ut ita dicam) redamare possit, non admodum delectari? nihil est enim remuneratione beneuolentiæ, nihil uicissitudine studiorum, officiorumq́; iucundius. quod si etiam illud addimus, quod recte addi potest, nihil esse, quod ad se rem ullam tam alliciat, & tã attrahat, quam ad amicitiam similitudo: concedatur profecto uerũ esse, ut bonos boni diligant, asciscantq́; sibi quasi propinquitate coniunctos, atque natura: nihil est enim appetẽtius similium sui, nihil rapacius, quam natura. quamobrem hoc quidem Fanni, et Scæuola, cõstat (ut opinor) bonis inter bonos quasi necessariam beneuolẽtiam esse: qui est amicitiæ fons à natura constitutus. sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: non est enim inhumana uirtus, neque superba; quæ etiam populos uniuersos tueri, eisq́; optime consulere soleat: quod non faceret profecto, si à caritate uulgi abhorreret. atque etiam mihi quidem uidentur, qui utilitatis causa fingunt amicitias, amabilissimum nodum amicitiæ tollere: non enim tam utilitas parta per amicum, quam amici amor ipse delectat: tumq́; illud fit, quod ab amico est profectum, iucundum, si cum amore, et studio est profectum: tantumq́; abest, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ij, qui opibus, & copijs, maximeq́; uirtute præditi, in qua plurimũ est præsidij, minime alterius indigeãt, liberalissimi sint, & beneficentissimi. atque haud scio an ne opus sit quidem, nihil unquam omnino deesse

amicis:

amicis: ubi enim studia nostra uiguissent, si nunquam studio, nunquam consilio, nunquam opera nostra nec domi, nec militiæ Scipio eguisset? non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiã secuta est. non ergo erunt homines diuitijs affluentes audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. nam quis est, pro deum fidem, atque hominum, qui uelit, ut neque diligat quenquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copijs, atque in omnium rerum abundantia uiuere? hæc enim est tyrannorum uita nimirum: in qua nulla fides, nulla caritas, nulla stabilis beneuolentiæ potest esse fiducia: omnia semper suspecta, atque solicita, nullus locus est amicitiæ: quis enim aut eum diligat, quem metuit; aut eum, à quo se metui putat? coluntur tamen simulatione amicitiæ duntaxat ad tempus. quòd si forte (ut fit plerunque) ceciderint, tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum. quod Tarquinium dixisse ferunt, tum, cum exul esset, se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quosque infidos, cum iam neutris gratiã referre posset. quanquam miror, in illa superbia, & importunitate si quenquam habere potuit. atque ut huius, quem dixi, mores ueros amicos parare non potuere: sic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles: non enim solum ipsa fortuna cæca est, sed eos etiam plerunque efficit cæcos, quos complexa est: itaque illi efferuntur fastidio fere, & contumacia; neque quidquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. atque hoc quidem uidere licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari;

spernią;

ſperniq; ab ijs ueteres amicitias; & indulgeri nouis. quid autem ſtultius, quàm, ut plurimum copijs, facultatibus, opibus poſſint, cetera parare, quæ parant, pecuniam, equos, famulos, ueſtes egregias, uaſa pretioſa, amicos non parare, optimam, et pulcherrimam uitæ (ut ita dicam) ſupellectilem? etenim cetera cũ parant, cui parent, neſciunt, nec cuius cauſa laborẽt: eius enim eſt iſtorum quodq;, qui uincit uiribus: amicitiarum ſua cuique permanet ſtabilis, & certa poſſeſſio: ut etiã ſi illa maneant, quæ ſunt quaſi dona fortunæ, tamen uita inculta, & deſerta ab amicis, non poſſit eſſe iucunda. ſed hæc hactenus. Conſtituendi autem ſunt, qui ſint in amicitia fines, & quaſi termini diligendi. de quibus tres uideo ferri ſententias, quarum nullam probo; unam, ut eodem modo erga amicum affecti ſimus, quo erga noſmet ipſos; alteram, ut noſtra in amicos beneuolentia, illorũ erga nos beneuolẽtiæ pariter, æqualiterq; reſpondeat; tertiam, ut, quanti quiſque ſe ipſe facit, tanti fiat ab amicis. harum trium ſententiarũ nulli prorſus aſſentior: nec enim illa prima uera eſt, ut, quẽadmodum in ſe quiſque, ſic in amicum ſit animatus: quàm multa enim, quæ noſtra cauſa nunquam faceremus, facimus cauſa amicorum? precari ab indigno, ſupplicare, tum acerbius in aliquem inuehi, inſectariq; uehementius: quæ in noſtris rebus non ſatis honeſte, in amicorum fiunt honeſtiſſime. multæ quoque res ſunt, in quibus de ſuis commodis uiri boni multa detrahunt, detrahiq; patiuntur, ut ijs amici potius, quàm ipſi fruantur. Altera ſententia eſt, quæ definit amicitiam paribus officijs, ac uoluntatibus. hoc quidem eſt

Tres fines amicitia

nimis

nimis exigue, et exiliter ad calculos reuocare amicitiā, ut par sit ratio acceptorum, & datorum. ditior mihi, et affluentior uidetur esse uera amicitia, nec obseruare stricte, ne plus reddat, quàm acceperit: neq; enim uerē dum est, ne quid excidat, aut ne aliquid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius uero ille finis deterrimus, ut, quanti quisq; se ipse faciat, tanti fiat ab amicis: sæpe enim in quibusdā aut animus abiectior est, aut spes amplificādæ fortunæ fractior. non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est; sed potius eniti: & efficere, ut amici iacentem animum excitet, inducatq́; in spem, cogitationemq́; meliorem. alius igitur finis ueræ amicitiæ constituendus est, si prius, quid maxime reprehendere Scipio solitus sit, edixero. negabat ullam uocem inimiciorē amicitiæ potuisse reperiri, quàm eius, qui dixisset, ita amare oportere, ut aliquando esset osurus: nec uero se adduci posse, ut hoc, quemadmodum putaretur, à Biante dictū esse crederet, qui habitus esset unus è septem; sed impuri cuiusdam, aut ambitiosi, aut omnia ad suam potentiā reuocantis esse sententiam: quonam enim modo quisquām amicus eius esse poterit, cuius se putabit inimicum esse posse? quin etiam necesse erit cupere, etiā optare, quam sæpissime peccet amicus, quo plures det sibi tanquam ansas ad reprehendendum. rursum autem recte factis, commodisq́; amicorum necesse erit angi, dolere, inuidere. quare hoc quidem præceptum, cuiuscunque est, ad tollendam amicitiam ualet. illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitijs comparandis, ut ne quando amare inciperemus

eum, quem aliquando odiſſe poſſemus. qui etiã, ſi minus felices in deligendo fuiſſemus, ferendum id Scipio potius, quàm inimicitiarum tempus cogitãdum putabat. his igitur finibus utendum arbitror, ut, cum emendati mores amicorum ſint, tum ſit inter eos omnium rerum, conſiliorum, & uoluntatum ſine ulla exceptione communitas; &, ſi qua fortuna acciderit, ut minus iuſtæ amicorum uoluntates ſint adiuuandæ, in quibus eorum aut de capite agatur, aut fama, declinandum ſit de uia, modo ne ſumma turpitudo ſequatur: eſt enim, quatenus amicitiæ dari uenia poſſit. nec uero negligenda eſt fama: nec mediocre telum ad res gerendas exiſtimare oportet beneuolentiam ciuium, quam blanditijs, et aſſentationibus colligere turpe eſt. uirtus, quam ſequitur charitas, minime repudianda eſt. ſed (ſæpe enim redeo ad Scipionem, cuius omnis ſermo erat de amicitia) querebatur, ꝙ in omnibus rebus homines diligẽtiores eſſent: capras, et oues quot quiſq; haberet, dicere poſſe; amicos quot haberet, nõ poſſe dicere: & in illis quidem parandis adhibere curam, in amicis eligendis negligentes eſſe; nec habere quaſi ſigna quædã, & notas, quibus eos, qui ad amicitiam eſſent idonei, iudicarent. ſunt igitur firmi, & ſtabiles, & conſtantes deligendi: cuius generis eſt magna penuria: et iudicare difficile eſt ſanè, niſi expertum: experiendum autem eſt in ipſa amicitia; ita præcurrit amicitia iudicium, tollitq́; experiendi poteſtatem. eſt igitur prudentis ſuſtinere, ut curſum, ſic impetum beneuolentiæ, quo utamur, quaſi aquis tentatis, ſic amicitijs, aliqua parte periclitatis moribus amicorũ. quidam ſæpe in parua pecunia perſpiciũtur, quàm ſint

leues.

leues. quidam autem, quos parua mouere non potuit, agnoſcuntur in magna. ſi uero erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiæ ſordidum exiſtiment: ubi eos inueniemus, qui honores, magiſtratus, imperia, poteſtates, opes amicitiæ non anteponant; ut, cum ex altera parte propoſita hæc ſint, ex altera uis amicitiæ, nõ multo illa malint? imbecilla enim natura eſt ad contemnendam potentiam: quam etiã ſi neglecta amicitia conſecuti ſunt, excuſari ſe arbitrantur, quia nõ ſine magna cauſa ſit neglecta amicitia. itaq; ueræ amicitiæ difficillime reperiuntur in ijs, qui in honoribus req; publica uerſantur: ubi enim inuenias, qui honorẽ amici anteponat ſuo? quid? (hæc ut omittam) quàm graues, quàm difficiles pleriſque uidentur calamitatum ſocietates? ad quas, non eſt facile inuentus, qui deſcẽdat. quanquam Ennius recte,

Amicus certus in re incerta cernitur.

tamen hæc duo leuitatis, & infirmitatis pleroſq; cõuincunt; aut ſi in bonis rebus contẽnunt; aut ſi in malis deſerunt. qui igitur utraq; in re grauem, conſtantem, ſtabilemq; ſe in amicitia præſtiterit, hunc ex maxime raro hominũ genere iudicare debemus, & penè diuino. firmamentum autem ſtabilitatis, conſtantiæq; eius, quam in amicitia quærimus, fides eſt; nihil enim ſtabile eſt, quod infidum eſt. ſimplicem præterea, & comunem, et cõſentientẽ, id eſt qui rebus ijſdem moueatur, eligi par eſt: quæ omnia pertinent ad fidelitatem: neq; enim fidum poteſt eſſe multiplex ingeniũ, & tortuoſum: neq; uero, qui non ijſdem rebus mouetur, et natura cõſentit, aut fidus, aut ſtabilis poteſt eſſe. addendum eodem eſt,

ut ne criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat illatis. quæ pertinent omnia ad eam, quam iam dudum tracto, constantiam. ita fit uerũ illud, quod initio dixi, amicitiam nisi inter bonos esse non posse: est enim boni uiri, quem eundem sapientẽ licet dicere, hæc duo tenere in amicitia; primum, ne quid fictum sit, neue simulatum (aperte enim uel odisse, magis ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam) deinde non solũ ab aliquo oblatas criminationes repellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse uiolatum. Accedat huc suauitas quædam oportet sermonum, atq; morum haud quaquam mediocre condimentum amicitiæ. tristitia autem, & in omni re seueritas absit. habet illa quidem grauitatem: sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, et ad omnem comitatem, facilitatemq́; procliuior. existit autem hoc loco quædã quæstio subdifficilis; num quando amici noui, digni amicitia, ueteribus sint anteponendi, ut equis uetulis teneros anteponere solemus. indigna homine dubitatio: non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates: ueterrimæ quæq; (ut ea uina, quæ uetustatem ferunt) esse debẽt suauissimæ: uerumq́; illud est, quod uulgo dicitur, multos modios salis simul edendos esse, ut amicitiæ munus expletum sit. nouitates autẽ, si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ, uetustas tamen suo loco conseruanda est: maxima est. n. uis uetustatis, & consuetudinis. atqui in ipso equo, cuius modo mentionem feci, si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consueuit, libentius

tius utatur, quàm intractato, et nouo. nec modo in hoc, quod eſt animal, ſed in ijs etiã, quæ ſunt inanimata, cõſuetudo ualet; cum locis etiã ipſis montoſis delectemur, & ſilueſtribus, in quibus diutius cõmorati ſumus. Sed maximum eſt in amicitia, ſuperiorem parem eſſe inferiori: ſæpe enim excellentiæ quædam ſunt; qualis erat Scipionis in noſtro (ut ita dicam) grege. nunquã ſe ille Philo, nunquam Rutilio, nunquam Mummio antepoſuit, nunquam inferioris ordinis amicis. Quintum uero Maximum, fratrem, egregium uirum, omnino ſibi nequaquam parem; q̃ is anteibat ætate, tanquam ſuperiorem colebat; ſuosq́; omnes per ſe eſſe poſſe ampliores uolebat. quod faciendum, imitandumq́; eſt omnibus; ut, ſi quam præſtantiam uirtutis, ingenij, fortunæ conſecuti ſunt, impartiant eam ſuis, communicentq́; cum proximis, ut, ſi parẽtibus nati ſunt humilibus, ſi propinquos habeant imbecilliores uel animo, uel fortuna, eorum augeant opes, eisq́; honori ſint, & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu, propter ignorantiam ſtirpis, & generis, in famulatu fuerint, cum cogniti ſunt, et aut deorum, aut regum filij inuenti, retinent tamen charitatẽ in paſtores, quos patres ſuos multos annos eſſe duxerũt. quod quidẽ eſt multo profecto magis in ueris patribus, certisq́; faciendum: fructus enim ingenij, & uirtutis, omnisq́; præſtantiæ tum maxime capitur, cum in proximum quẽque confertur. ut igitur ij, qui ſunt in amicitia, coniunctionisq́; neceſſitudine ſuperiores, exæquare ſe cum inferioribus debent: ſic inferiores dolere non debent, ſe à ſuis amicis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate ſuperari. quorum pleriq; aut querũtur ſemper

aliquid, aut etiam exprobrant, eoq; magis, si aliquid habere se putant, quod officiose, aut amice, & cum labore aliquo suo factum queant dicere: odiosum sanè genus hominum officia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non cõmemorare, qui contulit. quamobrem, ut ij, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitia, sic quodam modo inferiores extollere: sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cum ipsi se contemni putant. quod nõ ferè contingit nisi ijs, qui etiam contemnendos se arbitrantur, qui hac opinione non modo uerbis, sed etiam opere leuandi sunt. tantum autem cuiq; tribuendum est, primum quãtum ipse efficere possis; deinde etiam, quantum ille, quẽ diligas, atq; adiuues, possit sustinere: non enim tu possis, quantumuis licet excellas, omnes tuos ad honores amplissimos perducere: ut Scipio P. Rutilium potuit consulem efficere, fratrem eius Lucium non potuit. q si etiam possis quiduis deferrre ad alterum; uidendum est tamen, quid ille possit sustinere. omnino amicitiæ corroboratis iam, confirmatisq; & ingenijs, & ætatibus iudicandæ sunt: nec, si qui ineunte ætate uenãdi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt: isto enim modo nutrices, et pædagogi iure uetustatis plurimum beneuolentiæ postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo colendi: aliter enim amicitiæ stabiles permanere non possunt: dispares enim mores disparia studia sequũtur: quorum dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliã causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quòd tanta est inter eos, quanta

maxima poteſt eſſe, morum, ſtudiorumq́; diſtãtia. Recte
etiam præcipi poteſt in amicitijs, ne quis intemperatæ
quadam beneuolentia (quod perſæpe fit) impediat ma
gnas utilitates amicorũ: nec.n. (ut ad fabulas redeam)
Troiam Neoptolemus capere potuiſſet, ſi Lycomedem,
apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter ſuũ
impedientem audire uoluiſſet; et ſæpe incidunt magnæ
res, ut diſcedendum ſit ab amicis: quas qui impedire
uult, quod deſiderium non facile ferat; et infirmus eſt,
mollisq́; natura, & ob eam ipſam cauſam in amicitia
parum iuſtus. Atque in omni re conſiderandum eſt, &
quid poſtules ab amico, et quid patiare à te impetrari.
Eſt etiam quaſi quædam calamitas in amicitijs dimitten
dis nonnunquam neceſſaria: iam enim à ſapientũ fami
liaritatibus ad uulgares amicitias oratio noſtra delabi-
tur. erũpunt ſæpe uitia amicorum tum in ipſos amicos,
tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet in-
famia. tales igitur amicitiæ ſunt remiſſione uſus eleuan
dæ, & (ut Catonem dicere audiui) diſſuendæ magis,
quam diſcindendæ ſunt; niſi quædam admodũ intolera
bilis iniuria exarſerit, ut neq; rectum, neque honeſtum
ſit, neq; fieri poſſit, ut nõ ſtatim alienatio, diſiunctioq́;
facienda ſit. ſi autẽ morum, aut ſtudiorum commutatio
quædam (ut fieri ſolet) facta erit, aut in reip. partibus
diſſenſio interceſſerit (loquor enim, ut paulo ante dixi,
non de ſapientum, ſed de communibus amicitijs) cauen
dum erit, ne non ſolum amicitiæ depoſitæ, ſed inimici-
tiæ etiam ſuſceptæ uideantur: nihil enim turpius, quã
cum eo bellum gerere, qui cum familiariter uixeris. ab
amicitia Q. Pompeij meo nomine ſe remouerat (ut ſci-

 tis)

tis) Scipio. propter dissensionem autem, quæ erat in rep. alienatus est à collega nostro Metello. utrunq; egit grauiter, auctoritate, & offensione animi nō acerba. quamobrem primum danda opera est, ne qua amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid euenerit, ut extinctæ potius amicitiæ, quam oppressæ uideantur. Cauendum uero est, ne etiam in graues inimicitias conuertant se amicitiæ. è quibus iurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur. quæ tamen si tolerabiles erunt, ferēdæ sunt: et hic honos ueteri amicitiæ tribuendus est, ut is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur iniuriam. omnino omnium horum uitiorum, atq; incommodorum una cautio est, atque una prouisio, ut ne nimis cito diligere incipiamus, ne'ue indignos. digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa, cur diligantur. rarum istud genus: et quidem omnia præclara rara: nec quidquam difficilius, quàm reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. sed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit; & amicos, tanquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos: itaque pulcherrima illa, & maxime naturali carent amicitia, per se, & propter se expetenda. næ ipsi sibi exemplo sunt, hæc uis amicitiæ qualis, & quanta sit: ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se ipso mercedem exigat charitatis suæ, sed quòd per se sibi quisque charus est. quod nisi idem in amicitiam transferatur, uerus amicus nunquam reperietur: est enim is amicus quidem, qui est tanquam alter idem. quòd si hoc apparet in bestijs, uolucribus, agrestibus, natanti-

bus, cicuribus, feris, primum, ut se ipsa diligant; (id enim pariter cum omni animante nascitur) deinde, ut requirant, atq; appetant, ad quas se applicent eiusdem generis animantes; idq́; faciunt cum desiderio, et cum quadam similitudine amoris humani: quanto id magis in homine fit natura? qui & se ipse diligit, & alterum acquirit, cuius animum ita cum suo commisceat, ut efficiat pene unum ex duobus. sed plerique peruerse, ne dicam impudenter, amicum habere talem uolunt, quales ipsi esse non possunt: quæq́; ipsi non tribuunt amicis, hæc ab ijs desiderant. par est autem primum ipsum esse uirum bonum, tum alterum similem sui quærere. in talibus ea, quam iam dudum tractabamus, stabilitas amicitiæ confirmari potest; cum homines beneuolentia coniuncti, primum cupiditatibus ijs, quibus ceteri seruiunt, imperabunt; deinde æquitate, iustitiaq́; gaudebunt; omniaq́; alter pro altero suscipiet; neque quidquam unquam nisi honestum, & rectum alter ab altero postulabit; neque solum colent se inter se, ac diligent, sed etiam uerebuntur: nam maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit uerecundiam: itaque in ijs perniciosus est error, qui existimant libidinum, peccatorumq́; omnium patere in amicitia licentiam: uirtutum enim amicitia adiutrix à natura data est, non uitiorum comes; ut, quoniam solitaria non posset uirtus ad ea, quæ summa sunt, peruenire, coniuncta, & consociata cum altera perueniret. quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est; eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus, beatissimusq́; comitatus. hæc est inquam societas, in qua omnia insunt, quæ

putant

putant homines expetenda; honestas, gloria, tranquillitas animi, atque iucunditas; ut, cum hæc adsint, beata uita sit, & sine his esse non possit. quod cum optimum, maximumq; sit, si id uolumus adipisci, uirtuti opera danda est: sine qua neq; amicitiam, neq; ullam rem expetendam consequi possumus: ea uero neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cum eos grauis aliquis casus experiri cogit. quocirca (dicendum est enim sæpius) cum iudicaueris, diligere oportet, non cum dilexeris, iudicare. sed cum multis in rebus negligentia plectimur, tum maxime in amicis & diligendis, et colendis: præposteris enim utimur consilijs, & acta agimus; quod uetamur ueteri prouerbio: nam implicati ultro & citro uel usu diuturno, uel etiã officijs, repente in medio cursu amicitias exorta aliqua offensione dirumpimus. quo etiã magis uituperãda est rei tam maxime necessariæ tanta incuria: una est enim amicitia in rebus humanis, de cuius utilitate omnes uno ore consentiunt. quanquã à multis ipsa uirtus contemnitur, et uenditatio quædam, atq; ostentatio esse dicitur: multi diuitias despiciunt, quos paruo contẽtos tenuis uictus, cultusq; delectat: honores uero, quorum cupiditate quidam inflammantur, quàm multi ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil esse leuius existiment? itemq; cetera, quæ quibusdam admirabilia uidentur, permulti sunt, qui pro nihilo putent: de amicitia oẽs ad unum idem sentiunt, & ij, qui ad remp. se contulerũt; & ij, qui rerum cognitione doctrinaq; delectantur; & ij, qui suum negotium gerunt otiosi; postremo ij, qui se totos tradiderunt uoluptatibus; sine amicitia uitam esse

nullam;

nullam; si modo uelint aliqua ex parte liberaliter uiuere: serpit enim nescio quo modo per omnium uitam amicitia; nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. quin etiam, si quis ea asperitate est, et immanitate naturæ, ut congressus, societatemq; hominum fugiat, atq; oderit, qualẽ fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus: tamen is pati non possit, ut non acquirat aliquem, apud quem euomat uirus acerbitatis suæ. atq; hoc maxime iudicaretur, si quid tale posset cõtingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequẽtia tolleret, & in solitudine uspiam collocaret, atq; ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam, & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet: quis tam esset ferreus, qui eam uitam ferre posset? cuiq; non auferret fructum uoluptatum omnium solitudo? uerum igitur illud est, quod à Tarentino Archyta (ut opinor) dici solitum nostros senes commemorare audiui ab alijs senibus auditum; si quis cœlũ ascendisset, naturamq; mundi, et pulchritudinem siderũ perspexisset, insuauem illam admirationẽ ei fore, quæ iucundissima fuisset, nisi aliquem, cui narraret, habuisset. sic natura solitarium nihil amat; semperq; ad aliquod tanquam adminiculum annititur; quod in amicissimo quoq; dulcissimum est. sed cum tot signis eadem natura declaret, quid uelit, ac quærat, quid desideret: obsurdescimus tamen nescio quo modo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus: est enim uarius, et multiplex usus amicitiæ; multæq; causæ suspicionum, offensionumq; dantur. quas tum euitare, tũ eleuare, tum ferre sapientis est. una illa subleuanda offensio est, ut & utilitas in

amicitia, & fides retineatur: nam & monendi amici sæpe sunt, & obiurgandi; & hæc accipienda amice, cũ beneuole fiunt. sed nescio quo modo uerũ est, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit:
Obsequium amicos, ueritas odium parit.
molesta ueritas est, si quidem ex ea nascitur odiũ, quod est uenenum amicitiæ: sed obsequium multo modestius, quòd peccatis indulgens præcipitẽ amicum ferri sinit. maxima autem culpa in eo est, qui & ueritatem aspernatur, et in fraudem obsequio impellitur. omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia est, primum ut monitio acerbitate, deinde obiurgatio contumelia careat. in obsequio autem (quoniam Terentiano uerbo libenter utimur) comitas adsit, assentatio uitiorum adiutrix procul amoueatur; quæ non modo amico, sed ne libero quidem digna est: aliter enim cum tyranno, aliter cum amico uiuitur. cuius autem aures clausæ ueritati sunt, ut ab amico uera audire nequeant; huius salus desperanda est: scitum est enim illud Catonis, multo melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces uideantur: illos uerum sæpe dicere, hos nunquam. atq; illud absurdum est, quòd ij, qui monentur, eam molestiam, quam debent capere, non capiunt; eam capiunt, qua debẽt carere: peccasse enim se, non anguntur; obiurgari, moleste ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, obiurgatione gaudere, ut igitur & monere, et moneri proprium est ueræ amicitiæ; et alterum libere facere, non aspere; alterum patienter accipere, nõ repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitijs pestem esse maiorem, quam adulationem, blanditias,

ditias, assentationem: quamuis enim multis nominibus est hoc uitium notandum, leuium hominum, atq; fallacium, ad uoluntatem loquentium omnia, nihil ad ueritatem. cum autem omnium rerum simulatio est uitiosa, (tollit enim iudicium ueri, idq; adulterat) tum amicitiæ repugnat maxime: delet enim ueritatem, sine qua nomen amicitiæ ualere non potest: nam cum amicitiæ uis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus; qui id fieri potest, si ne in uno quidem unus animus erit idē semper, sed uarius, cōmutabilis, multiplex? quid enim potest esse tam flexibile, tā deuium, quàm animus eius, qui ad alterius non modo sensum ac uoluntatem, sed etiam uultum, atque nutum conuertitur?

Negat quis, nego: ait, aio postremo imperaui egomet
Omnia assentari: (mihi,

ut ait idem Terentius: sed ille sub Gnatonis persona: quod amici genus adhibere, omnino leuitatis est. multi autem Gnatonum similes cum sint, loco fortuna, fama superiores; horum est assentatio molesta, cum ad uanitatem accessit auctoritas. secerni autem blandus amicus à uero, et internosci tam potest adhibita diligentia, quàm omnia fucata, & simulata a sinceris, atque ueris. concio, quæ ex imperitissimis constat, tamē iudicare solet, quid intersit inter popularem, idest assentatorem, & leuem ciuem, & inter constantem, seuerum, & grauem. quibus blanditijs C. Papirius Cos. nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de Tribunis pl. reficiendis? dissuasimus nos. sed nihil de me: de Scipione dicam libentius. quanta illi, dij immortales, fuit grauitas. quanta in oratione maiestas? ut facile ducem populi R.

li R. non comitem diceres. sed affuistis: & est in mani bus oratio. itaque lex popularis suffragijs populi repudiata est. atque (ut ad me redeam) meministis, Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino Coss. quàm popularis lex de sacerdotijs C. Licinij Crassi uidebatur: cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. atq; is primum instituit in forum uersus agere cum populo. tamen illius uendibilem orationem religio deorum immortalium nobis defendentibus facile uincebat. atque id actum est Praetore me, quinquennio ante, quàm Consul sum factus: itaq; re magis, quàm auctoritate causa illa defensa est. quod si in scena, id est in concione, in qua rebus fictis, et adumbratis loci plurimum est, tamen uerum ualet, si modo id patefactum, & illustratum est: quid in amicitia fieri oportet, quae tota ueritate perpenditur? in qua nisi (ut dicitur) apertũ amici pectus uideas, tuumq; ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas, ne amare quidem, aut amari possis, cum, id quàm uere fiat, ignores. quanquam ista assentatio perniciosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. ita fit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maxime, qui ipse sibi assentetur, & se maxime ipse delectet. omnino est amans sui uirtus: optime enim se ipsa nouit; quamq; amabilis sit, intelligit. ego autem non de uirtute nunc loquor, sed de uirtutis opinione: uirtute enim ipsa non tã multi praediti esse, quàm uideri uolunt. hos delectat assentatio: his fictus ad eorũ uoluntatem sermo cum adhibetur, orationem illam uanam testimonium esse laudum suarum putant. nulla est igitur haec amicitia, cum alter

uerum audire non uult, alter ad mentiendum paratus est. nec parasitorum in comœdiis assentatio nobis faceta uideretur, nisi essent milites gloriosi.
Magnas uero agere gratias Thais mihi?
satis erat respondere, Magnas: Ingentes, inquit. semper auget assentatio id, quod is, cuius ad uoluntatem dicitur, uult esse magnum. quamobrem, quamuis blanda ista uanitas apud eos ualet, qui ipsi illam allectant, & inuitant; tamen etiam grauiores, constantioresq; admonendi sunt, ut animaduertant, ne callida assentatione capiantur: aperte enim adulantem nemo nō uidet, nisi qui admodum est excors; callidus ille, & occultus ne se insinuet, studiose cauēdum est: nec enim facillime agnoscitur, quippe qui aduersando sæpe assentetur, & litigare se simulans blandiatur, atq; ad extremum det manus, uinciq; se patiatur, ut is, qui illusus sit, plus uicisse uideatur. quid autem turpius, quàm illudi? quod ne accidat, magis cauendum est: ut in Epicureo,
Hodie me ante omneis comicos stultos senes
Versaris, atque luseris lautissime:
hæc enim in fabulis stultissima persona est improuidorum, & credulorum senum. sed nescio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum, idest sapiētum (de hac dico sapientia, quæ uidetur in hominem cadere posse) ad leues amicitias deflexit oratio. quamobrem ad illam primam redeamus; eamq; ipsam concludamus aliquando. Virtus, inquam, C. Fanni, & tu Q. Muti, & conciliat amicitias, & conseruat: in ea est enim conuenientia rerum, in ea constantia: quæ cum se extulit, & ostēdit lumen suum, & idem aspexit, agnouitq; in alio, ad

Quid sit

id se admonet, uicissimq; accipit illud, quod in altero est. exardescit amor, siue amicitia: utrunq; enim dictũ est ab amãdo: amare autem nihil aliud est, nisi eũ ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quæsita: quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus secutus sis. hac nos adolescentes beneuolentia senes illos L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, Ti. Gracchum Scipionis nostri socerum dileximus. hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me, & Scipionem, & L. Furium, P. Rutilium, Sp. Mummium. uicissim autem senes in adolescentium charitate acquiescimus, ut ego in uestra, et Q. Tuberonis: equidem etiam admodum adolescentis P. Rutilij Virginij familiaritate delector. quoniamq; ita ratio comparata est uitæ, naturæq; nostræ, ut alia ætas oriatur ex alia: maxime quidem optandum est, ut cum æqualibus possis, quibuscum tanquam è carceribus emissus sis, ijsdem ad calcem (ut dicitur) peruenire: sed quoniam res humanæ fragiles, caducæq; sunt, semper aliqui acquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diligamur: charitate enim, beneuolentiaq; sublata, omnis est è uita sublata iucunditas. mihi quidem Scipio, quanquam est subito ereptus, uiuit tamen, semperq; uiuet: uirtutem enim amaui illius uiri; quæ extincta non est; nec mihi soli uersatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui; sed etiam posteris erit clara, & insignis. nemo unquam animo, aut spe maiora suscipiet, qui sibi non illius memoriam, atque imaginem proponendam putet. equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis

pionis

pionis possim comparare. in hac mihi de rep. consensus, in hac rerum priuatarum consilium, in hac requies plena oblectationis fuit. nunquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem senserim: nihil audiui ex eo ipse, quod nollem. una domus erat, idem uictus, isq; communis: neque solum militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesq; communes. nam quid ego de studijs dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus remoti ab oculis populi omne otium tempusq; contriuimus. quarum rerum recordatio, & memoria si una cum illo occidisset, desiderium coniunctissimi uiri, atque amantissimi ferre nullo modo possem: sed nec illa extincta sunt, alunturq; potius, & augentur cogitatione, & memoria; &, si plane illis orbatus essem, magnum tamẽ afferret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim iam in hoc desiderio esse non possum: omnia autem breuia, tolerabilia esse debent, etiam si magna sunt. Hæc habui, de amicitia quæ dicerem. uos autem hortor, ut ita uirtutem locetis, sine qua amicitia esse non potest, ut, ea excepta, nihil amicitia præstabilius esse putetis.

M. TVLLII CICERONIS PARADOXA SEX, AD MARCVM BRVTVM.

Cato Bruti auunculus.

Animaduerti Brute sæpe Catonem auunculum tuum, cum in senatu sententiam diceret, locos graues ex philosophia tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi, & publico; sed dicendo consequi tamen, ut illa etiã populo probabilia uiderentur. quod eo maius est illi, quàm aut tibi, aut nobis; quia nos ea philosophia plus utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multũ discrepant ab opinione populari; Cato autem, perfectus mea sententia Stoicus, et ea sentit, quæ non sanè probãtur in uulgus; & in ea hæresi est, quæ nullum sequitur florem orationis, neq; dilatat argumentum, sed minutis interrogatiunculis, quasi punctis, quod proposuit, efficit. sed nihil est tam incredibile, quod nõ dicendo fiat probabile: nihil tam horridũ, tam incultum, quod non splendescat oratione, & tanquam excolatur. quod cum ita putarẽ, feci etiam audacius, quàm ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude uirtutis, de dijs immortalibus, de caritate patriæ Stoice solet, oratorijs ornamentis adhibitis, dicere. ego uero tibi illa ipsa, quæ uix in gymnasijs, & in otio Stoici probant, ludens conieci in communes locos. quæ quia sunt admirabilia, contraq; opinionem omnium, ab ipsis etiam παράδοξα appellantur: tentare uolui, possent ne proferri in lucem, idest in forum, & ita dici, ut probarentur; an alia quædam esset

Cato perfectus stoicus.

Παραδοξα

erudita, alia popularis oratio: eoq; scripsi libētius, quòd mihi ista παράδοξα quæ appellantur, maxime uidentur esse Socratica, longeq; uerissima. Accipies igitur hoc paruum opusculum lucubratum his iam contractioribus noctibus, quoniam illud maiorum uigiliarum munus in tuo nomine apparuit: & degustabis genus hoc exercitationum mearum, quibus uti consueui, cum ea, quæ dicuntur in scholis θετικὰ, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. hoc tamen opus in apertum ut referas, nihil postulo: nō enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa Minerua Phidiæ: tale tamen est, ut ex eadem officina exisse uideatur.

παράδοξα maxime socratica.

ὅτι μόνον ἀγαθὸν, τὸ καλόν.

quod solum bonum, honestum.

u Ereor, ne cui uestrum ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu, deprompta hæc uideatur oratio: dicam tamen, quod sentio; & dicam breuius, quàm res tanta dici possit. Nunquam mehercule ego neque pecunias istorum, neque tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maxime astricti sunt, uoluptates in bonis rebus esse numerandas duxi; quippe cum uiderem, homines his rebus circunfluentes, ea tamen desiderare maxime, quibus abundarent: neq; enim unquā expletur, nec satiatur cupiditatis sitis: neq; ea solum, quæ habēt, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. in quo equidem continentissimorum hominum maiorum nostrorum sæpe requiro prudētiam, qui hæc imbecilla,

 becilla,

becilla, & commutabilia pecuniæ membra solo uerbo bona putauerunt appellāda, cum re, ac factis longe aliter iudicauissent. potest enim bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorū ipse esse non bonus? atqui ista omnia talia uidemus, ut & improbi habeant, & obsint probis. quamobrem (licet irrideat, si quis uelit) plus apud me uera ratio ualebit, quàm uulgi opinio: neq; ego unquam illum bona perdidisse dicam, si quis pecus, aut supellectilē amiserit: nec non sæpe laudabo sapientem illum, Biantem, ut opinor, qui numeratur inter septem: cuius cum patriam Prienem cepisset hostis, ceteriq; ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent, cum esset admonitus à quodam, ut idem ipse faceret, ego uero, inquit, facio: nam omnia mea mecum porto. ille hæc ludibria fortunæ ne sua quidem putauit, quæ nos appellamus etiam bona. quid est igitur, quæret aliquis, bonum? si quid recte fit, & honeste, & cum uirtute, id bene fieri uere dicitur, &, quod rectum, & honestum, & cum uirtute est, id solum opinor bonum. sed hæc uideri possunt obscuriora, cum sine appositione exemplorum lentius disputantur: uita, atque factis illustranda sunt summorū uirorum hæc, quæ uerbis subtilius, quàm satis est, disputari uidentur. Quæro enim à uobis, num ullam cogitationem habuisse uideantur ij, qui hanc remp. tam præclare fundatam nobis reliquerunt, aut auri atq; argenti ad auaritiam, aut amœnitatum ad delectationē, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad uoluptates. ponite ante oculos unumquenq; regum. uultis, incipiam à Romulo? uultis, post liberam ciuitatem, ab ijs

ipsis

Bias sapiens

Biantis sapientia

Bias secum omnia portabat

solum Bonum, honestum

ipsis, qui liberauerunt eam? quibus tandem Romulus gradibus ascendit in cœlum? ijs ne, quæ isti bona appellant; an rebus gestis, atque uirtutibus? quid autem Numa Pompilius? minus ne gratas dijs immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuisse, quàm filicatas aliorum pateras, arbitramur? omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Superbum. Brutum uero si quis roget, quid egerit in patria liberanda; si quis reliquos item eiusdem consilij socios, quid spectarint, quid secuti sint: num quis existat, cui uoluptas, cui diuitiæ, cui deniq;, præter officium fortis, et magni uiri, quidquam aliud propositum fuisse uideatur? quæ res ad necem Porsenæ Q. Mucium impulit sine ulla spe salutis suæ? quæ uis Horatium Coclitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? quæ patrem Decium, quæ filium deuouit, ac immisit in armatas hostium copias? quid continentia C. Fabricij? quid tenuitas uictus M. Curij sequebatur? quid duo propugnacula belli Punici Cneus, et Publius Scipiones, qui Carthaginiẽsium aduentum corporibus suis intercludendum putauerunt? quid Africanus maior? quid minor? quid inter horum ætates interiectus Cato? quid innumerabiles alij? nam domesticis exemplis abundamus. an putamus quenquã horum cogitasse quidquam in uita sibi expetendũ, nisi quod laudabile esse, & præclarum uideretur? ueniant igitur irrisores huius orationis, ac sententiæ; et iam uel ipsi iudicent, utrum se horum alicuius, qui marmoreis tectis, ebore, et auro fulgẽtibus, qui signis, qui tabulis, qui cælato auro, & argento, qui Corinthijs operibus abundant; an C. Fabricij, qui nihil eorum habuit, nihil

Romulus qui gradibus in cœlum ascendit. Numa pompilius. Brutus in liberanda patria quid spectarint. Mutius porsenae interfector. Horatius cocles. Decij duo. C. fabricij continentia. M. curij tenuitas uictus. Scipiones duo propugnacula belli punici.

habere uoluit, similes esse malint. atque hæc quidem, quæ modo huc, modo illuc transferuntur, facile adduci solent, ut in rebus bonis esse negent: illud tamen arcte tenent, accurateq; defendunt, uoluptatẽ esse summum bonum. quæ quidem mihi uox pecudũm uidetur esse, non hominum. tu cum tibi siue deus, siue mater (ut ita dicam) rerum omnium natura dederit animum, quo nihil est præstantius, neque diuinius; sic te ipse abycies, atque prosternes, ut nihil inter te, atque inter quadrupedem aliquid putes interesse? quidquamne bonum est, quod non eum, qui possidet, meliorem faciat? ut enim quisque est maxime boni particeps, ita et laudabilis maxime: neque est ullum bonum: de quo non is, qui id habeat, possit honeste gloriari. quid autem est horum in uoluptate? melioremne efficit, aut laudabiliorem uirũ? an quisquam in potiundis uoluptatibus gloria sese, & prædicatione effert? atqui si uoluptas, quæ plurimorũ patrocinÿs defenditur, in rebus bonis habenda non est, eaq;, quo est maior, eo magis mentem ex sua sede, & statu dimouet: profecto nihil est aliud bene, & beate uiuere, nisi honeste, & recte uiuere.

Animo nihil præstantius neq diuinius

Bene, et beate uiuere nihil est nisi honeste. et recte uiuere

ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.
quòd se ipsa contenta uirtus ad beate uiuendum.

NEc uero ego M. Regulum erumnosum, nec infelicem, nec miserum unquam putaui: non enim magnitudo animi eius cruciabatur à Pœnis, non grauitas, non fides, non constantia, non ulla uirtus, non denique animus ipse; qui tot uirtutum præsidio munitus, tantoq; comitatu circũ

ſeptus, cum corpus eius caperetur, capi certe ipſe nõ potuit. Caium uero Marium uidimus: qui mihi ſecundis in rebus unus ex fortunatis hominibus, in aduerſis unus ex ſummis uiris uidebatur: quo beatius eſſe mortali nihil poteſt. Neſcis inſane, neſcis, quantas uires uirtus habeat. nomen tantum uirtutis uſurpas: quid ipſa ualeat, ignoras. nemo poteſt non beatiſſimus eſſe, qui eſt totus aptus ex ſeſe, quiq; in ſe uno ſua ponit omnia. cuius autem ſpes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna, huic nihil poteſt eſſe certi; nihilq;, quod exploratum habeat permãſurum ſibi ne unum quidem diem. eum tu hominem terreto, ſi quem eris nactus iſtiuſmodi, mortis, aut exilij minis. mihi uero quidquid acciderit in tam ingrata ciuitate, ne recuſanti quidem euenerit, non modo non repugnanti: quid enim ego laboraui, aut quid egi, aut in quo euigilauerunt curæ, & cogitationes meæ, ſi quidem nihil peperi tale, nihil conſecutus ſum, ut in eo ſtatu eſſem, quem neque fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret iniuria? Mortẽ ne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus, an exilium, ut ab improbis demigrandum ſit? mors terribilis eſt iis, quorum laus emori poteſt. exilium autem terribile illis, quibus quaſi circunſcriptus eſt habitandi locus; non iis, qui omnem orbem terrarum unam urbem eſſe ducunt. te miſeriæ, te erumnæ premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies, noctesq; cruciaris, cui nec ſatis eſt, quod eſt, & id ipſum, quod habes, ne non diuturnũ ſit futurum, times: te conſcientiæ ſtimulant maleficiorum tuorum: te metus exanimant iudiciorum, atque legum:

C. marius

mors quib^9 terribilis

Exilium quib^9 terribile.

quocunque aspexisti, ut furiæ, sic tuæ tibi occurrunt iniuriæ, quæ te respirare non sinunt. quamobrem ut improbo, & stulto, & inerti nemini bene esse potest: sic bonus uir, & fortis, & sapiens miser esse nemo poeest. nec uero, cuius uirtus, moresq; laudandi sunt, eius non laudanda uita est: neque porro fugienda uita, quæ laudanda est: esset autem fugienda, si esset misera. quamobrem, quidquid est laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum uideri debet.

[stulto nemini bene esse.]

ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα.

quòd æqualia peccata.

Nec enim peccata rerum euentu, sed uitiis hominum metienda sunt. in quo peccatur, id potest aliud alio maius esse, aut minus: ipsum quidem illud peccare, quoquò te ueteris, unum est. auri nauem euertat gubernator, an paleæ, in re aliquãtum, in gubernatoris inscitia nihil interest. lapsa est libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quàm si petulans fuisset in aliqua generosa, ac nobili uirgine; peccauit uero nihilo minus: si quidem est peccare, tanquam transire lineas: quod cum feceris, culpa commissa est: quàm longe progrediare, cum semel transieris, ad augendam transeundi culpam nihil pertinet. peccare certe licet nemini. quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere. id nec maius, nec minus unquam fieri potest: quoniam in eo est peccatum, si non licuit: quod semper unum, & idem est: quæ ex eo peccata nascãtur, æqualia sint oportet. quòd si uirtutes pares sunt inter se, paria esse etiam uitia

[peccata non rerum euentum sed uitijs hominũ metienda.]

[peccare est tanq̃ lineas transire.]

uitia necesse est. atqui pares esse uirtutes, nec bono uiro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec sapiente sapientiorem posse fieri, facile potest perspici. an uirum bonum dices, qui depositū nullo teste, cum lucrari impune posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem millibus non idem fecerit? aut temperātem, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? una uirtus est consentiens cum ratione, & perpetua constantia. nihil huic addi potest, quo magis uirtus sit; nihil demi, ut uirtutis nomen relinquatur. etenim si benefacta, recte facta sunt, et nihil recto rectius: certe nec bono quidē melius quidquā inueniri potest. sequitur igitur, ut etiam uitia sint paria: si quidem prauitates animi recte uitia dicuntur. atqui, quoniam pares uirtutes sunt: recte etiam facta, quando à uirtutibus proficiscuntur, paria esse debent: itemq; peccata, quoniam ex uitijs manant, sint æqualia necesse est. A' philosophis, inquis, ista sumis. metuebā, ne, à lenonibus, diceres. Socrates disputabat isto modo. bene hercule narras. nam, istum, doctum, & sapientem uirum fuisse, memoriæ traditum est. sed tamen quæro ex te, (quando uerbis inter nos contendimus, non pugnis) utrum potius de bonis est quærendum, quid baiuli, atq; operarij, an quid homines doctissimi senserint; præsertim cum hac sententia non modo uerior, sed ne utilior quidem hominum uitæ reperiri ulla possit. quæ uis enim, quæ magis arceat homines ab improbitate omni, quā si senserint nullum in delictis esse discrimē? æque peccare se, si priuatis, ac si magistratibus manus inferant? quamcunque in domum stuprum intulerint,

eandem

Virtus est consentiens cum ratione, et perpetua constantia.

eandem esse labem libidinis? nihil ne igitur interest, (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an seruum? nuda ista si ponas, iudicari, qualia sint, non facile possunt. patrem uita priuare, si per se scelus est; Saguntini, qui parentes suos liberos emori, quàm seruos uiuere maluerunt, parricidæ fuerunt. ergo & parēti nonnunquam adimi uita sine scelere potest; & seruo sæpe sine iniuria non potest. causa igitur hæc, non natura distinguit: quæ quando alteri accessit, id fit propensius: si utriq; adiuncta sit, paria fiant necesse est. illud tamen interest, quòd in seruo necando, si adsit iniuria, semel peccatur; in patris uita uiolanda, multa peccantur; uiolatur is, qui procreauit; is, qui aluit; is, qui erudiuit; is qui in sede ac domo, atque in rep. collocauit. multitudine peccatorum præstat, eóque pœna maiore dignus est. sed nos in uita, nō quæ cuique peccato pœna, sed, quātum cuique liceat, spectare debemus. quidquid non oportet, scelus esse; quidquid non licet, nefas putare debemus; etiā in minimis rebus? etiā; si quidem rerum modū fingere non possumus, animorum tenere possumus. histrio si paulo se mouit extra numerū, aut si uersus pronunciatus est syllaba una breuior, aut longior, exsibilatur, et exploditur: in uita, quæ omni gestu moderatior, omni uersu aptior esse debet, ut in sylla ba te peccare dices? poetam nō audio in nugis: in uitæ societate audiam ciuē digitis peccata dimetiētē sua, si uisa sint breuiora, leuiora qui possint uideri? cū, quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbata autem ratione semel, et ordine, nihil possit addi, quo magis peccari posse uideatur.

[Handwritten marginal note:] patris uita cū uiolatur quā multa peccantur.

ὅτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται:
quòd omnes ſtulti inſaniunt.

Go uero te non ſtultũ, ut ſæpe; non improbũ, ut ſemper, ſed dementem, & inſanum rebus addicam neceſſarijs. ſapientis animus magnitudine conſilij, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, uirtutibus denique omnibus, ut mœnibus, ſeptus, uincetur, et expugnabitur? qui nec ciuitate quidem pelli poteſt. quæ eſt enim ciuitas? omnis'ne conuentus ferorum, et immanium? omnis'ne etiam fugitiuorum, ac latronum congregata unum in locum multitudo? certe negabis. num igitur erat illa tum ciuitas, cum leges in ea nihil ualebant; cum iudicia iacebant; cum mos patrius occiderat; cum, ferro pulſis magiſtratibus, ſenatus nomen in rep. non erat? prædonum ille cõcurſus, & te duce latrocinium in foro conſtitutum, & reliquiæ cõiurationis à Catilinæ furijs ad tuum ſcelus, furoremq; conuerſæ, num ciuitas erat? itaq; pulſus ego ciuitate non ſum, quæ tum nulla erat: accerſitus in ciuitatem ſum, cum eſſet in rep. Conſul, qui tum nullus fuerat; eſſet ſenatus, qui tum occiderat; eſſet conſenſus populi liberi; cum eſſet iuris, & æquitatis, quæ uincula ſunt ciuitatis, repetita memoria. at uide, quàm iſta tui latrocinij tela contempſerim. iactam, & immiſſam à te nefariam in me iniuriam ſemper duxi, perueniſſe tamen ad me nunquam putaui: niſi forte, cum parietes diſturbabas, aut cum tectis ſceleratas faces inferebas, tunc meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. nihil neq; meum eſt, neq; cuiuſquam, quod auferri,

Stultos omnes insanire.

in

ciuitas quae dici possit.

quod eripi, quod amitti potest. si mihi eripuisses diuinã animi mei constantiam, meas curas, uigilias, consilia, quibus resp. inuicta stat; si huius æterni beneficij immortalem memoriã deleuisses; multo etiam magis, si illam mentem, unde hæc consilia manarunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer iniuriam: sed si hæc nec fecisti, nec facere potuisti; reditum mihi gloriosum tua dedit iniuria, non exitum calamitosum. ergo ego semper ciuis eram, & tum maxime, cum meam salutẽ senatus exteris rationibus, ut ciuis optimi, commendabat: tu ne nunc quidem es ciuis. nisi forte idem hostis, et ciuis esse potest. an tu ciuem ab hoste natura, ac loco, nõ animo, factisq; distinguis? cædem in foro fecisti: armatis latronibus templa tenuisti: priuatorum domos, ædesq; sacras incendisti. cur hostis Spartacus, si tu ciuis? potes autem esse tu ciuis, propter quem aliquando ciuitas non fuit? & me exulem tuo nomine appellas? cum omnes meo discessu exulasse remp. putent. nunquamne, homo amẽtissime, te circunspicies? nunquam ne, quid facias, considerabis, nec quid loquare? nescis, exilium scelerum esse pœnam, meum illud iter ob præclarissimas res à me ante gestas esse susceptum? omnes scelerati, atq; impij, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exilio affici uolunt, exules sunt, etiam si solum non mutarunt. an, cum omnes leges te exulem esse iubeant, non eris tu exul? non appellatur inimicus, qui cum telo fuerit ante senatum? tua sica deprehensa est: qui hominem occiderit? tu plurimos occidisti: qui incendium fecerit? ædes nympharũ manu tua deflagrarunt: qui templa deorum occupauerit? in foro etiam castra posuisti.

ciuis quis sit.

Exules qui sint

posuisti. sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? familiarissimus tuus de te priuilegiũ tulit, ut, si in opertum Bonæ deæ accessisses, exulares. at, te id fecisse, etiam gloriari soles. quo modo igitur, tot legibus eiectus in exilium, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis: & tu quidem in operto fuisti. nõ igitur, ubi quisque erit, eius loci ius tenebit, si ibi cum legibus esse non oportebit.

ὅτι οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ μωροὶ δοῦλοι:
quòd sapientes liberi, & stulti serui.

Audetur uero hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur: quo modo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? refrænet prius libidines, spernat uoluptates, iracundiam teneat, coerceat auaritiam, ceteras animi labes repellat: tum incipiat aliis imperare, cũ ipse improbissimis dominis, dedecori, ac turpitudini parere desierit: dum quidem his obediet, non modo imperator, sed liber habendus omnino non erit. præclare enim est hoc usurpatum à doctissimis; quorum auctoritate non uterer, si mihi apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio: cum uero apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt; cur ego simulem me, si quid in his studiis operæ posuerim, perdidisse? dictum est igitur ab eruditissimis uiris; nisi sapiẽtem, liberum esse neminem. quid est enim libertas? potestas uiuendi, ut uelis. quis igitur uiuit, ut uult? nisi profecto, qui recta sequitur; qui gaudet officio; cui uiuendi uia considerata atque prouisa est; qui legibus

Imperator quis sit

liber nemo nisi sapiens.

Libertas quid sit

legibus quidem non propter metum paret, ſed eas ſequitur, atq; colit, quia id ſalutare maxime eſſe iudicat; qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, niſi libenter, ac libere; cuius omnia conſilia, resq́; omnes, quas gerit, ab ipſo proficiſcuntur, eodemq́; referũtur; nec eſt ulla res, quæ plus apud eum polleat, quàm ipſius uoluntas, atque iudicium? cui quidem etiam, quæ uim habere maximam dicitur, fortuna ipſa cedit: quæ, ſicut ſapiẽs poeta dixit, ſuis cuiq; fingitur moribus. ſoli igitur hoc contingit ſapienti, ut nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus. quod etſi ita eſſe, pluribus uerbis diſſerendum eſt: illud tamen breui conficiendum eſt, niſi qui ita ſit affectus, eſſe liberum neminem. igitur omnes improbi ſerui: nec hoc tam re eſt, quàm dictu, inopinatum, atque mirabile: non enim ita dicunt eos eſſe ſeruos, ut mancipia, quæ ſunt dominorum facta nexu, aut aliquo iure ciuili: ſed, ſi ſeruitus ſit, ſicut eſt, obedientia fracti animi, & abiecti, & arbitrio carentis ſuo, quis neget omnes leues, omnes cupidos, omnes denique improbos eſſe ſeruos? an ille mihi liber uideatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præſcribit, iubet, uetat, quòd uidetur? qui nihil imperanti negare poteſt, nihil audet? poſcit, dandum eſt: uocat, ueniendum: eijcit, abeundũ: minatur, extimeſcendum. ego uero iſtum non modo ſeruum, ſed nequiſſimum ſeruum, etiã ſi in ampliſſima familia natus ſit, appellandum puto. atq;, ut in magna familia ſtultorum, ſunt alij lautiores, ut ſibi uidentur, ſerui, ſed tamen ſerui, atrienſes, ac topiarij, ſtultitiæ tuæ; quos ſigna, quos tabulæ, quos cœlatũ argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio

opere delectant. ex ſummis, inquiunt, ciuitatis princi-
pes ſumus. uos uero ne cõſeruorum quidẽ ueſtrorũ prin
cipes eſtis: ſed, ut in familia, qui tractant iſta, qui ter-
gunt, qui ungunt, qui uerrunt, qui ſpargunt, non ho-
neſtiſſimum locum ſeruitutis tenent; ſic in ciuitate, qui
ſe iſtarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipſius ciui-
tatis locum penè infimum tenent. magna, inquis, bella
geſſi: magnis imperijs, & prouincijs præfui. gere igi-
tur animum laude dignum. Actæonis tabula te ſtupi- Actæonis tabul[a]
dum detinet, aut ſignum aliquod Polycleti. omitto, un-
de ſuſtuleris, & quo modo habeas: intuentem te, admi Polycleti signũ
rantem, clamores tollentem cum uideo, ſeruum te eſſe
ineptiarum omnium iudico. non ne igitur ſunt illa fe-
ſtiua? ſunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus:
ſed, obſecro te, ita uenuſta habeantur iſta, non ut uincu
la uirorũ ſint, ſed ut oblectamẽta puerorum. quid enim
cenſes? ſi L. Mummius aliquem iſtorum uideret matel- L. mumij con
lionem Corinthium cupidiſſime tractantẽ, cum ipſe to- tinentia
tam Corinthum contempſiſſet, utrum illum ciuem excel
lentem, an atrienſem ſeruum diligentẽ putaret? reuiui
ſcat M' Curius, aut eorum aliquis, quorum in uilla, ac M' curij domo
domo nihil ſplendidum, nihil ornatum fuit, præter ip- nihil ornatũ
ſos; & uideat aliquem ſummis populi beneficijs uſum, habuit præter
barbatulos mululos exceptantem de piſcina, & pertra ipsum.
ctantem, & murænarum copia gloriantẽ: nonne hunc
hominem ita ſeruum iudicet, ut ne in familia quidẽ di-
gnum maiore aliquo negotio putet? an eorum ſeruitus
dubia eſt, qui cupiditate peculij nullam cõditionem re-
cuſant duriſſimæ ſeruitutis? hæreditatis ſpes quid ini-
quitatis in ſeruiendo nõ ſuſcipit? quem nutum locuple

tis orbi senis non obseruat? loquitur ad uoluntatem: quidquid nuntiatum sit, facit, assentatur, assidet, miratur. quid horum est liberi? quid denique nō serui inertis? quid iam illa cupiditas, quæ uidetur esse liberior, honoris, imperij, prouinciarum, quàm dura est domina, quàm imperiosa, quàm uehemēs? Cethego, homini non probatissimo, seruire coegit eos, qui esse amplissimi uidebantur, mittere munera, noctu uenire domum ad eum, precari, deniq; supplicare. quæ seruitus est, si hæc libertas existimari potest? quid? cum cupiditatum dominatus excessit, & alius est dominus exortus, ex cōscientia peccatorum, timor; quàm est illa misera, quàm dura seruitus? adolescentibus paulo loquacioribus est seruiēdum: omnes, qui aliquid scire uidentur, tanquam domini timentur: iudex uero quantum habet dominatū? quo timore nocentes afficit? an non est omnis metus seruitus? quid ualet igitur illa eloquentissimi uiri L. Crassi copiosa magis, quā sapiens oratio? ERIPITE NOS EX SERVITVTE. quæ est ista seruitus tam claro homini, tamq; nobili? omnis enim animi debilitati, & humilis, & fracti timiditas, seruitus est. NOLITE SINERE NOS CVIQVAM SERVIRE. in libertatem uindicari uult? minime: quid enim adiungit? NISI VOBIS VNIVERSIS. dominum mutare, non liber esse, uult. QVIBVS ET POSSVMVS, ET DEBEMVS. nos uero, si quidem animo excelso, & alto, & uirtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. tu posse te dicito; quandoquidē potes: debere ne dixeris: quoniam nihil quisquā debet, nisi quod est turpe non reddere. Sed hæc hactenus.

caethegus

metus omnis seruitus est

nus. ille uideat, quo modo imperator esse possit, cũ, eum ne liberum quidem esse, ratio, & ueritas ipsa conuincat.

ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος.

Quod solus sapiens diues sit.

Quae est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? solus ne tu diues? prò dij immortales, ego'ne me audisse aliquid, & didicisse non gaudeam? solus ne tu diues? quid, si ne diues quidem? quid, si pauper etiam? quem enim intelligimus diuitem? aut hoc uerbum in quo homine ponimus? opinor in eo, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter uiuendum facile contentus sit; qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. animus enim tuus oportet se iudicet diuitem, non hominum sermo, neque possessiones tuæ. qui si tibi nihil deesse putas, nihil curas amplius, satiatus es, aut contentus etiam pecunia: concedo, diues es. sin autem propter auiditatem pecuniæ nullum quæstum turpem putas, cum isti ordini ne honestus quidem esse possit ullus; si quotidie fraudas, decipis, poscis, pacisceris, aufers, eripis; si socios spolias, ærarium expilas; si testamenta amicorum expectas, aut ne expectas quidem, atq; ipse supponis: hæc utrum abundantis, an egentis signa sunt? animus hominis diues, non arca, appellari solet. quãuis illa sit plena, dum te inanem uidebo, diuitẽ non putabo. etenim ex eo, quantũ cuique sat est, metiũtur homines diuitiarũ modum. filiam quis habet; pecunia est opus: duas, maiore; plures, maiore: & si (ut aiunt) Danai quinquaginta sint filiæ, tot dotes magnam

Diues quis sit.

Diuitiarum modum ex eo quod cuique sat est metiunt homines

quærunt pecuniã. quantum.n. cuique satis est, ad id accommodatur (ut ante dixi) diuitiarum modus. qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ breui tempore maximas copias exhaurire possint; hunc quo modo ego appellabo diuitem, cũ ipse egere se sentiat? multi ex te audierunt, cum diceres, neminem esse diuitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus: quod populus R. ex tantis uectigalibus iam pridem uix potest. ergo, hoc proposito, nunquã eris diues ante, quàm tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, ut ex eo tueri sex legiones, & magna equitum, ac peditum auxilia possis. iam fateris igitur non esse te diuitem, cui tantum desit, ut expleas id, quod exoptas: itaq; istam paupertatem, uel potius egestatem, ac mendicitatem tuam nũquam obscure tulisti. nam, ut ijs, qui honeste rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito: sic, qui uidet domi tuæ pariter accusatorum, atq; iudicum consociatos greges, qui nocẽtes, & pecuniosos reos eodem te auctore corruptelã iudicij molientes, qui tuas * mercedũ pactiones in patrocinijs, intercisas pecuniarum in coitionibus candidatorum, dimissiones libertorũ ad fœnerandas, diripiẽdasq; prouincias, qui expulsiones uicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum seruis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones uacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllani tẽporis messem recordetur, qui testamenta subiecta, qui sublatos tot homines, qui deniq; omnia uenalia, delectum, decretum; alienã, suã sententiam; forum, domum; uocem, silentium; quis hũc non

non putet confiteri, ſibi quæſito opus eſſe? cui autē quæſito opus ſit, quis unquam hunc uere dixerit diuitē? eſt enim diuitiarum fructus in copia: copiam autem declarat ſatietas rerum, atq; abundantia: quam tu quoniam nunquam aſſequere, nunquam omnino es futurus diues. meam autē quoniam pecuniam contemnis, & recte; eſt enim ad uulgi opinionem mediocris, ad tuā nulla, ad meā modica: de me ſilebo: de te loquar. ſi cenſenda nobis, atque æſtimāda res ſit, utrum tandem pluris æſtimabimus pecuniā Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricij, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum, an reſponſum M'. Curij? hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui eius hæreditatis Q. Maximo fratri partem ſuam conceſſit? hæc profecto, quæ ſunt ſummarum uirtutū, pluris æſtimanda ſunt, quàm illa, quæ ſunt pecuniæ. quis igitur (ſi quidē, ut quiſque, quod plurimi ſit, poſſideat, ita ditiſſimus habēdus ſit) dubitet, quin in uirtute diuitiæ poſitæ ſint, quoniam nulla poſſeſſio, nulla uis auri, & argenti pluris, quàm uirtus, æſtimanda eſt? O dij immortales, non intelligunt homines, quàm magnū uectigal ſit parſimonia. uenio enim ad ſumptuoſos, relinquo iſtū quæſtuoſum. capit ille ex ſuis prædijs ſexcēta ſeſtertia: ego cētena ex meis. illi aurata tecta in uillis, et ſola marmorea faciēti, et ſigna, tabulas, ſupellectilem, et ueſtem infinite cōcupiſcenti, nō modo ad ſumptum ille fructus eſt, ſed etiā ad fœnus, exiguus. ex meo tenui uectigali, detractis ſumptibus cupiditatis, aliquid etiā redundabit. uter igitur eſt ditior, cui deeſt, an cui ſuperat? qui eget, an qui abundat? cuius poſſeſſio quo eſt maior, eo

Diues non est qui quaesito eget

Diuitiarum fructus in copia est.

Virtus pluris aestimanda quam ulla possessio

plus requirit ad se tuendam; an quæ suis se uiribus sustinet? sed quid ego de me loquor, qui morum, ac temporum uitio aliquantum etiam ipse fortasse in huius seculi errore uerser? M. Manilius patrum nostrorum memoria (ne semper Curios, & Luscinios loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in Carinis, & fundum in Labicano. nos igitur ditiores, qui plura habemus? utinam quidem essèmus: sed non æstimatione cẽsus, uerũ uictu, atque cultu terminatur pecuniæ modus. non esse cupidum, pecunia est: non esse emacem, uectigal est: contentum uero suis rebus esse, maximæ sunt, certissimæq; diuitiæ. etenim, si isti callidi rerum æstimatores prata, & areas quasdam magni æstimant, quòd ei generi possessionũ minime quasi noceri potest: quanti est æstimanda uirtus, quæ nec eripi, nec surripi potest unquã, neq; naufragio, neque incẽdio amittitur, nec tempestatum, nec temporũ permutatione mutatur? qua qui præditi sunt, soli sunt diuites: soli enim possident res et fructuosas, et sempiternas; soliq;, quod est proprium diuitiarum, contenti sunt rebus suis; satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nil requirunt. improbi autem, et auari, quoniã incertas, atque in casu positas possessiones habent, et plus semper appetunt, nec eorum quisquã adhuc inuentus est, cui, quod haberet, esset satis; non modo modo non copiosi, ac diuites, sed etiam inopes, ac pauperes existimandi sunt.

M. TVLLII CICERONIS, SCIPIONIS SOMNIVM, EX LIBRO SEXTO DE REPVBLICA.

PERSONA, SCIPIO.

CVm in Africam uenissem, à Manlio Consule ductus, ad quartam legionem, ut scitis, tribunus militum; nihil mihi potius fuit, quàm ut Masinissam conuenirem, regem familiæ nostræ iustis de causis amicissimum. ad quem ut ueni, complexus me senex collacrymauit; aliquantoq; post suspexit in cœlũ, & , grates, inquit, tibi ago summe Sol, uobisq; reliqui cœlites, quòd, antequam ex hac uita migro, cõspicio in meo regno, et his tectis P. Corneliũ Scipionẽ, cuius ego nomine ipso recreor. nunquam ex animo meo discedit illius optimi, atq; inuictissimi uiri memoria. deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra rep. percunctatus est: multisq; uerbis ultro citroq; habitis, ille nobis consumptus est dies. post autem regio apparatu accepti, sermonem in multam noctem produximus, cũ senex nihil nisi de Africano loqueretur, omniaq; eius non solum facta, sed etiã dicta meminisset. deinde, ut cubitum discessimus, me et fessum de uia, et qui ad multam noctem uigilassem, arctior, quàm solebat, somnus cõplexus est. hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim fere ut cogitationes, sermonesq; nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo uidelicet sæpissime uigilans solebat cogitare, & loqui) Africanus se ostendit illa forma, qua mihi ex imagine

gine eius, quàm ex ipso, erat notior. quem ut agnoui, equidē cohorrui: sed ille, ades, inquit, animo, et omitte timorem Scipio, et, quæ dicā, trade memoriæ. Vides ne illam urbem, quæ parere populo R. coacta per me, renouat pristina bella, nec potest quiescere? (ostendebat autem Carthaginem de excelso, & pleno stellarum, illustri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc uenis pene miles? hanc hoc biennio consul euertes: eritq; cognomē id tibi per te partū, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium. cum autem Carthaginem deleueris, triumphum egeris, censorq; fueris, et obieris legatus Aegyptum, Syriam, Asiam, Græciam; delegere iterum absens consul, bellumq; maximum conficies, Numantiam excindens. sed cum eris curru Capitolium inuectus, offendes remp. perturbatam consilijs nepotis mei. hic tu Africane ostendas oportebit patriæ lumen animi, ingenij, consilijq; tui. sed eius temporis ancipitem uideo quasi fatorum uiam. nam, cum ætas tua septenos octies solis anfractus, reditusq; conuerterit, duoq; ij numeri, quorū uterque plenus, alter altera de causa habetur, circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint; in te unum, atq; tuum nomen se tota conuertet ciuitas; te senatus, te omnes boni, te socij, te Latini intuebuntur; tu eris unus, in quo nitatur ciuitatis salus. ac, ne multa, dictator remp. constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamasset Lælius, ingemuissentq; ceteri uehementius, leniter arridens Scipio, quæso, inquit, ne me è somno excitetis, et pax sit rebus. audite cetera. Sed quo sis Africane alacrior ad tutandā rēp. sic habeto, omnibus, qui pa-

triam cõseruauerint, adiuuerint, auxerint, certum esse in cœlo, ac diffinitum locum, ubi beati æuo sempiterno fruantur: nihil est.n.illi principi deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidẽ in terris fiat, acceptius, quã concilia, cœtusq; hominũ iure sociati, quæ ciuitates appellantur. harum rectores, et conseruatores hinc profecti, huc reuertentur. Hic ego, etsi eram perterritus non tam metu mortis, quàm insidiarũ à meis, quæsiui tamẽ uiueret ne ipse pater Paulus, et alij, quos nos extinctos arbitremur. immo uero, inquit, hi uiuunt, qui ex corporum uinculis, tanquam è carcere, euolauerunt: uestra uero quæ dicitur uita, mors est. quin tu aspicias ad te uenientem Paulum patrem: quem ut uidi, equidem uim lacrymarum profudi: ille autem me amplexus, atq; osculans flere prohibebat. atq; ego, ut primum fletu represso loqui posse cœpi, quæso, inquam, pater sanctissime, atque optime, quando hæc est uita, ut Africanum audio dicere, quid moror in terris, quin huc ad uos uenire propero? non est ita, inquit ille: nisi enim deus, is, cuius hoc templum est omne, quod conspicis, istis te corporis custodijs liberauerit, huc tibi aditus patere nõ potest: homines enim sunt hac lege generati, qui tuerẽtur illum globum, quem in hoc templo medium uides, quæ dicitur terra: hisq; animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sidera, & stellas uocatis; quæ globosæ, et rotundæ, diuinis animatæ mẽtibus, circulos suos, orbesq; conficiunt celeritate mirabili. quare & tibi Publi, & pijs omnibus retinendus est animus in custodia corporis: nec iniussu eius, à quo ille est nobis datus, ex hominum uita migrandum est: ne munus humanum

assignatum à deo defugisse uideamini. sed sic Scipio, ut auus hic tuus, ut ego, qui te genui, iustitiam cole, & pietatem: quæ cum sit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria maxima est; quia ea uita uia est in cœlum, et in hunc cœtum eorum, qui iam uixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum, quem uides, (erat autem is splendidissimo candore inter flammas circulus elucẽs) quem uos, ut à Graijs accepistis, orbem lacteum nuncupatis. ex quo omnia mihi contemplanti, præclara cetera, & mirabilia uidebantur. erant autem eæ stellæ, quas nunquam ex hoc loco uidimus, & eæ magnitudines omnium, quas esse nunquam suspicati sumus. ex quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima terris luce lucebat aliena. stellarum autẽ globi terrarum magnitudinem facile uincebant. iam uero ipsa terra ita mihi parua uisa est, ut me imperij nostri, quo quasi eius punctum attingimus, pœniteret. quam cum magis intuerer, quæso, inquit Africanus, quousq; humi defixa tua mens erit? non ne aspicis, quæ in templa ueneris? nouem tibi orbibus, uel potius globis connexa sunt omnia; quorum unus est cœlestis extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse deus, arcens, & continens ceteros, in quo infixi sunt illi, qui uoluũtur, stellarum cursus sempiterni, cui subiecti sunt septem, qui uersantur retro, contrario motu, atque cœlum. ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant. deinde est hominum generi prosperus, & salutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis. tũ rutilus, horribilisq; terris, quem Martem dicitis. deinde subter mediam fere regionem Sol obtinet, dux, &

princeps,

princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta ſua luce luſtret, & compleat. hunc, ut comites, conſequuntur alter Veneris, alter Mercurij curſus. in infimoq; orbe Luna, radijs ſolis accenſa, conuertitur. infra autem iam nihil eſt, niſi mortale, & caducum, præter animos generi hominum munere deorum datos. ſupra Lunam ſunt omnia æterna. nam ea, quæ eſt media, & nona, tellus neque mouetur, & infima eſt, & in eam feruntur omnia ſuo motu pondera. Quæ cum intuerer ſtupens, ut me recepi, quis hic, inquam, quis eſt, qui complet aures meas, tantus, & tam dulcis ſonus? hic eſt, inquit ille, qui interuallis coniunctus imparibus, ſed tamen pro rata portione diſtinctis, impulſu, et motu ipſorum orbium efficitur: qui acuta cum grauibus temperans, uarios æquabiliter concentus efficit. nec enim ſilentio tanti motus incitari poſſunt: & natura fert, ut extrema ex altera parte grauiter, ex altera autem acute ſonent. quam ob cauſam ſummus ille cœli ſtelliferi curſus, cuius conuerſio eſt concitatior, acuto, & excitato mouetur ſono, grauiſſimo autem hic lunaris, atque infimus. nam terra nona immobilis manens, ima ſede ſemper hæret, complexa medium mundi locum. illi autem octo curſus, in quibus eadem uis eſt duorum, Mercurij, & Veneris, ſeptem efficiunt diſtinctos interuallis ſonos: qui numerus rerum omnium fere nodus eſt. quod docti homines neruis imitati, atque cantibus, aperuere ſibi reditum ad hunc locum; ſicut alij, qui præſtantibus ingenijs in uita humana diuina ſtudia coluerunt. hoc ſonitu completæ aures obſurduerunt, nec eſt

ullus

illus hebetior sensus in uobis, sicut ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex altissimis montibus; ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus sensu audiendi caret. hic uero tantus est totius mundi incitatissima conuersione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint; sicut intueri solem nequitis aduersum, eiusq; radijs acies uestra, sensusq; uincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. tum Africanus, sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum contemplari, ac domum. quæ si tibi parua, ut est, ita uidetur, hæc cœlestia semper spectato, illa humana contemnito: tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam consequi potes? uides habitari in terra raris, & angustis in locis, & in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, uastas solitudines interiectas, hosq;, qui incolunt terram, non modo interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab alijs ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim transuersos, partim etiam aduersos stare uobis; à quibus sperare gloriam certe nullam potestis. cernis autem terram eandem quasi quibusdam redimitam, & circundatam cingulis: è quibus duos maxime inter se diuersos, & cœli uerticibus ipsis ex utraque parte subnixos, obriguisse pruina uides: medium autem illum, & maximum solis ardore torreri. duo sunt habitabiles: quorum australis ille, in quo qui insistunt, aduersa uobis urgent uestigia, nihil ad uestrum genus. hic autem alter subiectus aquiloni, quem incolitis, cerne, quàm uos tenui parte contingat: omnis enim terra, quæ colitur uobis, angusta uerticibus, lateribus

ribus

ribus latior, parua quædam insula est, circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod Magnum, quod Oceanum appellatis in terris: qui tamen, tanto nomine, quàm sit paruus, uides. ex his ipsis cultis, notisq; terris num aut tuum, aut cuiusquam nostrum nomen uel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit, uel illum Gangem transnare? quis in reliquis orientis, aut obeuntis solis ultimis, aut aquilonis, austri'ue partibus tuum nomen audiet? quibus amputatis, cernis profecto, quantis in angustijs uestra gloria se dilatari uelit. ipsi autem, qui de nobis loquentur, quàm diu loquentur? quin etiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscuiusque nostrum à patribus acceptas posteris prodere, tamen propter eluuiones, exustionesq; terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modo non æternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. quid autem interest, ab ijs, qui postea nascentur, sermonem fore de te, cum ab ijs nullus fuerit, qui ante nati sint? qui nec pauciores, & certe meliores fuerunt uiri: cum præsertim apud eos ipsos, à quibus nomen nostrum potest audiri, nemo unius anni memoriam consequi possit: homines enim populariter annum tantummodo solis, idest unius astri, reditu metiuntur. cum autem ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemq; totius cœli descriptionem longis interuallis retulerint, tum ille uere uertens annus appellari potest: in quo, uix dicere audeo, quàm multa secula hominum teneantur. nanque, ut olim deficere sol hominibus, extinguiq; uisus est, cum Romuli animus hæc ipsa in templa pene

trauit;

trauit; quandocunque eadem parte sol, eodemq; tempore iterum defecerit, tum, signis omnibus ad idē principium, stellisq; reuocatis, expletum annum habeto. huius quidem anni non dum uigesimam partem scito esse conuersam. quocirca, si reditum in hunc locum desperaueris; in quo omnia sunt magnis, & praestantibus uiris: quanti tandem est ista hominum gloria, quae pertinere uix ad unius anni partem exiguam potest? igitur alte spectare si uoles, atque ad hanc sedem, & aeternam domum contueri; neque sermonibus uulgi dederis te, nec in praemijs humanis spem posueris rerum tuarum. suis te illecebris oportet ipsa uirtus trahat ad uerum decus. quid de te alij loquantur, ipsi uideant: sed loquentur tamen. sermo autem omnis ille & angustijs cingitur ijs regionum, quas uides; nec unquam de ullo perennis fuit; & obruitur hominum interitu; & obliuione posteritatis extinguitur. Quae cum dixisset; ego uero, inquam, ò Africane, si quidem bene meritis de patria quasi limes ad coeli aditum patet, quanquam à pueritia, uestigijs ingressus et patris, & tuis, decori uestro non defui, nunc tamen, tanto praemio proposito, enitar multo uigilantius. Et ille, tu uero enitere; & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc: nec enim is es, quem forma ista declarat; sed mens cuiusque is est quisque, non ea figura, quae digito demonstrari potest. deum te igitur scito esse; si quidem deus est, qui uiget, qui sentit, qui meminit, qui praeuidet, qui tam regit, & moderatur, & mouet id corpus, cui praepositus est, quàm hunc mundum princeps ille deus: & ut ipsum mundum ex quadam parte mortalem ipse deus aeter-

nus, sic fragile corpus animus sempiternus mouet. nã quod semper mouetur, æternum est: quod autem motum affert alicui, quod ipsum agitatur aliunde, quando finem habet motus, uiuendi finem habeat necesse est: solum igitur, quod sese mouet, quia nunquam deseritur à se, nunquam ne moueri quidem desinit. quin etiam ceteris, quæ mouentur, hic fons, hoc principium est mouendi. principio autem nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re fieri potest: nec enim esset hoc principium, quod gigneretur aliunde. quòd si nunquam oritur, nec occidit quidem unquam. nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit; siquidem necesse est à principio omnia oriri. ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum à se mouetur: id autem nec nasci potest, nec mori; uel concidat omne cœlum, omnisq; natura consistat, necesse est, nec uim ullam nanciscatur, qua primo impulsu moueatur. cum pateat igitur, æternum id esse, quod à se ipso moueatur: quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? inanimatum est enim omne, quod impulsu agitatur externo: quod autem anima est, id motu cietur interiore: nam hæc est natura propria animæ, atque uis. quæ si est una ex omnibus, quæ sese moueat; neque nata est certe, & æterna est. hanc tu exerce in optimis rebus. sunt autem optimæ curæ, de salute patriæ: quibus agitatus, & exercitatus animus, uelociter in hanc sedem, & domum suam peruolabit: idq; ocyus faciet, si iam tum, cum erit inclusus in corpore, eminebit foras, & ea, quæ extra erunt, contemplans,

quam

quam maxime se à corpore abstrahet. nam eorum animi, qui se corporis uoluptatibus dediderunt, earumq; se quasi ministros præbuerunt, impulsuq; libidinum, uoluptatibus obedientium, deorum, & hominum iura uiolauerunt, corporibus elapsi circum terram ipsam uolutantur, nec in hunc locum, nisi multis exagitati seculis, reuertuntur. Ille discessit: ego somno statim solutus sum.

VARIAE LECTIONES ex ingenio.

INDEX

INDEX RERVM ET VERBORVM.

A

consilij

 ἀποφ=

Decius

Epicuri

Gorgias

Iuris

Natura,

Offi-

Pecu-

Philo-

Rutilius

Sponsio,

lacte,

Volu-

SERIES CHARTARVM.

ABCDEFGHIKLMNOPQRST.
Omnes sunt quaterniones, præter T. duernionem.

VENETIIS, M. D. LV.
Apud Paulum Manutium Aldi F.

